

**F. XO'JAYEV, X. MELIYEV,
D. YUNUSOVA, D. ABDULLAYEV**

JISMONIY TARBIYA TARIXI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI

F. Xo'jayev, X. Meliyev,
D. Yunusova, D. Abdullayev

JISMONIY TARBIYA TARIXI

*Jismoniy tarbiya va bolalar sporti ta'lim yo'nalishi
kasb-hunar kollejlari talabalari uchun o'quv qo'llanma*

TOSHKENT
«IQTISOD-MOLIYA»
2010

Taqrizchilar:

T.S.Usmonxodjayev – pedagogika fanlari doktori, professor, birinchi darajali „Sogʻlom avlod uchun“ ordeni sohibi

K.D.Yarashev – pedagogika fanlari nomzodi, professor.

Xoʻjayev F.

X88 Jismoniy tarbiya tarixi: kasb-hunar kollejlari uchun qoʻllanma. F.Xoʻjayev, X.Meliyev, D.Yunusova, D.Abdullayev; Oʻzbekiston Respublikasi oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligi, Oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimi markazi. – Toshkent: „IQTISOD-MOLIYA“, 2010. – 208 b.

I. Meliyev X.

II. Yunusova D.

III. Abdullayev D.

BBK 75.3я722

Pedagogika va sport yoʻnalishidagi kasb-hunar kollejlari uchun tavsiya etilayotgan ushbu oʻquv qoʻllanma maxsus dastur boʻyicha yozilgan boʻlib, unda asosiy eʼtibor jismoniy tarbiya tizimi, uning vositalari, uslublari, tamoyillari, jismoniy sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan. Qoʻllanma jismoniy tarbiya boʻyicha amaliyotni hisobga olish va rejalashtirishning ilmiy, nazariy va amaliy materiallarini oʻzida mujassamlashtirgan hamda jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etish masalalarida yordam beradi.

Mazkur qoʻllanmadan „Sport“ yoʻnalishi boʻyicha kichik mutaxassislar tayyorlashda „Sport“ va „Bolalar jismoniy tarbiyasi“ kasb-hunar taʼlim muassasalari oʻquv jarayonida foydalanishlari mumkin.

ISBN 978-9943-13-182-8

© „IQTISOD-MOLIYA“, 2010

KIRISH

Jismoniy tarbiya tarixi tarixiy fanning mustaqil sohasi, jismoniy tarbiya va sportga doir ilmiy bilimlarning muhim tarkibiy qismidir.

Jismoniy tarbiya tarixining muhim vazifasi Oʻzbekiston Respublikasi va boshqa chet el mamlakatlari xalqlari jismoniy tarbiya masalalarining taraqqiy etish xususiyatlarini oʻrganish; mamlakatimizda jismoniy tarbiya sarchashmalari va uning taraqqiy etish yoʻllarini aniqlash; ommaviy jismoniy tarbiya harakatining ijtimoiy va maʼnaviy-maʼrifiy asoslari; mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalashda jismoniy tarbiyaning roli va oʻrnini bilishi.

Jismoniy tarbiya unumli mehnat jarayonida paydo boʻldi. Inson asrlar davomida tabiat bilan kurashishda oʻz kuchlarini oshirib borish bilan birga mehnat qurollarini takomillashtirib bordi. Mehnat jarayonida jismoniy va aqliy qobiliyatlari toʻxtovsiz rivojlanib bordi. Kishining mehnat qobiliyatida jismoniy tarbiya ham vujudga keldi va rivojlanib bordi.

„Jismoniy tarbiya tarixi“ yoʻnalishining asosiy vazifasi, gʻoyasi rivojlanish darajasi, jismoniy tarbiya nizomining oʻziga xos xususiyati nuqtai nazardan milliy istiqlol va maʼnaviy-maʼrifiy tomonlari, ilmiy asoslab berishning yakuniy hisobi, ishlab chiqarishning moddiy boyliklariga, ishlab chiqarish kuchiga va har bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya, ishlab chiqarish munosabatlari usullariga bogʻliq boʻladi.

„Jismoniy tarbiya“ kursi jismoniy tarbiyaning beshta tizimlarini yoritib berdi. Bular: *ibtidoiy jamoa, quldorlik, feodal, kapitalistik va kommunistik* tuzumi davrlari boʻlib, jismoniy tarbiyaning asosiy boshlangʻich davri *sotsialistik tizimi* hisoblanadi. Tarixiy adabiyotlarda sinfiy jamiyat va quldorlik ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya davrini *Qadimgi dunyo*, deb atash qabul qilingan. Feodal ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya, Yevropada XII asrdan ortiq vaqt hukmronlik qildi, buni

O'rta asr deb, *Yangi tarix* – bu kapitalistik ijtimoiy-iqtisodiy format-siyaga o'tish, bunda kishi kishini ekspluatatsiya qilish demakdir.

Har bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyada jismoniy tarbiyaning rivojlanishi *uchta asosiy davrda o'tdi*: yuzaga kelishi (tiklanishi), rivojlanishi, krizisga uchrash davri va uning o'rniga yangi progressiv shakllari paydo bo'lishi.

Shunday qilib, jismoniy tarbiya tarixini o'rganish va bilishning ahamiyati shundaki, kasb-hunar kollejlarini bitirgan bo'lajak muta-xassislar jismoniy tarbiya o'qituvchilarining umumiy – madaniy va ma'naviy tarbiyalarini kengaytiradilar, jismoniy tarbiyaning tarixiy taraqqiyoti, yo'li va qonuniyatlari bilan tanishadilar, bu sohaning o'tish davri bilan hozirgi zamonni tushunib olishlariga va Respublikamiz jismoniy tarbiya tizimini bundan keyin ham takomillashtirish uchun to'plangan ijobiy tajribalardan yaxshiroq foydalanishlariga yordam beradi.

I BO'LIM. QADIMGI DUNYODA JISMONIY TARBIYA

I BOB. IBTIDOIY JAMOA TUZUMIDA JISMONIY TARBIYA ELEMENTLARINING PAYDO BO'LISHI VA TARAQQIY ETISHI

1-§. Jismoniy tarbiyaning kelib chiqishi

Jismoniy tarbiyaning kelib chiqishi haqidagi masala jismoniy tarbiya tarixining eng muhim muammolaridan biri bo'lib, prinsipial metodologik ahamiyatiga egadir. Bu masalani ko'pgina burjua olim-lari hal etishga urinib ko'rdilar. Ularning tadqiqotlari bu muammoni o'rganish borasida ma'lum rol o'ynaydi. Biroq ular bu muammoni o'z sinf manfaatlarini nuqtai nazaridan hal etib, tarixni buzib ko'rsatdilar, soxtalashtirdilar.

Leturno, Espinas, Gross, Byuxer, Shiller, Spenser va boshqa olimlar *jismoniy tarbiya hayvonlarining o'yinidan kelib chiqqan*, degan nazariyani olg'a suradilar. Freyd va uning izdoshlari, o'yin individualning to'la qimmatiga ega bo'lmaganligidan dalolat beradi, deb isbotlashga urinib ko'radilar, chunki o'yinda go'yo insonning turmush qiyinchiliklaridan xayolat olamiga ketishiga o'rinishi ifoda-lanar emish. Jismoniy tarbiya va diniy marosimlarning kelib chiqishi to'g'risidagi burjua nazariyalari ham xuddi shu ta'limotga asoslanadi. Qator tadqiqotchilar – Byuxer, Nering, Maksimov, Shternberg hamda boshqalar, hayvonlarning qo'lga o'rgatilishi va umuman, mehnat ibti-doiy o'yin va raqslardan kelib chiqqan deb ta'kidlaganlar. Ularning fikrlariga ko'ra „o'yin mehnatdan kattadir“ yoki „mehnat bu o'yinni bolasidir“, – deganlar. G.V.Plexanov ibtidoiy o'yinlari jismoniy mashqlar biologik omillardan emas, balki odamlarning mehnat fao-liyatidan kelib chiqqanligini ilmiy jihatdan isbotlab berdi. Ayrim kishi hayotida o'yin mehnatdan oldin bo'lsa ham, umuman, jamiyatda esa u faqat mehnatni aks ettiradi. U „mehnat o'yindan kattadir“, „o'yin bu mehnat bolasidir“, – degan edi.

Odamlarning toshni maydalashga va yorishga hamda yog'ochdan oddiy qurollar yasashga o'rganishlari uchun necha yuz ming yillar kerak bo'ladi.

Ishlab chiqarish faoliyatida bu aslida tabiat ehson qilgan narsalarni yig'ish davri edi. Yovvoyi hayvon ovi hali tasodif xarakterga ega edi. Bu davrda jismoniy tarbiyaning biron nisbatni mustaqil elementlarining borligi haqida ishi ham bo'lishi mumkin emas edi. Kishilar uchun kerakli jismoniy sifatlar, malaka va qobiliyatlar ularning bevosita mehnat faoliyati jarayonida hosil qilinardi. Faqat yoshlar o'sha vaqtlarda mavjud bo'lgan oddiy mehnat qurollarini qanday yasash va ishlashni hamda yovvoyi hayvonlardan qanday saqlanish kerakligini katta yoshdagi kishilardan ma'lum darajada o'rganar edilar.

Ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi keyinchalik irg'itiladigan turli qurollarning takomillashuviga olib keldi. Turli mustahkam va o'tkir uchli yengil nayzalarning, so'ngra esa o'q va yoyning paydo bo'lishi ovchilik kishining asosiy kasbiga aylantirdi. Buning natijasida ovqat topish uchun sarflanadigan vaqt ancha qisqardi. O'sha davrdagi kishilarning qazilmalar davrida topilgan manzilgohlari odamning ancha yaxshiroq hayot kechira boshlaganidan va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun ancha katta imkoniyatlarga ega bo'lganidan dalolat beradi. Chunonchi, o'sha davrdagi odamda yosh avlodni tarbiyalash imkoniyati tug'ildi; bunda jismoniy tarbiya asosiy rol o'ynadi. Odamlarining bir yerga yig'ilishi, tasodifiy ov yo'li bilan ovqat topishi hamda birlashgan dastlabki jamoasi ham mustahkam ijtimoiy organizm emas edi. Shuning uchun ham kishilar jamoasining boshlang'ich, ijtimoiy shaklini „ijtimoiy poda“ deb atalardi.

Xo'jalikni idrok qilishining yangi shakllari paydo bo'lishi bilan kishilik jamiyatini uyushtirish ishlari ancha mustahkamlana bordi. Onalik urug'chilik jamoasi paydo bo'ldi, uning a'zolari birgalikda qilinadigan doimiy jamoa bo'lib mehnat va qon-qarindoshlik bilan boshlangan edi. Jamoalarining paydo bo'lishi va taraqqiy etishi bilan asta-sekin madaniyat sohasida ham o'zgarishlar sodir bo'ladi. Endi odam o'ziga doimiy turar joy quradi, kiyim-kechak paydo bo'ladi, tasviriy san'at bunyod etiladi. Qo'shiq, o'yin va raqslar ijro etiladigan turli bayramlar keng tarqaldi. Jismoniy tarbiya elementlarining paydo bo'lishi ham xuddi shu davrga to'g'ri keladi. Bevosita mehnat bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina musobaqa o'yinlari mustaqil tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi va ulardan urug' jamoaning turli yoshdagi guruhlari

foydalana boshlaydi. Mehnatning jins va yoshga qarab tibbiy ravishda bo'linishi endigina tug'ilib kelayotgan ibtidoiy jismoniy tarbiyada ham o'z ifodasini topdi. Jismoniy tarbiyaning yanada rivojlanishida ibtidoiy san'at ham katta rol o'ynaydi. San'at kishilarning fikr va tuyg'ularini boyitdi, ularning ma'naviy dunyosini takomillashtirdi. O'yin va raqslarda taqdirlanadigan mehnat va mudofaa xarakteridagi ko'pgina harakatlar endi bevosita mehnat predmetiga yo'naltirilgan edi. Bu harakatlar jismoniy mashqlar sifatida nisbatan mustaqillik kasb etdi.

Jismoniy mashqlarning musobaqa o'yinlari shaklida vujudga kelishi ibtidoiy jamiyat kishisini tarbiyalashda tubdan o'zgarish yasadi. Odamlar kishilik hayotiga, ayniqsa, mehnat faoliyatiga tayyorlanishning yangi vositasiga ega bo'ladilar.

Jahonga mashhur rus etnografi va sayohatchisi **N. Mikluxa-Maklay**, masalan, papuaslarning ota-onalari o'z bolalarini mehnatga juda barvaqt o'rgatganliklari va shu maqsadda o'yinlaridan ham foydalanishlarini hikoya qiladi. „O'g'il bolalarning o'yini“, – deb yozgan edi Mikluxa-Maklay, – tayoqlarni nayzaga o'xshatib irg'itishdan, kamalak otishdan iborat edi; ular bu o'yinlarda salgina yutuqqa erishishlari bilan ularni amaliyotga tatbiq etadilar. Men soatlab dengiz bo'yida, o'tirib, yoy o'qini biror baliqqa tegizishga harakat qilgan juda kichkina o'g'il bolalarni ko'rganman. Qiz bolalar bilan ham xuddi shunday hol yuz beradi, chunki ular xo'jalik ishlari bilan juda erta shug'ullana boshlaydilar va o'z onalarning noibalariga aylanadilar“.

Quyidagi misol – fakt ham ibtidoiy musobaqa o'yinlarining mehnatni ifodalab, kishilarni mehnatga tayyorlaydigan eng muhim vositalaridan biri bo'lganini ko'rsatadi. Etnograflarning ta'kidlashicha, XIX asrning 60-yillardayoq, Avstraliyaning bir qancha qabilalarida ovga chiqish oldidan yirtqich hayvonning shaklini qumga chizib, unga nayza otish rasm bo'lgan; bunda har bir ovchi o'z nayzasini mumkin qadar aniqroq va kuchliroq otishiga harakat qilgan. Bu yerda mashq va musobaqaning ayrim elementlari qo'shilgan. Shunday qilib, odamlar nayza otishni mashq qilish bilan o'zlarining mehnat malakalari va mahoratlarini takomillashtirib borganlar. O'sha vaqtda mehnat va o'yin bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan va diniy aqidalar bilan bog'langan. Kishilik o'yinlari odamlarning dahshatli tabiat kuchlariga

qarshi kurashda birgalikda harakat qilishga bo'lgan hayotiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan.

Urug'chilik tuzumi – onalik urug'chilik tuzumi (matriarxat) va otalik urug'chilik tuzumi (patriaraxat)ga bo'lingan. Bu urug'chilik tuzumining har biri o'ziga xos taraqqiyot va jismoniy tarbiya xususiyatlariga ega bo'lgan.

Onalik urug'chilik tuzumining gullab-yashnagan davrida o'yin uchun maxsus tayyorlangan narsalar (jundan qilingan koptok – shar, nayzabozlik tayoqlari, uchi to'mtoq nayzalar, o'yinchoq, palaxmon, o'yinchoq yoy, boshi egri hassa va boshqa narsalar) paydo bo'lgan.

Yoshlarni, masalan, nayza, tayoq, so'yil irg'itishga yoydan otishga o'rgatish ibtidoiy jismoniy tarbiya tarkibiga kirib, uning eng muhim tarkibiy qismini tashkil etgan. Yoy otishga va bumerang irg'itishga o'rgatish, ayniqsa, murakkab bo'lgan.

Onalik urug'chilik davrida bir qancha o'yin asboblari ham ixtiro etilgan edi. Masalan: hindularda otalik urug'chiligi davriga (ularni yevropaliklar kashf etgan davrda) o'tish bosqichidayoq ichi kovak va yaxlit kauchukli koptoklar, maxsus chanalar bor edi; ular bu koptok va chanalardan faqat xo'jaliklardagina emas, balki musobaqalarda ham foydalanganlar. **Kolumb** davridayoq yevropaliklar hindularning koptoklari – kostiliyaliklar (Ispaniya)ning koptoklaridan yaxshi ekanligini tan olishga majbur bo'lgan edilar. Hindular tomonidan rezina koptokning kashf etilishi, ko'pgina boshqa Yevropa xalqlarida ham koptok o'yinning yanada ravnaq topishida muhim rol o'ynadi. Ibtidoiy odamlarga suyakdan qilingan chang'ilar, konkilar, koptok bilan o'ynashga mo'ljallangan raketkalar ma'lum bo'lgan.

Onalik urug'chiligi sharoitida ayol mehnatini va mudofaa faoliyatida erkak bilan bab-baravar qatnashar edi. Mavjud etnografik materallardan ma'lum bo'lishicha, o'sha vaqtlarda *mushtlashish, kurashish, yugurish, tayoqbozlik, nayza irg'itish, yoy otish* borasida va boshqa shu kabi sohalarda ayollarning maxsus musobaqasi, ayollar bilan erkaklar musobaqasi o'tkazilar edi. Ba'zi bir ma'lumotlarga qaraganda, ayollarning bunday mashqlari, masalan; *skiflarda* – o'zbek xalqining qadimiy ajdodlarida, shuningdek, patriarxat tuzumi sharoitidagi ayrim boshqa urug'lar orasida saqlanib qolgan.

Ibtidoiy jamoa jismoniy tarbiya sohasida o'z a'zolari zimmasiga ma'lum majburiyatlar yukladi. Yosh qiz va yigitlar hayotda kerak bo'ladigan epehillik, chidamlilik, chaqqonlik, jasurlik va qat'iyatlilik kabi qobiliyatlarga ega bo'lishi lozim edi. Ba'zi qabilalarda, masalan, *baroro* va *konella* (Sharqiy Braziliya)larda yigitlar ma'lum sinovlardan o'tmagunlarcha hatto uylanishlari ham mumkin emas edilar. Kurash va yugurish eng asosiy sinovlardan edi. Braziliya tadqiqotchilaridan biri **Bushan**, „*bu badan mashqlarining qiyinligi shundaki, yugurayotgan kishi yelkasida og'ir bir yog'och bo'lagini ko'tarib borishi va yugurib borib, nishonga tegizish lozim*“, deb yozgan edi. Meksikalik hindularda yugurish musobaqasi 20 km lik masofani aylanib o'tishdan iborat edi. Etnograf **Sobel** hindularning *karagumar* qabilasidagi ayollardan ba'zilarining ancha katta masofani erkaklar bilan aniq bir vaqtda yugurib o'tganligini kuzatgan. Sharqiy Afrikadagi ko'pgina ibtidoiy qabilalarda langar cho'p bilan sakrash va yugurib kelib balandlikka sakrash musobaqalari ham bo'lganligi ma'lum. Chunonchi *vatusi* qabilasida yugurib kelib balandlikka sakrash va langarcho'p bilan sakrash turli bayramlar vaqtidagi oddiy hodisa bo'lgan.

Ibtidoiy jamoa sharoitlaridayoq suzishning turli usullari, elementlari (masalan; krol usuli bilan suzish) ma'lum bo'lgan, *kanoe* va *baydarka* – xilidagi yengil uzunchoq qayiqda eshkak eshish qo'llanilgan. Etnografik materiallar Janubiy Amerikadagi ba'zi bir qabilalarda (Yevropaning mustamlaka qilib olishgacha bo'lgan davrda) turnikda mashq qilish elementlari mavjud bo'lganligi to'g'risida dalolat beradi. Shimoliy Amerika hindularining ayrim qabilalarida (bu qabilalar kashf etilgan vaqtda onalik huquqi asosida urug'ga birlashtirilgan edi) katta rezina koptok, chavgonlardan foydalanib, o'ynaladigan *xokkey* to'pidagi yozgi va qishki o'yinlar rasm bo'lgan.

Ba'zi bir manbalar ibtidoiy jamoa odamlarida *disk uloqtirish* mashqi ham bo'lganligi ko'rsatadi. To'g'ri, hali bu musobaqa turi har tomonlama mustaqil bo'lmagan, balki kompleks xarakterdagi o'yinlar tarkibiga kirgan.

„Disk“ – kaktus o'simligidan tayyorlangan va yumaloq shaklida bo'lgan. Oldin kaktusdan tikanlar tozalangan. Disk ham o'ng, ham chap qo'l bilan uloqtirilgan. O'ynovchilar ikki guruhga bo'lingan. Bir-

inchi guruhdagi o'yinchilar navbat bilan diskni uloqtiradigan paytda ikkinchi guruhdagi o'yinchilar (navbat bilan) uchib kelayotgan diskga yoy o'qi bilan tekkizishga harakat qilganlar. O'qi nishonga tegmagan o'yinchilar o'yindan chiqarilgan.

Yuqorida aytilgan gaplar hozirgi zamon sporti va jismoniy mashqlarning qator elementlari onalik urug'chiligi sharoitidayoq paydo bo'lganligidan dalolat beradi.

2-8. Patriarxat davrida jismoniy tarbiya xususiyatlari

Temir plug va boltaning paydo bo'lishi, plug bilan ishlash dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi, ovning xo'jalik ahamiyatini barbod qildi. Chorva mollari tutish va dehqonchilik qilish uyda erkak kishining hukmron bo'lishini ta'minladi. Oila katta patriarxat oilaga aylana boshlaydi. Monogamiyaga – bir nikohlilikka o'tila boshlandi. Patriarxat oilalar yig'indisi patriarxal urug'ini yoki urug'chilik jamoasini tashkil etadi, urug'lar yig'indisi va umumqabila yerlariga ega bo'lish qabilalarni hosil qiladi.

Qabilalararo munosabatlarning rivojlanishi bilan o'zaro madaniy ta'siri kuchayadi, jismoniy tarbiya tajribasi ham boyib boradi. Ko'pgina qabila o'yinlari va jismoniy mashqlardan endi birqancha qabilalar bahramand bo'ldi. Onalik urug'chiligi sharoitida ma'lum bo'lmagan, jangovar musobaqa o'yinlari paydo bo'ldi. Jangovar shon-shavkat va shuhrat tushunchalari tug'ildi.

Patriarxat taraqqiyotining ilk bosqichida qabilalar o'rtasida tug'iladigan janjallar ko'pincha bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan qabila vakillarining kurashi (yakkama-yakka kurashi) bilan hal etilar edi. Ba'zan janjallar birgalikda shodiyona mehmondorchiliklar tashkil etish, bir-biriga sovg'alar berish, aka-uka tutinish va hokazolar bilan tugar edi.

Jismoniy mashqlar qabilalar o'rtasidagi do'stlik munosabatlarining rivojlanishi va mustahkamlanishida katta rol o'ynar edi. Qabilalar o'rtasida o'tkaziladigan musobaqalar jarayonida jamoa shon-sharaf, o'zaro bir-birini quvvatlash ancha zaif raqibga rioyagarchilik qilish tushunchalari va boshqa tushunchalar rivojlanib borar edi. Kelishmovchiliklarni musobaqa yo'li bilan hal etish patriarxat

sharoitida yashagan ko'pgina qabila va elatlarda ko'rilgan. Masalan, *eskimoslarda* (XIX asrning boshlarida) turli guruhlarining to'qnashuvi vaqtida har bir guruhdan jangchilar tanlab olishgan. Ular tayoqbozlikda musobaqalashib, ulardan biri yengildim, demaguncha musobaqa davom etgan. *Koryaklar, tunguslar* va *cho'qchilar* orasida sport kurashi shaklidagi yakkama-yakka olishuv keng tarqalgan edi. Yangi Gvineyadagi ko'pgina G'arbiy Yevropa tadqiqotchilari musobaqa o'yinlarining bolalar va kattalar o'rtasidagi o'zaro musobaqalarni doimiy urushlar shaklida, musobaqa o'yinlarini esa „bu urushlarning nusxasi“ shaklida tasvirlashga harakat qilgan burjua olimlarining uydirmalarini rad etadi.

Ishlab chiqarish va ijtimoiy hayot sohasidagi o'zgarishlar oqibat-natijada jismoniy tarbiya sohasida ham birqancha yangi hodisalarning sodir bo'lishligi sabab bo'ldi. Eski o'yinlar ko'pincha ilgari ovchilik terminlarini saqlagan holda harakatlar xarakteriga ko'ra, jamoa ovchilik mashqlarining ilgari usullari va uslubiyatlariga endi bevosita munosabatda bo'lmas edi. Masalan: ilgari, odatda, jamoa ovchilik o'yinlari majmuasiga kirgan *mushtlashish, kurashish, og'irlik ko'tarish* va hokazolar asta-sekin erkaklarning individual mustaqil musobaqa turiga aylandi. Ovchilik o'yinlari ovchilar turmush an'analarini aks ettirib kelgan eski mazmunini yo'qotdi. Ayni vaqtda, dehqonlar va chorvadorlarning mehnati va turmushini aks etiradigan yangi musobaqa o'yinlari paydo bo'ldi. „Zog'ar“, „Tariq“, „Sichqon va mushuk“, „Kalxat“ va boshqa shu singari xalq o'yinlari aftidan, o'z ildizlari bilan ibtidoiy jamoa tuzumi davridagi musobaqa o'yinlariga borib taqalsa kerak. Bu o'yinlarda XIX asrdayoq ibtidoiy dehqonlar va chorvadorlarning o'yinlari uchun xarakterli bo'lgan marosim va musobaqa elementlari ancha aniq saqlangan edi. Ko'pgina xalqlarda ho'kiz bilan olishuv o'yini keng tarqalgan edi. Bu o'yinlarga yovvoyi hayvonlarni qo'lga o'rgatish usullarini aks ettiruvchi jismoniy mashqlar kirar edi.

Patriarxat davrida ibtidoiy jamoa odamlarining o'yin ijodini tarkibiy elementlariga ajratish, ixtisoslashtirish jarayoni kuchayadi. Masalan, bug'uchilik bilan shug'ullanadigan qabilalarda bug'u bilan olishuv o'yinini, asosan, bolalar o'rtasida saqlanib qolgan. Qatnashganlar o'rtasida esa bu o'yinlardan faqat ayrim mashqlar-

gina foydalanilgan. Bu mashqlar sportning mustaqil elementlari sifatida tarkib topdi (bu usullarda tezlikda kim o'zarga poyga qilish, katta yuklarni tashishda poyga qilish, yugurib kelayotgan bug'uning shoxiga arqon tashlash, bir joyda turgan buyumga va havoda aylanib turgan buyumga arqon tashlash, keng chang'ilarda kim o'zarga poyga qilish va hokazolar). Kurash singari musobaqa turi ham shaklan o'zgardi. Agar ilgari hayvon terisiga o'ralib, raqs harakatlari va sakrashlari bilan kurashga tushilgan bo'lsa, endu raqs mustaqil mashq sifatida ajralib chiqdi, kurash esa sport xarakteriga ega bo'ldi. Hayvon terisiga o'ralib sakrash musobaqaning mustaqil turi sifatida bajarila boshlandi. O'yinlar va jismoniy mashqlarning bunday evolutsiyasi Kamchatkadagi birqancha qabilalar va boshqa xalqlarda kuzatilardi.

Jismoniy tarbiya mehnat ehtiyoji tufayli vujudga kelgan. Jismoniy tarbiya dastlab mehnat jarayonida taqlid qiladigan va unga tayyorlaydigan mashq hamda o'yinlardan iborat bo'lgan. Jamiyat urug'chilik tashkilotlarining rivojlanishi bilan o'ynovchilarning o'yinlari va harakatlari asta-sekin takomillashtirib bergan. O'yin uchun sun'iy buyumlar: *snaryadlar, koptoklar, sharlar, chavgonlar, raketkalar, qoziqchalar* va hokazolar paydo bo'lgan. Bu hol kishilar ijtimoiy foydali faoliyatining nisbatan mustaqil sohasi bo'lgan jismoniy tarbiya elementlari tarkib topish bosqichining boshlanganligidan dalolat beradi. Jismoniy mashqlar, raqslar, jamoa musobaqa o'yinlari va yak-kama-yakka kurashlar diniy marosim bayramlaridagi urf-odatlarining ajralmas qismi bo'lib qolgan.

Ibtidoiy jismoniy tarbiya barcha urug' a'zolarining erkin jamoa mehnati negizida paydo bo'ldi va ibtidoiy jamoa tuzumining ishlab chiqarish usuliga batamom muvofiq keladi. Ibtidoiy jismoniy tarbiya barcha urug' a'zolarining boyligi bo'lib, urug', qabila mehnat turmushi bilan chambarchas bog'langan edi. Ibtidoiy jamoa tuzumining yemirilishi davrida jismoniy tarbiya urug', qabila aslzodalari tomonidan o'zini va o'z ko'ngillilarini harbiy jihatdan tayyorlash uchun foydalanildi, bu ko'ngillilar boshqa qabilalarni har biri yo'l bilan tanlash uchun mo'ljallangan edi. Bu bilan jismoniy tarbiya urug', qabila aslzodalarining bundan keyingi boyishiga va sinfiy ajralishiga, sinfiy quldorlik jamiyatining paydo bo'lishiga imkon yaratdi.

3-§. Qadimgi Dunyo davlatlarida jismoniy tarbiya. Qadimgi Sharq davlatlarida jismoniy tarbiya

Urug'chilik tuzumining yemirilishi jarayonida yangi ishlab chiqarish munosabatlarining asoslari qurila bordi, bu yangi ishlab chiqarish munosabati bilan vujudga kelgan yangi mulkchilik shakllarining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Quldorlik jamiyatining paydo bo'lishi yoki vujudga kelishi bu jarayonining oqibat natijasi bo'ladi.

Qadimgi Sharq quldorlik davlatlari: Misr, Suriya, Eron, Hindiston va Xitoy kishilik tarixidagi eng qadimgi sinfiy jamiyatlari edi. Qadimgi Sharq davlatlarida, Qadimgi Dunyo davlatlari Gretsiya va Rim quldorlari davlatlaridan farqli o'laroq, quldorlik ham oila qulchiligi doirasidan tashqariga chiqmagan bo'lib, ko'pgina jamoa hayoti shakllari saqlangan holda davom etdi. Bu davlatlarda quldorlar va qullar sinfi bilan birga ozod jamoatchilar ommasi – dehqonlar ko'plab saqlangan edi. Quldorlar sinfi o'z iqtisodiy va siyosiy qudratini mustahkamlash maqsadida xalqlar tomonidan tarixning oldingi davrlarida yaratilgan madaniyatdan keng foydalanildi.

Ibtidoiy jamoa tuzumi sharoitlaridayoq vujudga kelgan din va koinlar toifasi hukmron sinf hokimiyatini mustahkamlashda katta rol o'ynaydi.

Mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan va ko'pincha sehrgarlik harakatlar harakateriga ega bo'lgan turli-tuman *o'yinlar, raqslar, xorovodlar* va *musobaqalar* barcha Qadimgi Sharq davlatlarining ozod aholisi o'rtasida tarqalgan edi. Xalq orasidagi harbiy mashqlarning ko'pgina turlari ham ko'p qo'llanilar edi, chunki ozod jamoalar hali ham sharqiy dispotiya qo'shinlarining asosini tashkil etar edi. Qadimgi Misrning ko'p sonli yodgorliklari Misr falohlari o'rtasida kurashga, qilichbozlikka doir mashqlar, ko'p sonli *akrobatika, raqs, koptok o'ynash mashqlari* va hokazolarning tarqalganligidan dalolat beradi. Suriya, Bobil, Qadimgi Eron yodgorliklari ham xalq orasida mavjud bo'lgan ko'pgina o'yinlar va musobaqalar to'g'risida xabar beradi. Qadimgi Xitoy kurashi va qilichbozligining, oyoq to'pi o'ynashining o'ziga xos usullari bo'lgan. Xitoyda saqlanib qolgan „Ushu“ jismoniy tarbiya usuli juda qadimgi zamonda tug'ilgan va bu

usulning ba'zi bir mashqlari quldorlik jamiyati sharoitlarida vujudga kelgan, deb taxmin qilishga asos bor.

Hukmdor quldor boshliqlar hokimiyatning kuchayib borishi bilan xalqning jismoniy tarbiya elementlaridan borgan sari ko'proq darajada hokimiyatning sinfiy maqsadlari yo'lida foydalanildi. Armiyadagi rahbarlik roliga mansub bo'lgan aslzoda quldorlar mashqlarning xalq orasidagi turlaridan o'zlariga jangchi uchun zarur bo'ladigan sifatlarni kamol toptirish uchun foydalanganlar. Ular maxsus uyushtirilgan jismoniy tarbiya oddiy xalq ommasidan ajratib ko'rsatadigan va bu bilan o'zlarini yuqori tutadigan jismoniy fazilatlarini kamol toptirishga intilar edilar.

Qadimgi Eronda maxsus tashkil qilingan maktablarda zodagon yoshlarini tarbiyalash sistemasi mavjud edi, bu maktablarda *otda yurishga* va *kamondan otishni* o'rgatishga alohida e'tibor berilar edi. Qadimgi Misrda harbiy zodagon doiralarning maxsus harbiy-jismoniy jihatdan tayyorlash, nayza irg'itishga doir mashqlardangina foydalanganligi haqida ba'zi bir ma'lumotlar bor. Jamiyatning toifalarga ajralishi rasm bo'lgan. Qadimgi Hindistonda hukmron sinflar o'rtasida jangchilarning alohida toifasi – kshatriylar paydo bo'lgan. Bu toifa a'zolari yoshlik chog'laridanoq, o'zlarining asosiy vaqtini va o'zini harbiy mashqlarda kamol toptirishga sarflab, jangchi bo'lishga o'rgatilgan.

Ayni bir vaqtda Qadimgi Sharqning mustabid quldor boshliqlari o'zlarining xalq ommasiga bo'lgan hukmdorligi va ta'sirini kengaytirishga intilib, ko'pgina xalq bayramlari an'analaridan keng foydalanganlar. Ko'p sonli musobaqa o'yinlari, raqslar va xorovodlar bu xalq bayramlarining tarkibiy qismini tashkil qiladi. Qadimgi Sharq davlatlarning ko'plarida koinlar toifasi ham an'anaviy xalq bayramlarning dastlabki kunlaridanoq quldorlarning sinfiy hukmronligini mustahkamlash quroli bo'lib qolgan. Yangi rasmiy dinga mohirlik bilan muvofiqlashtira bordilar. Bu hol, ayniqsa, Qadimgi Misrda yaqqol ko'zga tashlanadi. Qadimgi Misrda rasmiy dinni ko'p sonli xudolarni urf-odatiga bag'ishlangan ko'pgina, bayramlar, an'anaviy xalq musobaqa o'yinlari va raqslari bilan birga qo'shib olib boriladi. Jismoniy tarbiyaning xalq elementlari asta-sekin yangi diniy marosimlarining tarkibiy qismi bo'la borib, bu urf-odatlar

yordamida xalq ommasi borgan sari ko'proq mafkuraviy asoratga solinar edi.

Hukmron quldorlar doirasi xalq mashqlari turlaridan o'z kamoloti va ko'ngil ochishi yo'lidan ham keng foydalangan. Quldorlar, bir tomonidan, o'zlarining bo'sh vaqtini ko'pincha o'yin, ov turli mashqlar bilan o'tkazar, ikkinchi tomonidan o'zlari uchun tomoshalar tashkil qilib, ulardan ancha chaqqon, kuchli va ephil ozod jamoa a'zolarini ishtirok ettirar edilar. Qadimgi Misr, Eron, Hindiston va Xitoy yodgorliklari o'sha vaqtlarda aslzodalarga qarashli saroylarda tomosha ko'rsatgan *dorbozlar, jangchilar, o'ynchi va raqqosalar* bo'lganligidan dalolat beradi.

Shunday qilib, Qadimgi Sharq quldorlik davlatlarida jismoniy tarbiya elementlarining rivojlanishidagi xarakterli xususiyati shundan iboratki, ozod dehqonlar orasida rasm bo'lib kelgan xalq jismoniy tarbiyasi shakllari va xalq mashqlarning turlari bilan birga, quldor boshliqlarning bu jismoniy tarbiya elementlarini o'z obro'yi va hukmronligini kuchaytirish uchun o'zlashtirish va foydalanishga bo'lgan intilishi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Ibtidoiy jamoaning mehnat faoliyatida tug'ilgan xalq jismoniy tarbiyasi elementlarining quldorlarning ehtiyojlari, sinfiy maqsadlariga moslashib borish jarayonini Qadimgi Gretsiya misolida, ayniqsa, yaqqol ko'rish mumkin.

Urug'chilik tuzumining yemirilishi va quldorlik munosabatlari-ning tug'ilib kelishi Gretsiya tarixining **Gomer** davri deb ataladigan eng qadimgi davriga to'g'ri keladi, bu davr eramizdan avvalgi XII–VIII asrlarini o'z ichiga oladi.

Urug'chilik tuzumi harobalalarida taraqqiy etgan yunon quldorlik davlatlari harbiy jihatdan uyushgan polislar (shaharlar) xarakteriga ega edi. Davlatlarning bunday xarakterga ega bo'lishi qullarni qurolli kuch yordamida itoatgo'ylikda saqlash ehtiyojidan kelib chiqqan edi. O'sha vaqtlarda bu harbiy tayyorgarlik darajasi bilan belgilanar edi. Shuning uchun yunon harbiy-quldorlik polislarida quldorlarni jismoniy jihatdan tarbiyalashga katta e'tibor berilar edi. Erkin bo'lib tug'ilgan har bir erkak quldor harbiy xizmatni o'tashi majbur edi. Armiya faqat quldorlardan tarkib topib, ular eng muhim qurollaridan biriga aylanar edi. Shuning uchun harbiy tayyorgarlik masalalari va

u bilan bog'liq bo'lgan quldorlarni jismoniy jihatidan tarbiyalash masalasi davlatlarning diqqat markazida turar edi.

Turli davlatlarda bo'lajak jangchilarni tayyorlash maxsus tarbiya usullari yaratila boshlanadi. Bu usullar asosini jismoniy tarbiya tashkil etar edi. Sparta va Afinada vujudga kelgan tarbiya usullari eng xarakterli usullardan edi. Bu davlatlarning o'ziga xos ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayoti o'ziga xos tarbiya sistemasining vujudga kelishiga sabab bo'ldi.

4-§. Sparta usuli

Doriylarning Lakoniyani bosib olishi natijasida eramizdan avvalgi IX asrning o'rtalarida vujudga kelgan Sparta davlati dastlab harbiy jihatdan uyushgan urug'chilik ittifoqi xarakteriga ega edi. Sparta bu ittifoqning ko'pgina xususiyatlarini deyarli butun tarixi davomida saqlab kelgan. Bosib olingan mahalliy aholi bosqinchilar – doriylar tomonidan juda qattiq ekspluatasiya qilish obyektiga aylanadi. Mahalliy aholi bosqinchilarini barcha qishloq xo'jaligi va hunarmandchilik mahsulotlari bilan ta'minlashga majbur edi. Harbiy jamoalarga uyushgan bosqinchilarning o'zlari esa faqat harbiy ish bilan band edilar. O'z zamonlariga qarshi tez-tez qo'zg'olon ko'tarib turadigan *pedonomlar* va *ilotlar* ommasini ustidan hokimlikni qo'llab-quvvatlash zarurligi spartaliklarni doim jangovar holatda turishga majbur qiladi va jamoaning shunga muvofiq harbiy lager uyushmasining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Spartaning 20 yoshidan 60 yoshigacha bo'lgan har bir fuqarosi armiya safida bo'lar, buning ustiga ko'p vaqtini oilasidan uzoqda, har kuni biror ma'lum bo'linmaning jangchilari yig'iladigan jamoat oshxonalarida o'tkazishiga majbur bo'lar edi. Harbiylar lager shariotlarida o'ziga xos tarbiya usuli ham rivojlanib borar edi.

Spartaliklar tarbiya sohasida o'z e'tiborini, asosan, kuchlilik, chidamlilik va epchillikning o'sishiga qaratar edilar, chunki spartaliklarning qurollanish xarakteri va taktikasi shuni talab qilar edi. Tarbiya maqsadi bo'lajak jangchilar hamjihatligini, kuchini va chidamliligini ta'minlaydigan jismoniy fazilatlarini kamol toptirishdan iboratdir. Spartada tarbiya masalalariga katta e'tibor berilar edi. Gudakning

tug'ilgan kundan boshlab uning hayoti davlat nazorati ostida bo'lar edi. **Plutarxning** yozishiga qaraganda, biror jismoniy kamchilik bilan tug'ilgan bolalarni o'ldirganlar, sog'lomlarini esa, maxsus tashkil qilingan ijtimoiy internat uylarida o'qitganlar. 7 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan o'g'il bolalar jamoat uylarida yashab, asosan, jismoniy tarbiya olar edilar. Ular jismoniy mashqlar (*yugurish, kurashish, irg'itish, sakrash* va boshqalar) yordamida har qanday qiyinchiliklarni yengishga o'rgatilar, ular o'z kuchlari va chidamliliklarini o'stirar edilar. Ularning murabbiylari va rahbarlari davlat tomonidan belgilanadigan *pedonomlar* edi. Har yili shu yoshdagi guruhga kiruvchi bolalar uchun sinov (uy)lar tashkil etilib, bu sinovlarda o'g'il bolalar o'zlarining jismoniy fazilatlarini rivojlantirish borasida bir yil ichida erishgan natijalarni namoyish qilar edilar. 14 yoshga yetgan o'smirlar uchun *sinov yili* deb ataluvchi alohida yil belgilanar edi; bunda o'smirlar qurol olar, maxsus otryadlarga guruhlashtirilar va o'z murabbiylari rahbarligida politsiya yoki harbiy xizmatni o'tar edilar. Bu sinov yili davomida ular tungi yugurishlar uyushtirar edilar, bunday tungi yugurishlar vaqtida ularga yo'lda uchragan har bir *ilotni* o'ldirishga, ilotlarning qishloqlariga hujum qilishga bu qishloqlarni vayron qilib tashlashga huquq berilgan edi. Bu yurishlar ilotlarni qo'rqitish va yosh spartaliklarni yurish vaqtidagi jangovar holatiga, ilotlarning qo'zg'olonlarini bostirishga o'rgatish maqsadida uyushtirilar edi.

Sinov yilining tugashi bilan o'smirlar *eyrenlar* razryadiga o'tkazilar edi. Eyrenlar (15 yoshdan 20 yoshgacha bo'lgan yigitlar) maxsus jismoniy tayyorgarlik bilan shug'illanar va ayni bir vaqtda kichik yoshdagi o'g'il bolalarni tarbiyalashda *pedonomlar*ga amaliy yordam ko'rsatar edilar.

Yosh sparatlik 20 yoshga to'lishi bilan yana sinovdan o'tar va *ediblar* razryadiga o'tkazilib, ular qatorida 30 yoshgacha bo'lar edi. *Ediblar kuyishlar* tarkibiga kiritilar, yugurishlarda qatnashar edilar. Ular muntazam ravishda jismoniy mashqlar bilan shug'ullanar, o'zlarida askap uchun zarur bo'lgan fazilatlarini tarkib toptirar edilar.

Sparta yoshlarining erlar jinsi jismoniy tarbiyasining qattiqligi spartalik qizlarning ham qattiq tarbiyasiga muvofiq kelar edi. Qizlar yigitlar bilan bir qatorda jamoat bayramlarida ishtirok etib, musobaqa va raqslarga qatnashar edilar: *yugurish, sakrash, irg'itish* va hatto,

kurashishga doir mashqlar bilan ko'proq shug'ullanar edilar. Qadimgi manbalarning ko'rsatishicha, qizlarni bunday tarbiyalashdan maqsad „bu qizlardan tug'iladigan bolalardan baquvvat va kuchli bo'lishi uchun ularning tanasini kuchli, baquvvat qilishidan iboratdir“.

Quldorlarning Afinada vujudga kelgan tarbiya usuli Spartadagi qattiq, bir tomonlama tarbiya usulidan (bu yerda, aqliy ta'limga e'tibor berishar edi) farq qiladi.

5-§. Afina usuli

Afina davlatlari ham xuddi Sparta singari, harbiy quldorlik polis-lari xarakterida edi. Shu bilan bir vaqtda bu davlatlar konservativ – dehqonchilik Spartasidan savdo-sotiq va hunarmandchilik taraqqiyo-ning yuksak darajasi hamda qullar mehnatining uyushganligi bilan farq qilar edi. Qullar mehnatining o'sishi Afina davlatlaridan erkin fuqarolar (quldorlar)ning mulkiy tabaqalanishiga sabab bo'ldi, bu hol **Solonning** (eramizdan avvalgi 594-yil) Afina jamiyatining sinflarga ajralishi to'g'risidagi qonunlarida o'z ifodasini topdi. Harbiy quldorlik polisining xarakteriga muvofiq, quldorlik jamoasining barcha a'zolari harbiy xizmat o'tashi lozim bo'lgan. Solon qonuniga ko'ra, tamomila mulkka ega bo'lmay, to'rtinchi sinfga ajratilgan fuqarolar harbiy xizmatdan ozod qilingan. Erkin bo'lib tug'ilgan askar kishilar ommasining armiyaga jalb etilishining sababi davlat tuzilishining o'ziga xosligi bo'lib, bu davlat tuzilishida harbiy majburiyatni o'taydigan xalqning barcha tabaqalari fuqarolik huquqlaridan foydalanar edilar.

Afina iqtisodiy qudratining o'sishi sharoitida madaniyatning barcha sohalari ravnaq topdi, buning natijasida Afina davlatlari Gretsiya-ni madaniy hayotida asosiy mavqeni egalladi. Afina davlatining bu xususiyatlari bu yerda tarkib topgan tarbiya usulida ham o'z ifodasini topdi. Afina tarbiyasining maqsadi ham, xuddi Spartadagi singari qul jangchini tayyorlashdan iborat edi. Biroq, Afina qo'shinlari spartaliklardan farq qilib, og'ir qurol-aslaha bilan qurollangan piyoda askarlardangina emas, balki qanot safidan tashqarida harakat qiladigan yengil qurollangan piyoda askarlardan ham iborat edi.

Afinaning yuksak iqtisodiy va madaniy rivojlanishi sharoit-larida jangchini tayyorlash maqsadiga jismoniy tarbiyadagina emas,

balki ham aqlan, ham estetik tarbiyadan keng foydalanish yo'li bilan erishilgan edi, afinaliklarning o'zlari yozma guvohlik berishlaricha, jangchini tayyorlash „*tashqi va ichki go'zallikka*“ erishishdan dalolat edi. Bu o'rinda ichki go'zallik tushunchasi quldorlik davlati fuqarosi zimmasiga yuklanadigan majburiyatlarni bajarish mahorati va qobili-yati anglanadi.

Afinadagi o'g'il bolalar 7 yoshgacha uyda tarbiyalanar edi. Uy tarbiyasining asosiy vazifasi turli o'yinlar yordamida bolani jismoniy jihatidan chiniqtirishdan iborat edi. Bolalar 7 yoshdan 14–16 yoshga-cha xususiy maktablarda o'qitilar edi. *Musika maktablarida* bolalarga savod, musiqa va ashula, *gimnastika maktablarida* (polestrada) jis-moniy mashqlar o'rganar edi. Polestrada jismoniy tarbiyaning asosiy vositasi sifatida yunonlarning beshkurash musobaqasi; *yugurish, sakrash, disk va nayza uloqtirish* hamda *kurashishdan* foydalanar edilar. Polestralarning asosiy maqsadi jismoniy jihatdan tayyorlash-dan, jangchiga zarur bo'lgan, mardlik va qat'iy irodani tarbiyalashdan iboratdir, shu bilan ayni bir vaqtda polestralar o'z oldiga xushbichim gavnani tarkib toptirish, epchil va chiroyli harakatlarni hosil qilish vazifasini ham qo'yar edi.

Lukianning yozishicha, gimnastika mashqlari natijasida „*yigit-lar o'z bilimlarini jangda qo'llashga majbur bo'lganlarida, ko'tilma-ganda zarur bo'ladigan ko'nikmalarni hosil qiladilar*“, polestralar esa shu maqsadda „*eng yaxshi mashqlardan foydalanishib, yalang'och a'zo-yu badanlarini chiniqtirar, uni sog'lom, baquvvat, chaqqon, xushbichim va dushman zarbiga chidamli qilar*“ edilar.

Polestralarda *pedotriblar* ta'lim berar edi, ular mashqlarning barcha turlari yuzasidan mashg'ulotlar o'tkazar edilar, lekin har bir pedotrib unchalik ko'p bo'lmagan o'quvchilar bilan mashg'ulot o'tkazar edi.

Quldor yigitlar 14–16 yoshidan 18 yoshgacha gimnaziyalarda ta'lim olar edilar. Bu masalalar birinchi navbatda yoshlarni gimnastika sohasida kamol toptirishga mo'ljallangan edi. Bu yerda ta'lim oluv-chilarga ancha malakali rahbarlar boshchilik qilar edi. Har bir pedotrib mashqlarning barcha turlari yuzasidan mashg'ulotlar o'tkazadigan *polestralardan* farqli ravishda gimnaziyalardagi pedotriblar mashqlar-ni ayrim turlari yuzasidan mutaxassislar edi. Pedotriblarning ishiga tibbiyotga doir ayrim bilimlardan xabardor bo'lgan gimnastikachilar

rahbarlik qilardilar. **Aristotelning** yozishicha, *gimnastikachilar o'g'il bolalar organizmini tegishli holatga keltirishlari, pedotriblar esa ularni gimnastika mashg'ulotlari bilan rivojlantirishi lozim bo'lgan.*

Afinadagi quldorlar yoshlarni tarbiyalashning oxirgi bosqichi *efebiya* – o'ziga xos harbiy tashkilot bo'lib, bu tashkilotga birinchi (ancha badavlat) uch sinflardan ikki yil muddat bilan (18 yoshdan 20 yoshgacha) yigitlar kiritilar edi. Efebiyada *qilichbozlikka, yoydan otishga, nayzabozlik, nayza* hamda *disk uloqtirishni* va *manjaniqdan otishga* o'rgatadigan o'qituvchilar ta'lim berar edilar. Birinchi yil davomida efeblar gimnaziya bilan aloqasini uzmaguncha qatnashib turar va o'zining umumiy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirib borar edi. Shu bilan aynan bir vaqtda ular, odatda, *yurishni, qo'sh g'ildirakli aravada yurishni, suvda suzishni* va hokazolarni mashq qilar edilar. Efebiyada ta'lim olishning ikkinchi yilining boshlarida yosh jangchilar o'zlarining bir yillik harbiy tayyorgarlik sohasida olgan bilimlarini xalq oldida namoyish qilar edilar. Shundan keyin ularga qalqon va nayza berib, harbiy xizmatni o'tash uchun chegar-dosh garnizonlarga jo'natilar edilar. Yosh afinalikni tarbiyalash shu bilan tugallanar edi. Lekin keyinchalik ham, katta yoshga kirib qolgan chog'larida ham afinaliklar o'z jismoniy tayyorgarligini saqlanib turishi va rivojlanib borishi to'g'risida g'amxo'rlik qilganlar. Ular odatda, ertalabdan kechgacha ochiq bo'lgan gimnaziyalarga tez-tez kelib turishar va bu yerda yoshlarning mashg'ulotlarini tomosha qilib qolmasdan, mashqlarda o'zlari ham qatnashar edi.

6-§. Antik gimnastika

Qadimgi Gretsiyaning jismoniy tarbiyasi sistemasida „gimnastika“ degan umumlashtirilgan jismoniy mashqlar shaklidagi juda ko'p vositalardan foydalanilgan. Qadimgi yunon gimnastikasi o'z mazmuniga ko'ra uch qismga: *polestrina, orxestrika* va *o'yinlarga* ajratilgan.

Polestrina, asosan, *yugurish, sakrash, nayza* va *disk uloqtirish* hamda *kurashishdan* iborat bo'lgan beshkurash musobaqasini tashkil etar edi. Yugurishning turli turlaridan foydalanilar edi: *stadiodrom* – birinchi bosqichdagi masofaga yugurish (192 m); *diaul* – ikkinchi bos-

qichdagi masofaga yugurish (qariyb 384 m); *dolixodrom* – chidamli bo'lish uchun uzoq masofalarga yugurish, odatda, ikkinchi bosqichda o'tkaziladigan qurollangan holda (nayza va qalqonlarni qo'lga olib, shlem va sovutni kiygan holda) yugurish; mash'ala ko'tarib yugurish. **Lukianning** ko'rsatishicha, mashqlar „*qattiq yerda emas, balki chuqur, qumloq joyda*“ o'tkazilgan yugurishda g'oyat chidamli bo'lishi yunon yuguruvchilari uchun xarakterli bo'lgan. Buning yorqin misoli shuki, eramizdan avvalgi 490-yil Marafon ostonasida eronliklar bilan bo'lgan qattiq jangdan keyin bir jangchi g'alaba xabarini yetkazish uchun jang maydonidan Afinagacha (42 km dan ziyodroq yo'l bosib) yugurib kelgan.

Sakrash mashqlaridan uzunlikka sakrash ko'proq qo'llanilgan. Xandaqlardan va boshqa to'siqlardan sakrash katta amaliy ahamiyatga ega edi. Musobaqalarda ko'pincha qo'lga *gantellar* ushlab sakrash mashqlari bajarilgan.

Nayza uloqtirish mashqi harbiy ish bilan bevosita aloqador bo'lgan. Nayzani ma'lum nishonga va masofaga uloqtirganlar.

Disk uloqtirish tosh otishdan kelib chiqqan qadimgi mashq bo'lib, u harbiy-amaliy ahamiyatiga ega bo'lgan. Toshdan yoki metaldan disklarning og'irligi 1,7 kg dan 4,7 kg gacha, diametri esa 14 sm dan 21 sm gacha bo'lgan.

Kurash mashqlari ikki xil variantda bo'lgan. Birinchi variant shundan iboratki, unda qaysi kurashchi o'z oyoqlarini yerdan uzmaganda holda raqibini uch marta yerga ko'tarib ursa, u g'olib hisoblangan. Kurashning ikkinchi variantida raqibning yelkasini yerga tekkizish maqsadida turli holatlarda kurashilgan.

Bu asosiy mashqlardan tashqari polestrina tarkibiga *mushtlashish* va *pankratation* ham kiritilgan. Pankratation murakkab mashq bo'lib, unda kurash va mushtlashish elementlari qo'shilgan. *Suzish, qilichbozlik, otda yurish, yoydan otish* ham polestrina tarkibiga kigan.

Orxestrika – nafis-harakatlarni rivojlantirish uchun bajariladigan turli mashqlardan iborat bo'lgan. Bu mashqlardan foydalanilgan. Gretsiyada diniy urf-odatlar va ommaviy sayillar vaqtida katta rol o'ynab kelgan. Ko'p sonli raqslar ham orxestrika tarkibiga kirgan.

O'yinlar ko'pincha bolalar bilan o'tkaziladigan mashqlar vaqti-da foydalanilgan gimnastika qismini tashkil qilgan. Koptok bilan

o'ynaladigan juda ko'p o'yinlar, bir-biri bilan arqon tortishuv o'yinlari, muvozanat saqlash o'yinlari, yugurib o'ynaladigan o'yinlar (tut-machoq o'yini singari va hokazolar) ana shunday o'yinlar jumlasiga kirgan.

7-§. Olimpiada O'yinlari

Olimpiada O'yinlari Qadimgi Yunon jismoniy tarbiyasi taraqqiyo-tini xarakterlovchi yorqin palla bo'ladi. Bu o'yinlar Olimpiada Zevsi sharafiga o'tkaziladigan bayramlar bilan bog'liq bo'lgan. Hujjatlarga asoslangan ma'lumotlar *bu bayramlarning boshlanishi eramizdan avvalgi 776-yilga to'g'ri keladi*, deb ko'rsatadi. Biroq ularning haqiqatda vujudga kelgan yilni ancha ilgari davrlarga bog'lash lozim bo'lsa kerak. Eramizdan avvalgi 776-yilni *yunonlar bayram sifatida tan olingan yil*, deb hisoblash lozim. Afnada shu yili Olimpiada bayrami o'tkazilishi ikki yunon davlati – Ellada va Sparta davlatlari o'rtasida tinchlik o'rnatilishi bilan bog'lanadi. O'yinlar o'tkaziladigan vaqtda butun Gretsiya bo'ylab muqaddas tinchlik e'lon qilinadi.

Olimpiya bayrami o'yinlari dastlab bir kun o'tkazilar edi. Eramizdan avvalgi V asrga kelib, bu bayramlar 5 kun davom etadigan katta tantanaga aylanib ketdi. Bu bayram vujudga kelgan paytda diniy bayram edi, lekin uning asosiy mazmunini atletika musobaqalari tashkil etar edi. Olimpiada musobaqalarining eng qadimgi turi 1-bosqichga (qariyb 192 m) yugurishdan iborat edi. 14-o'yinlardan boshlab, musobaqa dasturiga 2-bosqich chopish, 15 Olimpiada O'yinlaridan boshlab chidamligini sinash uchun yugurish kiritildi. 18-o'yinlardan boshlab, musobaqa beshkurash musobaqasi bilan to'ldirilib, bu musobaqa keyinchalik bayramning markaziy qismi bo'lib qoldi. Bu vaqtlarda musobaqalar dasturiga *kurash* kiritilgan edi. Birmuncha keyinroq *mushtlashish*, *qo'sh g'ildirakli aravada yurish* va *pankration* (mushlashish bilan kurashning birlashuvi) qo'shildi.

Grajdani (fuqaro) huquqlaridan faqat erkin yunon-quldorlar foydalana olgan harbiy-quldorlik davlatlarining xususiyatlariga asoslanib, Olimpiada O'yinlariga faqat erkin bo'lib tug'ilgan fuqarolar-gina qatnashar edilar. Qullar va varvarlar (boshqa yurt odamlari)ning o'yinlarida qatnashuvi qat'iyan man etilar edi. Olimpiya qoidalar

xotin-qizlarning ham Olimpiada O'yinlarida ishtirok etishlariga yo'l qo'ymas edi. Buning ustiga xotinlarning, hatto, musobaqalarni tomo-sha qilishlari ham man etilar edi.

O'yinlarga *ellanodillar* (hakamlar) rahbarlik qilar edi; ular Ellada fuqarolari orasida o'yinlar boshlanishidan bir yil oldin chek tashlash asosida (9 kishida 19 kishigacha) sayilanar edilar. Ellanodillarning vazifasi musobaqalar joyini tayyorlash, musobaqa qatnashuvchilarini tanlash, musobaqalarning borishini kuzatib turish va nihoyat musobaqalarda g'olib chiqqanlarga mukofotlar berishdan iborat bo'lgan.

Asosiy mukofot – muqaddas zaytun daraxti novdasidan qilingan gulchambar, beshkurash musobaqasida g'olib kelgan kishiga berilar edi. Ko'pincha navbatdagi o'yinlargacha bo'lgan to'rt yillik davr ana shu g'olibning nomi bilan atalar edi.

Yilning birinchi kuz oyida Olimpiyadada Zevs Gere xudosini xotiniga bag'ishlangan Geriada musobaqasi o'tkazildi. Bu musobaqa Olimpiya miqyosida va ulug'vorligi bo'yicha birmuncha past keladi. Geriadada o'tkaziladigan musobaqalarda, asosan, Sparta va qo'shnilar bilan Olimpiada shaharlarining qizlari qatnashganlar. G'oliblar zaytun daraxti novdasidan qilingan gulchambar bilan mukofotlanganlar va o'zlarini haykalchalarini ibodatxonaga qo'yish huquqiga ega bo'lganlar.

Sitsiliylik tarixchi **Tiliy** eramizdan avvalgi III asrda Olimpiada bo'yicha umumiy Gretsiya hisobini joriy qildi.

Musobaqalashishning eng ko'p tarqalgan turi stadionning uzunligiga teng bo'lgan yugurish musobaqasidir. Olimpiya stadioni 192 m 27 sm ga teng bo'lgan. Delfa, Istme va Neme stadionlari kattaligi jihatidan Olimpiyada stadionidan kichik bo'lgan. Bitta stadionga yugurish bo'yicha g'olibning ismi qo'yilgan va u keyingi to'rt yil davomida g'olib bo'lib qolgan. 18-Olimpiada O'yinlaridan (eramizdan avvalgi 708-y.) keyin o'yin musobaqalari dasturiga umumiyunon bayramlariga *kurash*, *pentalon*, *pankration* va *ot-aravada o'tkaziladigan musobaqalar* kiritildi. Eramizdan avvalgi 632-yildan boshlab, 20 yoshdan kichik bo'lgan o'smirlarni (37-Olimpiadadan) musobaqalarda qatnashishiga ruxsat etildi, uning davom etishi 3 kunga ko'paytirildi, bayramlar bilan birga qo'shganda 5 kunni tashkil etadi.

Radoslik mashhur sportchi **Leonidis** stadionda (eramizdan avvalgi

164–152-yillar) 2 *stadiyaga yugurishda* va *ekinirovkali yugurishda* 12 marta g'alabaga erishdi. U uch karra „doirada“ to'rt marta g'oliblikka erishdi. Bu „doirada“ Olimpiya musobaqalari g'olibligidan tashqari Pifea, Istmea va Nemey o'yinlarida g'olib chiqqanliklari ham kiradi. 84-Olimpiadadan boshlab (eramizdan avvalgi 444-y.), o'yinlarda tarixchi **Gerodot**, yozuvchi **Lukian**, filolog **Sokrot**, notiq **Demosfen**, matematik **Pifagorlar** qatnashdilar. San'at konkursolari olimpiya musobaqalari dasturining bir qismi bo'lib qoladi.

Umumyunon Olimpiada O'yinlari bilan bir qator Gretsiyaning ko'pgina shaharlarida kichikroq ko'lamdagi o'yinlar ham o'tkazilar edi. Lekin bu o'yinlar ham quldorlik davlatlarining ijtimoiy-siyosiy hayotida katta rol o'ynar edi. Bu o'yinlarning hammasi u yoki bu polis ichidagi quldorlarning jipslashuviga erishishga qaratilgan bo'lib, ayni bir vaqtda ularning harbiy qudratini ham namoyish qilar edi.

Gretsiyada umumyunon va mahalliy o'yinlarni o'tkazish uchun juda ko'p stadionlar bor edi. Qazilmalar vaqtida Olimpiya va birqancha boshqa joylarda stadionlarning qoldig'i topilgan.

8-§. Quldorlik Gretsiyasining tushkunlikka yuz tutishi davrida jismoniy tarbiya

Eramizdan avvalgi V asr oxiridayoq Gretsiyada quldorlik jamiyatining chirib borayotganligini ko'rsatuvchi alomatlar yaqqol ko'rinib qoldi. Afina davlatlarining mag'lubiyati va Spartaning yuqori darajaga ko'tarilishi bilan tugagan Pelopones urushi (eramizdan avvalgi 431–404-yillar) tanazzul jarayonini tezlashtirdi va ijtimoiy-siyosiy hayotda keskin o'zgarishlarga olib keldi. Urush natijasida savdo-sotiq, hunarmandchilik, dehqonchilik tanazzuli va urush yuziga keltirgan non va yer bilan o'zboshimchalarcha savdo qilish, quldorlar o'rtasida mulkiy tabaqalanish jarayonini haddan tashqari kuchaytirib yubordi. Quldorlik davlati va uning armiyasi asosini tashkil etgan o'rta hol va mayda quldorlar jadal sur'atda proletariatga aylana boshladi. Davlat endi o'z armiyasini ko'pchiliklardan tuziladigan qo'shin bilan to'ldirishdan iborat eski prinsipni saqlab qolishga qodir bo'lishi, yollanma armiyaga o'tishga majbur bo'ldi. Yollanmachilikning vujudga kelishi, jismoniy tarbiya usuli ahvoliga ta'sir etmay qolmadi.

Harbiy ishdan ketgan quldorlar uchun jismoniy tarbiya shu vaqtgacha namoyon bo'lib kelgan shaklda o'z amaliy ahamiyatini yo'qotdi. Harbiy zarurat tufayli tarbiyaning oldingi qattiqligi borgan sari zaiflashib bordi. Yuqori martabaga erishgan boy quldor boshliqlari mo'l-ko'lhilikka qo'shilib ketib, tarbiya ishiga tor estetizm, tantiqlik elementlarini borgan sari ko'proq kirita boshladilar. Zodagonlar kuch, epchillik va chidamlilikni o'stirish uchun bajariladigan mashqlar o'rniga borgan sari ko'proq kishini nozik tabiatli qilib tarbiyalaydigan turli rasm-marosimlarga odatlana boshladilar. Quldorlar tarbiyasining asosiy usulida jismoniy tarbiya emas, balki mohir notiqni tayyorlash bosh rol o'ynay boshladi. Quldorlik jamiyati tushkunligi boshlanganligining shohida bo'lgan o'sha davrning eng yirik faylasufi **Platon** bu tarbiyani tiklash yo'llarini izlashga harakat qildi. U tushkunlikka tushish sabablaridan birini tarbiya xarakterining o'zgarishida ko'rdi va tarbiyaning eski usulini, ayniqsa, spartaliklar usulini tiklash uchun jonbozlik ko'rsatdi.

Quldorlarning harbiy ishdan uzoqlashishi va shu bilan bog'liq ravishda eski jismoniy tarbiya usulining tushkunlikka tushishi musobaqa o'yinlarini o'z ichiga oladigan an'anaviy bayramlar xarakteriga ta'sir etmay qolmadi. Bu o'yinlar, ayniqsa, Olimpiada O'yinlari butun Gretsiyada juda ommalashib kelmoqda edi, lekin ularning xarakteri va qatnashuvchilarining tarkibi asta-sekin o'zgarib bordi. Har jihatdan tartibli jismoniy tarbiya olmaydigan quldorlar endi o'z muhitlaridan yetarli darajada tayyorlangan musobaqa ishtirokchilarini ajratishga qodir emas edilar. Musobaqa qatnashuvchilari o'rtasida boshqa yurt odamlari, ozod qilingan qullar, qashshoqlashgan quldorlar paydo bo'la boshladi, ular uchun musobaqalarda qatnashish bir kasbga, tirikchilik o'tkazish vositasiga aylanib qoldi.

Professional atletlar quldorlik Gretsiyasining gullab-yashnash davridagi quldor atletlardan farq qilib, turli mashq qilar va musobaqalarda qatnashar edilar. Buning natijasida, Olimpiada O'yinlari dasturidan o'tmishdagi Olimpiya musobaqalarining turi bo'lib kelgan beshkurash musobaqasi yo'q bo'lib ketdi. Olimpiada O'yinlarining xarakteri ham o'zgardi. Ular an'anaviy, tarixan tarkib topgan Umumyunon bayramlaridan hukmron aslzodalarning o'z maqsadlari yo'lida foydalanadigan tomoshalarga aylanib qoldi.

Quldorlik Gretsiyasi eramizdan avvalgi 146-yilda Rim saltanatiga yo'liqib, mustaqil ravishda yashay olmadi, lekin Olimpiada O'yinlari uzoq vaqtlar davomida yashab keldi. Bu o'yinlar eramizning 394-yilida Vizantiya imperatori Feodosiy I tomonidan taqiqlangan edi.

9-§. Qadimgi Rimda jismoniy tarbiya

Rimning vujudga kelishi eramizdan avvalgi 754-yil (yoki 753-yil)ga to'g'ri keladi. Rim davlati o'zining dastlabki uch asri (eramizdan avvalgi VIII–VI asrlar), *shohlar davri* deb ataladigan davr mobaynida Rim jamiyati urug'chilik tuzumining chirib borishi va patriarxat quldorlik munosabatlarining rivojlanish bosqichini boshidan kechirdi.

Shohlar davrida harbiy demokratiya sharoitida harbiy ish bilan bog'langan va o'z ildizlari bilan urug'chilik tuzumi taraqqiyoti davridagi an'anaviy xalq o'yinlari va bayramlariga borib taqaladigan ko'pgina jismoniy tarbiya elementlari keng rivoj topdi. Qadimgi Rim yodgorliklari, rimliklar o'rtasida harbiy yo'nalish yaqqol ifodalangan ko'p sonli bayramlar, o'yinlar va raqslarning tarqalganligi to'g'risida yozma dalillar bor. Suvoriylarning kelib chiqishi chalkashib ketgan labirint yo'llarida musobaqa o'tkazishdan iborat bo'lgan *troyap* o'yinlari Qadimgi Rim uchun xarakterli bo'lgan o'yinlardan edi. Bu o'yin urush vaqtida, odatda, otliqlar otryadi tashkil etadigan Rim urug'chilik zodagonlari (patritsiylar) uchun, ayniqsa, xarakterli edi. *Qo'sh g'ildirakli aravada yurish*, *ko'p sonli harbiy raqslar*, *nayza uloqtirish*, *mushtlashish*, *kurash* va boshqa mashqlar ham keng tarqalgan edi. Jismoniy tarbiyaning qadimgi elementlari quldorlik Rimdagi harbiy-jismoniy tarbiyaning o'ziga xos usulining asosini tashkil etar edi.

Rimda jismoniy tarbiya usuli quldorlar armiyasi qudratini mustahkamlash vazifalariga muvofiq ravishda qaror topdi. Rim respublika davrida qaror topgan siyosiy tuzumida, ijtimoiy hokimiyat harbiy hukumatini o'tishiga majbur bo'lgan fuqarolar qo'lida bo'lgan bir shariotda har bir erkin va teng huquqli rimlik o'zini askarlik faoliyatiga tayyorlashi kerak edi. Bu vazifalarining hal etilishi uchun maxsus tarbiya muassasalari tashkil etilgan. Qadimgi Gretsiyadan farqli ravishda Rimda tarbiya ishi uyda beriladigan tarbiyaviy xarakterga ega edilar. Rimlik yigitlar armiya safiga kirguncha oilada, o'z tengdoshlari

orasida bo'lar edi. Ko'p sonli eski xalq o'yinlari va mashqlari ularni jismoniy jihatdan tarbiyalash vositalari edi. Katta yoshdagi bolalar, asosan, *yugurish*, *irg'itish*, *kurash*, *qilichbozlikdan* mashq qilar edilar. Patritsiylar oilasidan chiqqan bolalar *otda yurishni* mashq qilishga ko'p vaqt ajratar edilar.

Rimlik yigitlar oilada dastlabki jismoniy tayyorgarchilikni yetarli darajada olganliklarida keyin 16–17 yoshlarda armiya safiga kirar edilar. Armiya safida ular uzoq yillar davomida qat'iy *poxodlagerlar* sharoitida uyushtirilgan va maxsus maqsadga yo'naltirilgan harbiy va jismoniy maktabni o'tar edilar.

Bunday tarbiya usuli Rimda eramizdan avvalgi II asrgacha, *Mariya islohoti* bilan professional armiyaga asos solingan davrgacha saqlanib qoldi. Jismoniy mashqlar o'yinlar musobaqalar qadimgi rimliklarning butun hayotiga singib ketgan edi. To'p bilan o'ynaladigan turli o'yinlar g'oyat darajada ommalashgan edi. Unday o'yinlar ham *patritsian* – aslzodalar orasida ham, *plebslar* orasida ham tarqalgan edi.

Rimliklar hayotida Rim tarixining mashhur sanalariga va turli diniy bayramlariga moslab o'tkazilgan ko'p sonli jamoat o'yinlari katta o'rin tutar edi. Rimda jamoat o'yinlarini o'tkazish uchun eramizdan avvalgi IV asrdayoq podsho Trakvinii Prisk tomonidan katta sirk binosi qurilgan edi. Keyinroq, eramizdan avvalgi III asrda ikkinchi Flaminii sirk qurilgan edi.

Rim o'yinlari patritsian aslzodalarning bayrami hisoblangan qadimgi o'yinlar eng ommalashgan sirk o'yinlari qatoriga kirar edi. Eramizdan avvalgi VI asrdan boshlab, respublika o'rnatilganligidan keyin *plebey* o'yinlari keng tarqaldi. Eramizdan avvalgi V asrdan boshlab, uch kecha-yu uch kunduz davom etgan, *yuz yillik o'yinlar* zo'r dabdaba bilan o'tkazila boshlandi. Bu o'yinlarni Valeriy Noplikoloyu yaratgan bo'lib yuz yilda bir marta uyushtirilar edi.

Bu o'yinlar dasturiga musobaqalarning ko'pgina turlari kirar edi. Otliqlar musobaqalari va ko'p g'ildirakli aravada chopish eng sevimli o'yinlaridan biri edi. Ko'pgina o'yinlar dasturiga *kurashchilar*, *yuguruvchilar*, *mushtlashuvchilarning* musobaqalarini ham kiritdilar.

Vaqt o'tishi bilan, Gretsiya bilan ancha mustahkam aloqalar o'rnatilishi sari Rimga yunon ta'sirlari kirib kela boshladi. Bu ta'sirlar ma'lum darajada jismoniy tarbiyaga ham aloqador edi. Eramizdan

avvalgi II asrdan boshlab, Rimdagi bir qator siyosiy va jamoat arboblari yunon atletika musobaqalarni rimliklar sharoitiga ko'chirishga harakat qilib ko'rdilar. Lekin ularning bu harakatlari muvaffaqiyatga erishmadi. Eramizdan avvalgi 80-yillarda, Gretsiyaning Rim tomonidan bosib olinishi bilanoq, konsul **Sulli** yunon Olimpiada O'yinlarini Ringa ko'chirishga urinib ko'rdi. Uning buyrug'iga muvofiq, 175-Olimpiada O'yinlari Rimda o'tkazilishi kerak edi. Lekin bu urinish ham rimliklar tomonidan quvvatlanmadi, shuning uchun navbatdagi Olimpiada O'yinlari (eramizdan avvalgi 76-yilda) qaytadan Olimpda o'tkazildi.

Yunon musobaqalarini Rim sharoitiga o'tkazish uchun bo'lgan-bo'lmagan va bunga o'xshash boshqa urnishlarning muvaffaqiyatsizlikka uchrashiga sabab shuki, ko'pgina rimliklar o'rtasida yunon gimnastikasiga nisbatan yomon munosabat ildiz otgan edi. Ular yunon gimnastikasining amaliy foydasini ko'rmadilar. Gretsiyada qaror topgan atletika musobaqalariga esa *yoshlarni yo'ldan ozdirish xavfi bor*, deb qarar edilar.

Davrlar o'tishi bilan, ayniqsa, eramizdan avvalgi II–I asrlarga kelib, ko'pgina jamoat bayramlarida Qadimgi Rim an'anaviy o'yinlari bilan birgalikda asta-sekin o'zlarining dastlabki ahamiyatini yo'qotib, hukmron aslzodalar to'dasi tomonidan o'zining sinfiy maqsadlari yo'lida keng foydalanadigan tomoshalariga aylanib ketdi. An'anaviy jamoa bayramlari va o'yinlarining bunday tomoshaga aylanib ketish jarayoni respublika davridagi Rimning ijtimoiy-siyosiy hayotida sodir bo'lgan o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Butun Rim tarixi, *patritsiylar* va *plebeylar* o'rtasidagi lavozimlarda o'tirish va davlat yerlarini egalash uchun olib borilgan kurash bilan to'lib-toshgan edi. Bu kurash natijasida patritsiy aslzodalar harbiy xizmat tufayli qashshoqlashib ketgan plebey – dehqonlarning barcha yerlarini asta-sekin egallab olgan yangi, yirik yer egalari borgan sari ko'proq kirib borar edi.

Mayda yer egalari ommasi yil sayin ko'payib borayotgan *lyupen* – *proletarlarga* aylanardi. Eramizdan avvalgi II asrdayoq proletariatga aylangan kishilarning katta olomoni Rim shaharlarini to'ldirib yuborgan edi. Hokimiyat uchun kurash olib borayotgan hukmron aslzodalarning turli guruhlari proletarlashgan, o'z sinfidan tamomila aloqasini uzgan bu ommadan o'z maqsadlariga erishish yo'lida foy-

dalanishga harakat qiladilar. Ular sadaqa berish va xushomadgo'ylik qilish yo'li bilan siyosiy kurashda o'zlariga jalb etishga erishar edilar. Eski an'anaviy jamoa bayramlari asosida tantanali tomoshalar tashkil etish ommaga xushomadgo'ylik qilish shakllaridan biri edi.

Tomoshani tashkil etuvchilar tomoshalarni uyushtirish vaqtida Qadimgi Rim an'anaviy o'yinlari dasturi bilangina cheklanib qolmasdan, tomoshalarning yangi, ancha o'tkir elementlarini, bebosh olomonning diqqatini jalb etadigan elementlarni topishga harakat qilar edilar. Eramizdan avvalgi II asrda vujudga kelgan ancha yaqqol yangi o'yinlardan biri *gladiatorlar* jangi bo'lib, keyinchalik u Rim tomoshalarining asosiy elementlaridan biriga aylanib qoldi. Dastlabki vaqtlarda bayram kunlari ayrim gladiatorlar sirk maydonlariga chiqar edi, so'ngra ularning musobaqalari ommaviy xarakter kasb etdi. Agar Qadimgi Rim sirk o'yinlarida otliqlarning musobaqalarida, qo'sh g'ildirakli aravalarda, yugurishlarda va hokazolarda quldorlarning o'zlari qatnashgan bo'lsa, gladiatorlik janglarida esa o'yinlarni tashkil etuvchilar qilichbozlik san'atini yaxshi egallagan qullardan foydalanar edilar.

Gladiatorlarning maktablarda qullarni eksploatsiya qilishining nihoyat darajada qattiq shakllari mavjud edi. Lekin bu maktablarda qullarni birlashtirish uchun yaxshi sharoit ham bor edi. Shuning uchun gladiatorlarning maktablari ko'pincha qullar qo'zg'olonining o'chog'i hisoblanar edi. Rim tarixidagi qullarning eng yirik qo'zg'oloni gladiator **Spartak** boshchiligidagi ko'tarilgan Kapus shahridagi gladiatorlar maktabining qo'zg'oloni bilan (eramizdan avvalgi 73-yilda) boshlangan edi. Bu qo'zg'olon juda katta qullar ommasini harakatga keltirdi. Rim quldorlik davlati qullarga qarshi kurashish uchun o'zining barcha kuchlarini safarbar etishga majbur bo'ldilar. Qo'zg'olon shafqatsizlik bilan bostirildi, lekin u quldorlik tuzumi asoslarini larzaga keltirish imkonini bergan qullar revolyutsiyasining boshlanishiga sabab bo'ldi.

Quldorlar tuzumining chirish jarayoni Rim imperatorligida davom etdi. Yemirilish alomatlari Rim ijtimoiy va madaniy holatining barcha sohalarida, shu jumladan, jismoniy tarbiya sohasida ham borgan sari ko'proq namoyon bo'la boshladi.

Professional armiya tartibiga o'tilishi, xuddi Gretsiyadagi singari, quldorlarning ilgari qaror topgan harbiy-jismoniy tarbiya usulining

tushkunligiga sabab bo'ladi. Mo'l-ko'pchilik noz-ne'matlarga ko'milib qolgan quldor aslzodalar jismoniy tarbiya vositalari xazinasida o'zlari uchun faqat nozik badan ehtiyojlarini qondiradigan elementlarnigina saqlab qoldilar. Maxsus qurilgan hashamatli term (cho'miladigan joy)lardagi iliq suvda cho'milish eng sevimli mashg'ulot bo'lib qoldi; termlar joylashgan binolarda massaj qilinar, yengil gimnastika mashqlari bajaradilar va to'p o'yinlari o'ynar edilar.

Tomoshalarning yanada rivojlanishi imperiya davrida Rim jismoniy tarbiyasi uchun, ayniqsa, xarakterli edi. Tomoshalarning yanada rivojlanishi ularlarning soni va ko'lamini oshishi yo'li bilangina emas, balki ularning xarakterlarini o'zgarishi bilan ham, olomonning yaramas niyatlarini qo'zg'atadigan dahshatli ovunchoqlariga aylanishi yo'li bilan ham bordi.

Sirk o'yinlari ko'lamining yanada kengayib borishi bilan bir qatorda (asosan qo'sh g'ildirakli aravalarda chopish) gladiatorlik janglari ham g'oyat katta ko'lamda rivojlandi. Gladiatorlik o'yinlarini o'tkazish uchun maxsus inshootlar – *amfiteatrlar* qurilgan edi. Bu inshootlardan eng kattasi eramizning I asrida qurilgan **Kalizey** amfiteatri edi; bu amfiteatrining vayronalari Rimda hozirgi kunga qadar saqlanib qolgan. Amfiteatr maydonlarida olomonning vaqtichog'ligi uchun yuzlab gladiatorlar jang qilar edilar. Maydonda chinakam jang bo'lib, ularda faqat piyoda gladiatorlarga emas, balki otliq gladiatorlar ham qatnashar edilar. Uddaburo o'yin tashkilotchilari bu o'yinchilarga qanoat qilmasdan, gladiatorlarning yirtqich hayvonlar bilan ham jang qildirar edilar. Tomoshaning bu turi Rimda birinchi marta eramizdan avvalgi II asrlardayoq paydo bo'lgan, lekin imperiya davrida juda keng ko'lamda tarqalgan edi. Maxsus kavlangan katta ko'llarda o'tkaziladigan dengiz janglari gladiatorlik janglarining alohida turi edi. Imperator **Avgust** tomonidan tashkil etilgan ana shunday janglardan birida 19 ming gladiator qatnashgan edi.

Tomoshalarning barcha bu turlari „mag'rur Rim“ tashqi go'zalligining va shu bilan birga, Rim quldorlik jamiyati eng chuqur ichki tushkunligi, chirishining yorqin yoki yaqqol ifodasi bo'lib, ularda qatnashuvchilar o'z xo'jayinlarining ixtiyorlari bilan qonli olishuvlarda bir-biriga qarshi chiqish uchun maxsus jismoniy tayyorgarlikni o'tashlari lozim edi.

Shu bilan birga, Rim hukmron doiralari yunon namunalari zaminidagi atletika musobaqalarini Rim sharoitida mustahkamlab olishiga erishish uchun ozmuncha harakat qilmadilar. Imperator Avgust Rim Aksaum g'alabasi sharafiga har to'rt yilda bir marta o'tkaziladigan „aktineya“ – atletika o'yinlarining ta'sir etishiga urinib ko'rdi. Lekin bu urinishi muvaffaqiyat qozonmadi. Eramizning 60-yilida **Neron** qo'sh g'ildirakli aravalarning chopishidan va atletlarning musobaqalaridan iborat bo'lgan „neroniya“ bayramini tashkil qildi. 86-yilda Kapitoliy o'yinlarini ta'sis etgan imperator **Domikaning** urinishi ancha o'rinli bo'lib chiqdi; bu o'yinlar Rim imperiyasi tugatilguncha yashab keldi. Atletika musobaqalaridan *kurash* va *mushtlashish* musobaqalari ancha keng ommalashgan edi.

IV asrda Rimda xristian dini davlat tomonidan quvvatlana boshlandi. Cherkov ta'siri asta-sekin davlat va jamoa hayotining barcha sohalariga tarqaldi. Cherkov o'z hukmronlik ahvolini mustahkamlashga halaqit beradigan Rim an'analarga qarshi faol kurash olib bordi. Cherkov Rim tomoshalariga, ayniqsa, gladiatorlik janglariga qarshi chiqdi. Tomoshalarning kishilik axloqiy me'yorlariga zid kelganligi uchungina emas, balki ularning ommani o'ziga jalb etib, cherkov ta'sirining yanada tarqalishi va mustahkamlashishiga to'siq bo'lganligi uchun ham tomoshalarga qarshi kurash olib bordi.

Buning natijasida, IV asrdayoq gladiatorlar o'yinlarining ko'lami va soni kamaya boshladi, 404-yilda esa, ular tamomila taqiqlandi.

Lekin cherkov rimliklar hayotiga mustahkam kirib qolgan tomoshalarini darhol tugatishga qodir emas edi. Rim olomoni Rim davlatining yemirilishiga qadar tomoshalar ko'rsatilishini talab qilib keldi va ular ko'rishga muvofiq bo'ldi. Biroq bu tomoshalar endi, asosan, qo'sh g'ildirakli aravalarning sirkda chopishi va professional kurashga hamda mushtlashuvchilarning chiqishlari bilan cheklangan edi.

Qachonlardir qudratli bo'lgan Rim quldorlik davlati ichki ziddiyatlar tufayli ichidan zil ketib, har jihatdan bosib kelayotgan varvar qabilalarning hujumiga bardosh bera olmadi. 476-yilda G'arbiy Rim imperiyasining hukmronligi tugatildi. Bu tuzum o'rniga yangi ijtimoiy tuzum, quldorlik munosabatlari nisbatan yangi, ancha progressiv feodal ishlab chiqarish munosabatlari vujudga keldi.

II BO' LIM. O'RTA ASRLARDA JISMONIY TARBIYA II BOB. ILK TARAQQIY ETGAN FEODALIZM DAVRIDA JISMONIY TARBIYA

1-§. Ilk feodalizm davrida jismoniy tarbiya

Eramizning III va XI asrlari orasidagi davrda feodal ishlab chiqarish usulining qaror topishi va yirik yer egalari tomonidan erkin jamoat bo'lgan dehqonlarning asta-sekin krepostnoylikka aylanishi davom etdi. Bu davrda sinfiy kurash dehqonlarning krepostnoylikka aylantirilishiga qarshi kurash sifatida rivojlanadi. Bu kurash jarayonida keng dehqonlar ommasini bostirish quroli sifatida feodal davlatlari qaror topa boshladi.

Bu davr (taxminan V asr)da, G'arbiy Yevropada davlatlar tarkib topib, ularda asta-sekin feodal munosabatlar o'rnatila boshlanadi. Birmuncha keyinroq Markaziy va Sharqiy Yevropada slavyan davlatlari paydo bo'ldi. Shimoliy Afrikaning katta hududida arab davlatlari vujudga keldi.

Dastlabki vaqtlarda bu davlatlarda barcha mehnatkashlar harbiy xizmatni o'tashga majbur bo'lgan erkin yer egalari iborat edi. Ular qurol yoki harbiy boshliq chaqirig'i bilan qurollangan holda yetib kelishlari va harbiy yurishlarda qatnashish uchun tayyor bo'lishlari kerak edi. Lekin harbiy ta'lim yaxshi tashkil etilmagan edi. Aholini harbiy va jismoniy jihatdan tayyorlashning o'ziga xos xalq shakllarining jadal sur'atda rivojlanishiga sabab ham ehtimol, uyushgan harbiy ta'limining yo'qligi bo'lsa kerak. Dehqonlar uchun harbiy va jismoniy tarbiya faqat jangovar faoliyat uchungina emas, balki, mehnat faoliyati uchun ham zarur edi.

Bu davrda, jismoniy tarbiyaning sinfiy xarakteri birinchi navbatda jismoniy mashqlardan foydalanish maqsadlarida namoyon bo'ldi. Dehqonlar jismoniy tarbiyadan mehnat va jangovar faoliyatga tayyorlash va yuqori martabaga erishgan feodal aslzodalar esa o'z qudratini mustahkamlash vositasi sifatida foydalandilar. Feodal aslzodalari faqat o'z mavqeyi, hokimligi bilangina emas, balki jismoniy kuch

bilan ham xalqdan ajralib turishga harakat qilar edi. Buning uchun aslzodalarda xalqqa nisbatan beqiyos darajada katta imkoniyatlar bor edi. Feodal aslzodalar o'zlarining harbiy-jismoniy tarbiya usullarini yaratishda xalqning jismoniy mashqlar va o'yinlar sohasidagi ijodidan keng foydalandilar.

O'sha davrdagi G'arbiy Yevropa davlatlarning eng yirigi **Franklar davlati** edi. Franklar qo'shni davlatlar bilan olib borgan ko'plab urushlarda juda kuchli qo'shin vujudga keltirgan edilar. Bu qo'shin ko'ngillilar va dehqonlar lashkarlaridan iborat edi. Dehqonlar lashkarlarida barcha dehqonlar qatnashar edilar, shuning uchun franklar xalqni harbiy jihatdan tayyorlashga katta e'tibor berdilar. Har yili harbiy ko'riklar tashkil etilib, ularda harbiy manevrlar o'tkazilar edi. Franklar og'ir qurollar – *qilichlar, nayzalar, katta yoylar, palaxmonlar* va *oyboltalar* bilan qurollanar edilar. Bu qurollarni ishlatish juda katta jismoniy kuch, chidamlilik va epchillikni talab qilar edi. Urug'chilik tuzumining yemirilishi davridan boshlab, xalq hayotida saqlanib kelayotgan jismoniy mashq va o'yinlar bu fazilatlarining takomillashuviga yordam berar edi.

Asta-sekin feodal munosabatlarining taraqqiy etib borishi bilan feodallar xalqni harbiy ishdan chetlashtirib bordi. Otlq ritsarlar asosiy harbiy kuch bo'lib qoldi. Yirik yer egalari qirol chaqirig'iga muvofiq, yaxshi qurollari va aslahallarini olib, otliqlar guruhi hamkorligida yurishi, otga sakrab minishi lozim edi. Qirollar ritsarlarning jangovar tayyorgarligini tekshirish uchun maxsus ko'riklar tashkil etar edi. Dastlabki vaqtda bu ko'riklar harbiy namoyish xarakterida edi. Keyinroq ular turnirlar nomini olib yakkama-yakka olishuvlarga aylandi, bu ko'rik qatnashchilari *to'mtoq nayzalar, gurzilar* va *qilichlar* bilan harakat qilishar edi.

VII–IX asrlarda vujudga kelgan Markaziy va Sharqiy Yevropaning qadimgi slavyan davlatlari ham mehnat va jangovar faoliyati bilan bog'langan juda ko'p jismoniy mashqlarni tatbiq etganlar. Qadimgi slavyanlar jangovar, kuchli va jasur xalq bo'lganlar. Slavyanlar Boltiq dengizining sharqiy qirg'oqlarida turib yengil kemalarda hozirgi Daniya va hatto, Buyuk Britaniya qirg'oqlariga harbiy yurishlar uyushtirganlar. Ular Kiyev Rusidan, xuddi shunday kemalarda, Dnepr bo'ylab quyi oqimga tushib kelganlar va Vizantiyaga hujum qilib,

Qora dengiz bo'lariga ko'chib o'tganlar. Ular qurollarni yaxshi ishlata olishlari natijasida *qo'l jangida* alohida mahoratiga ega bo'lganlar. Slavyanlarda *yugurish, to'siqlardan sakrash, mushtlashish, kurash, og'irlik ko'tarishga* doir mashqlar va *ovchilik* juda ommalashgan edi. Slavyanlarning azaliy omili aslida jismoniy kuchga, chaqqonlikka, jasurlikka va harbiy mahoratga doir musobaqalardan iborat bo'lar edi.

Chexlar juda uzoq muddat davomida o'z mustaqilligi uchun nemis ritsarlarining tajovuziga qarshi kurash olib borishga majbur bo'ldilar. Bu kurash davomida chexlarning jang qilish shakl va uslublari tarkib topdi. Bu kurashda chexlar qurollarning har xil turlarigina emas, balki mehnat qurollarini ham (chalg'ilar, g'alla yanchish zanjirlari va hokazolarni) ishlatdilar. Chex dehqonlarining erksevarligi, yuksak axloqiy va jismoniy tayyorgarligi yuz yillar davomida nemis ritsarlari otryadlariga qarashilik ko'rsatishga imkon berdi.

VII asrda arablar davlati tarkib topdi. Arab aslzodalari yoshlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligiga katta e'tibor berdilar. Shuning natijasida yengil qurollangan arab otliq askarlari jangda yaxshi manevr qila olar edilar. Ular tezlik bilan chopib ketayotgan otning ustida yoydan mohirona otar, yengil nayzalarni uloqtirar, qilich va uzun nayzalarni mohirlik bilan ishlata, epchillik bilan otga sakrab chiqar va egardan sakrab tushar edilar. Bundan tashqari, otliq askarlar turli qurollarda – qilichbozlik qilishni va suzishni yaxshi bilar edilar.

Arablar Vizantiya va G'arbiy Yevropa davlatlarining jismoniy tarbiyasiga birmuncha ta'sir ko'rsatdilar. *Otda yurish* va *yoydan o'q otish* usullarining ko'plarini g'arbiy yevropaliklar arablardan o'zlashtirgan edilar. O'yinlar ham, masalan; ilgari G'arbiy Yevropada ma'lum bo'lmagan „chavgon“ o'yini haqida ham xuddi shunday deyish mumkin. XII–XIII asrlarda bu o'yinlar Vizantiyadagi saroy aslzodalarning sevimli tomoshalaridan biriga aylandi. G'arbiy Yevropa (Fransiya)da bu o'yin „chikane“ nomi bilan taraqqiy etdi va keyingi vaqtlarda ot ustidagi to'p o'yini sifatida tarkib topgan.

2-§. Taraqqiy etgan feodalizm davrida jismoniy tarbiya

VII–XI asrlarda feodal ishlab chiqarish usuli taraqqiy etdi.

Harbiy ish borasida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Eski xalq lashkari o'rniga hukmron sinf vakilaridan tuzilgan feodal qo'shin tashkil topdi. Harbiy ish feodallarning imtiyozi va majburiyati bo'lib qoldi. Feodal armiyasining soni xalq lashkarlariga nisbatan ancha oz edi. Feodal qo'shinda kavaleriya (otliq ritsarlar)ga rahbarlik mavqeyini egallar edi.

Taraqqiy etgan feodalizm jamiyatida xalq ommasining (dehqonlar va shaharliklar) jismoniy tarbiyasi va hukmron sinf (feodal-ritsarlar) ning jismoniy tarbiyasi mavjud edi. Bu tarbiyaning har ikkalasi, har biri o'ziga xos yo'l bilan, sinfiy kurash ta'sirida taraqqiy etib bordi. Xalq ommasining jismoniy tarbiyasi alohida-alohida bo'lingan harbiy-jismoniy mashqlar va an'anaviy o'yinlardan iborat edi. Feodallarning jismoniy tarbiyasi ancha xilma-xil edi. Moddiy boyliklar va bo'sh vaqtning mavjudligi feodallar uchun o'zlariga harbiy-jismoniy tarbiyaning tugallangan usulini yaratishga imkon berdi.

Feodal qo'shini hujum va mudofaa qilish uchun mo'ljallangan og'ir qurollar, shuningdek, maxsus muhofaza aslahalari bilan qurollangan edi. To o'q otadigan qurol kashf etilgunga qadar, feodal-ritsarlar jangda zarba yemaydigan darajada edilar. Chunonchi, 1119-yili Bryumelda bo'lgan jangda qatnashgan 900 ritsardan, 3 kishi halok bo'lgan, 140 kishi esa otlardan yiqitilib, asirlikka olingandi.

Og'ir qurollardan foydalanish (yarog'-aslahalarni ishlatish) feodaldan katta jismoniy kuchni, epchillik va chidamlilikni talab qilar edi. Sovutga o'ralib olgan feodal ot da mohirlik bilan *yurar, og'ir qilich, uzun nayza, to'qmoq* va boshqa qurollarni yaxshi ishlata edi. Harbiy harakatlarga o'rgatish feodallarni harbiy-jismoniy tarbiyalash usulining asosi qilib olingan edi. Bu usul G'arbiy Yevropada „salib yurish“lari davrida rivojlangan edi.

Feodallarning tarbiyalash „*yetti xil ritsarlik fazilatlarini*“ – *otda yurish, qilichbozlik, kamondan otish, suzish, ov qilish, shaxmat o'y-nash* va *she'r to'qishni* bilib olishdan iborat edi. Feodallar o'zlariga faqat harbiy ishni munosib ko'rib, jismoniy mehnatni pisand qilmas edilar, ular qo'pol va johil edilar.

Feodalarni harbiy-jismoniy tarbiyalash faqat manfaatparastlik maqsadi – ham tashqi bosqinchilik urushlari uchun, ham mamlakat ichidagi krepostnoy dehqonlar va hunarmandlarning ozodlik harakatlari bostirish uchun bir xilda qodir bo'lgan jismonan kuchli harbiy ritsarlarni tayyorlash maqsadini ko'zlar edi.

Bo'lajak ritsarlarni harbiy-jismoniy jihatdan tarbiyalash ularning juda yoshlik chog'laridanoq, odatda, yirik feodallarning saroylarida boshlanar edi. *Syuzerenlar* qal'alari yosh ritsarlarning maktablari edi, desak bo'ladi. Bu „maktab“ tarbiyasi garchi ma'lum darajada tartib va qoidalarga solingan bo'lsada, xususiy, oilaviy xarakterda edi.

Erkak feodallar ritsarlikka bag'ishlangan tarbiyaning ikki majburiy bosqichini va bir ixtiyoriy bosqichni – oliy bosqichni o'tar edilar.

Oddiy feodallar o'zlarining 7 yoshlik o'g'illarini *sen'or* (ancha boy feodal) qal'asiga yuborar edilar, qal'ada bu bolalarga *paj* (mahram) unvoni berar edi. Pajlar ritsarlar tayyorlash va xizmat o'tashining dastlabki (qo'yi) bosqichini o'tar edilar. Ular kuchli va epchil bo'lish uchun *kamondan otish, tosh va nayza uloqtirish, sakrash, yugurish, kurashish, suzish* va *otda yurish* bilan shug'ullanar edilar. Ayni bir vaqtda ularga *ov qilish, harbiy-jismoniy mashqlarni bajarish* va *ritsarlik odob-qoidolari* o'rgatilar edi.

Pajlik yoshida orttirilgan malaka va ko'nikmalar navbatdagi bosqichda, 14 yoshga yetgan pajlar, qurolbardorlikka o'tkazilib, ular *qilich* va *shpor* taqish huquqiga ega bo'lganlaridan keyin, takomillashtiriladi. Qurolbardorlar maxsus o'qituvchilar rahbarligida asov otlarni minib o'rgatar, og'ir temir qalqonlar kiygan holda va ularsiz uzoq masofalarga chopishar, handaq va devorlardan sakrab o'tishlari kerak edi. Qal'a devorlariga narvon bilan, narvonsiz chiqishar edi. Qurol bilan va qurolsiz *suvda suzishar, ov qilishar, itlarni o'rgatishar, shaxmat o'ynashar* edilar. Qurolbardorlikning oxirgi yillarida bu yoshlar *qilichbozlik, nayza uloqtirish* hamda to'la asbob-aslahalari bilan *otda yurishni* mashq qiladi edilar. Qurolbardorlikning umumiy jismoniy va harbiy tayyorgarligi ana shunday amalga oshiriladi edi. 21 yoshga yetganlarida ularga ritsarlik unvonini beriladi edi. Ana shu davrdan boshlab, ularning ko'pchiligi uchun jismoniy mashg'ulotlar ko'ngil ochish vositasiga (otda yurish, ov qilish) aylanar yoki turnirlarda ishtirok etish vositasi sifatida xizmat qiladi edi.

Ritsarlik tayyorgarligi – jismoniy kamolotining uchinchi bosqichi – faqat yirik sen'orlar uchun mo'ljallangan edi. Bu tarbiya bosqichi shaxsiy mayllariga muvofiq keladigan jismoniy mashqlar (masalan, kurash, qilichbozlik va boshqalar) turlarinigina o'z ichiga oladi. Bu bosqichda guruhlar ta'limi emas, balki yakka ta'lim ustida turar edi.

Qal'alarga professional o'qituvchilar, qilichbozlik ustalari, eng mashhur kurashchilar va boshqa mutaxassislar taklif etiladi edi.

Bunday tarbiya usuli natijasida ritsarlar, odatda, jismoniy jihatdan kuchli, epchil va matonatli kishilar bo'lib, ular harbiy harakatlarning asosiy usullaridan xabardor bo'lar edilar. Dag'al jismoniy kuch ularning iftixori edi. Ular o'zlarining doirasida „ritsarlik odob-qoidolari“ degan axloqqa amal qiladi, biroq dehqonlarga va shaharliklarga nisbatan har qanday qo'pollik va zo'rlikni ishlatar edilar.

Ritsarlarning turnirlari harbiy-sport musobaqalarining o'ziga xos shaklidan iborat edi. Ularda go'yo feodal aslzodalarning harbiy-jismoniy tayyorgarligiga va ritsar otryadlarining harbiy harakatlari tayyorgarligiga yakun yasardi edi. Turnirlar ilk O'rta asr davrida vujudga kelgan. Ular Fransiya, Germaniya, Angliya, Chexiya va Ispaniyada „salib yurish“lari davrida, ayniqsa, ravnaq topgandi. Turnirlar o'z taraqqiyotida ikki bosqichni bosib o'tgan, birinchi bosqich – realistik harbiy o'yinlar bo'lib, bunda turnirlar namunali kurashdan, ikkinchi bosqich sport yakka kurashi bo'lib, fransuzlarda u „jut“, nemislarda „t'ost“ deb atalgan.

Keyinchalik ommaviy turnirlar *jut* va *t'ost* turnirlari shaklini olgan. T'ost turnirlari XI asrda yakkama-yakka olishuvning ancha aniq shakli sifatida paydo bo'ldi. XIII asrda ular turnir dasturining asosiy qismiga kiritila boshlandi va ritsarlar doirasida juda keng tarqaldi. Poyga va nayza bilan harakat qilish jut yoki t'ostda – og'ir aslaha bilan qurollangan ritsarlarning yakkama-yakka olishuvida asosiy mashqlardan edi. Belgilangan qoidaga muvofiq, chopib kelayotgan otning ustida turib, nayza zarbi bilan raqibini egar ustidan tushirib yuborishi lozim edi.

Turnir maxsus maydonlarda – poyga va boshqa musobaqalar o'tkaziladigan maydonlarda o'tkaziladi edi. Dastlab, turnirlar vaqtida qal'a va shaharlar yaqinidagi atrofi o'ralmagan joylar ana shunday

maydonlar vazifasini o'tar edi. XI asrdan boshlab, maxsus maydonlarning hajmi ma'lum bir tartibga solina boshlandi, lekin bu hamma joyda ham bir xil emas edi. XIV asrda turnir ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash maqsadida maydonlar to'siqlar bilan to'sib qo'yiladigan bo'ldi. Raqiblar shu to'siqlar bo'ylab bir-birlariga qarshi harakat qilar edilar. Asta-sekin ana shunday yakkama-yakka olishuvlardagi jang san'ati uchun *to'mtoq nayzalar* bilan kuchli va aniq zarba berishdan iborat bo'lib qoldi.

Qurollangan ikki otryadning olishuvidan iborat bo'lgan ommaviy turnirlar ancha jiddiy xarakterga ega edi. Otryadlar maydon chekkasidagi arqon bilan to'sib qo'yilgan joyda saf tortib tizilishar edi. Ishoraga muvofiq, arqon uzib tashlanar va otryadlar bir-biriga qarshi hujumga o'tar edilar. O'z dubulg'asini yo'qotgan va otdan urib tushirilgan ritsarlar safdan chiqar edilar. Eng kam zarar ko'rgan otryad turnirda g'olib chiqqan hisoblanar edi. Turnirda alohida ajralgan ishtirokchilar Xonimlar qo'lidan qimmatbaho *mukofot* yoki *yodgorlik sovg'asi* olar edilar.

O'yin va tomoshalarning feodallarning, ayniqsa, ularning bolalarining harbiy-jismoniy tarbiyasida katta o'rin tutar edi. O'g'il bolalar yoki yigitlar ixtiyorida *yog'och oyoqlar*, *arg'imchoqlar*, *shag'am toshlar*, *pildiroqlar* bo'lar edi. Bolalar har jihatdan ko'ngil ochishar, parklarda, o'rmonlarda, dalalarda erkin yugurishar, daryoda cho'milishar edi. Yigitlar o'yinchoq qal'alar qurishar va ularga hujum qilib, „bosib“ olishar edi.

Musobaqa o'yinlari feodallarning tarbiyasida katta ahamiyatga ega edi. Musobaqa o'yinlarini ikki guruhga: *harbiy* va *sport guruhlariga* ajratish mumkin edi.

Harbiy o'yinlarda harbiy operatsiyalardan, asosan, salib yurishlaridan, shuningdek, qahramonlik romanlaridan turli harbiy epizodlar (qal'ani qamal qilish, shahar qal'asiga hujum qilish va hokazolar) qaytarilar edi. O'rta asrlarda bunday harbiy o'yinlar soni g'oyat ko'p edi. „Salidin darasi“ nomi bilan ataladigan o'yin, ayniqsa, ommalashib ketgan edi.

Feodallarning eng sevimli sport o'yini kichik koptok – hozirgi tennis koptogiga o'xshash *koptok o'yini* edi. Fransiyada bu o'yin „jedekam“ („olma o'yini“) deb atalar edi. Bu o'yin uchun maxsus

koptoklar, raketkalar tayyorlanib, maxsus bino – „o'yin uyi“ qurilar edi. Katta to'p bilan „sul“ o'yini – futbol o'yinini eslatuvchi o'yin o'ynalar edi. Bu o'yinlar, asosan, xalq o'yini edi. Lekin qirol va uning atrofidagi aslzodalar, ayniqsa, qishloq dvoryanlari undan hazar qilmas edilar.

Feodallarning ko'ngil ochish o'yinlaridan akrobatika mashqlari, masalan, tikka ko'tarilgan devorga qo'shimcha taxta bilan yugurib chiqish, to'siqlardan sakrab o'tish, yog'och otda o'ynash mashqlari ma'lumdur. Ba'zi bir qirollar va boshqa feodallarning saroylarida maxsus akrobatika o'qituvchilari ham bo'lgan.

Yovvoyi hayvonlarni ov qilish ancha ommalashgan ko'ngilochar vosita bo'lgan. Ovda *ritsarlar*, *xonimlar*, *qurolbardorlar*, *pajlar* va ko'p sonli mulozimlar qatnashgan. Maxsus kishilar hayvonlarning inidan haydab yoki quvib, ovchilar kelayotgan tomonga yoki tarafga chiqarganlar, ovchilar esa hayvonlarni otganlar yoki o'qsiz qurol bilan yaralanganlar. Odatda, ot ustida turib ov qilganlar. Quturgan hayvonlar ba'zan ovchilarga hujum qilgan, shuning uchun ovchilarga jasurlik, epchillik bilan chaqqon harakatlar qilishga to'g'ri kelgan. Bu esa omadli ovchilar dongini chiqargan.

Oqsuyak va feodallarning o'yin va tomoshalari hech qanday qonun bilan belgilanmagan, tartibga solinmagan harbiy-jismoniy usul edi. Bu tarbiyaning oqibat maqsadi feodallarning tuzumini mustahkamlash hamda dehqon va hunarmandlarni itoatgo'ylikda saqlashga tayyorlashdan iborat edi. Taraqqiy etgan feodalizm davrida Vizantiyada va Rus feodal knyazliklarida jismoniy tarbiya birmuncha boshqacharoq ravnaq topdi. Vizantiya turklar tomonidan bosib olinishiga qadar (1453-yil) u yerda sirk tomoshalari va ko'ngil ochish vositalari sifatida antik jismoniy tarbiya izlari saqlanib qoldi.

Rus feodal knyazlarning harbiy-jismoniy tarbiya usuli, G'arbdagi singari, xalqdan keskin farq qilmas edi. Rus knyazlari o'z yerining ko'p sonli dushmanlariga – cho'l ko'chmanchilari va G'arbiy Yevropa ritsarlariga qarshi kurashda xalq lashkarlariga tayanishga majbur edi. Shuning uchun xalq ommasi bu yerda harbiy ishdan chetlashtirilmagan edi. Knyazlar va ularning ko'ngillilarining harbiy-jismoniy tarbiyasida jismoniy mashq hamda xalq o'yinlarining turlari ko'p ishlatilganki, bu hol ham ehtimol, shu bilan izohlansa kerak.

3-§. Dehqonlarning jismoniy tarbiyasi

Ozod dehqonlarning qullikka solinishi, ularni ekskluatatsiya qilishning kuchayishi va harbiy ishda qatnashishdan chetlashtirilishi xalq ommasi jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish uchun zarur bo'lgan moddiy imkoniyatlar kamayib ketdi. Buning natijasida o'yinlar, raqslar, turli mashqlarni o'z ichiga olgan musobaqa turlari bilan nishtonlanadigan ko'pgina eski xalq bayramlari unutildi.

Biroq dehqonlar o'zlarning og'ir va huquqsiz ahvollariga qaramasdan, o'z muhitida, ilgargi davrlardagi an'anaviy jismoniy mashqlarni saqlab qolishga harakat qildilar. XIV–XV asrlardagi suratlarda dehqonlarning otda chopishi, raqslari, uning yugurishiga, kurashga va langar cho'pga tirkalib chiqishga doir musobaqalar aks ettirilgan. German knyazliklarida yerga tashlab qo'yilgan shamshir atrofida raqsga tushish g'oyat ommalashgan edi. Yevropaning shimoliy hududlarida, jumladan, Skandinaviyada chang'ida yurish va konki uchish ancha keng qo'llanar edi. Fransiyada tulki bilan o'ynaladigan o'yinlar mashhur edi. „Sul“ o'yinida, ko'pincha, aksari qishloqlarning aholisi ishtirok etgan. O'ynovchilar ikki guruhga bo'linib, koptokni olib ketishadi va oldindan belgilab qo'yilgan nishonga tashlashdan iborat edi. O'ynovchilar soni ko'pincha bir necha yuz kishiga yetar edi.

Xuddi shunga o'xshash o'yinlar Angliyada turli nomda („futbol“, „xerling“, „kemping“ va boshqalar) bilan mashhur edi. „Lapta“ o'yinlari (nemis o'yini – „shlagball“, ingliz o'yinlari – „kriket“, „raundres“), shar o'yinlari, kegli o'yinlari ham ancha ommalashgan edi.

Xalq hayotida saqlanib qolgan o'yin va mashqlar dehqonlarda tartibli jismoniy tarbiyaning yo'qligini birmuncha to'ldirar va ularda mehnat qilish va feodallarga qarshi kurashish uchun zarur bo'lgan ma'naviy va jismoniy fazilatlarni tarbiyalashga imkon berar edi. Dehqonlar ommasidagi jismoniy tayyorgarlikning xalq shakllari ahamiyati shveytsariyaliklar misolida yaqqol ko'zga tashlanadi. Gabsburglar imperiyasiga qarshi kurash davrida Marganteka yonidagi bo'lgan jangda (1315-yil) va boshqa janglarda Shveytsariyaning uch kantoni – Shvitsa, Urvi, Untervalden ittifoqi dushmanning otliq ritsarlariga jiddiy zarba berishga muvofiq bo'ldi. Shveytsariyaliklarning yaxshi jismoniy tayyorgarligi va ularning jangda

kamondan otish, tosh uloqtirish va boshqa harakatlarni mohirona qo'llanganliklari ma'lum darajada bu kurashning muvaffaqiyatli borishiga sabab bo'ladi.

XIV asrda Shveytsariya yoshlarning o'ziga xos jismoniy tarbiya usuli qaror topdi. 16–18 yoshdagi kishilar jiddiy jismoniy tayyorgarlik maktabini o'tar edilar. Ular *yugurish, sakrash, kurashni o'rganar; tosh uloqtirish, uzun nayza, oybolta ishlatishini, zich saf bo'lib harakat qilishni o'rganar*, shuningdek, *to'p o'yini* va boshqa o'yinlar bilan shug'ullanar edilar.

Yigitlarning harbiy va jismoniy tayyorgarligi o'z-o'zini idora qiladigan koptoklar orasida sayilab qo'yiladigan maxsus shaxslar tomonidan tekshirilardi. Bunday tekshirish alohida xalq yig'ilishlarida amalga oshirilardi va yugurish, sakrash, tosh uloqtirishi, kurashish, otda yugurish, kamon otish va qilichbozlik bo'yicha musobaqalardan iborat bo'lar edi.

4-§. Shaharliklar jismoniy tarbiyasi

Savdo va sanoatning birmuncha taraqqiy etishi O'rta asr shaharlarining o'sishiga olib keldi. Sex uyushmalariga birlashgan hunarmandlar shaharlarning markaziy qiyofasi va moddiy madaniyatining chinakam yaratuvchilari bo'ldi. Shaharliklar shaharni talab kelgan va ularning savdosiga to'siq bo'lgan feodallarga qarshi kurashda o'zlarining qo'lida bo'lgan barcha vositalardan, jumladan, jismoniy tarbiyadan ham foydalandilar. Jismoniy tarbiyaning asosini xalq jismoniy mashqlari va o'yinlari tashkil etardi. Keyinroq shaharlarda maxsus o'q otuvchilar hamda qilichbozlar va nayzabozlarning birlashmalari vujudga kelib, ular *qardoshlik birlashmalari* deb nom oldi.

Qilichbozlar qardoshliklarida *nayzabozlik, qilichbozlik va oybolta irg'itishga* o'rgatilar va mashqlar qilinar edi. Bu yerda qurol bilan zarb berish va zarbni qaytarish, qurolsiz otliq askarlarning qurolli otliq askarga qarshi kurashish, tutish, bo'g'ish va boshqa elementlarni o'z ichiga olgan erkin kurash usullari o'rgatilar edi. Qilichbozlar qardoshliklari ishtirok etishini xohlagan barcha shaharliklar o'rtasida ochiq musobaqa o'tkazilar edi. Masalan, Frankfurt shahrida har yil kuz yarmarkasida „shamshir sohibi“ unvoni uchun musobaqa o'tkazilar

edi. Musobaqalar ko'pincha xalq bayrami kunlariga to'g'ri kelar edi. Qilichbozlar qardoshliklarning o'z unvoni, gerblari va alohida nomlari, masalan „Sher tog'idagi muqaddas Mark jamiyati“, „erkin qilichbozlar“ va boshqa nomlari bor edi.

Yoy otuvchilarning qardoshlik uyushmalarida shaharliklarga kamalak va kamondan, keyinchalik esa, XIV–XV asrlardan boshlab, o'q otadigan quroldan otishga o'rgatilar edi. O'q otish musobaqalari turli masofadagi nishonlarga otilar edi. Langan cho'p uchiga bog'langan qush ko'pincha nishon vazifasini bajarar edi. Yoy yoki kamondan otish vaqtida masofa 125–150 qadamga yetar edi. O'q otadigan qurol paydo bo'lgan vaqtda otish masofasi ancha kam o'zgardi, chunki, dastlabki miltiqlar hali takomillashmagan edi. Xalq bayramlari dasturiga qilichbozlik va o'q otish musobaqalaridan tashqari, odatda, *yugurish, sakrash, kurashish, poyga va eshkak eshish* bo'yicha poyga qilishga doir musobaqalar ham kiritilar edi.

Qirollar o'zboshimcha mahalliy feodal ritsarlarga qarshi kurashda shahar lashkarlarining harbiy qudratiga tayanar va shuning uchun shaharliklarning harbiy-jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda ularni qo'llab-quvvatlar edi. Shaharlarda kamalak otish odatini rag'batlantirish yuzasidan qirollarning ko'p sonli farmoyishlari chiqarilgan edi. Qirollar shaharlarning bevosita harbiy tayyorgarlikdan chalg'itadigan o'yinlarinigina taqiqlar edilar.

Shaharliklar hayotida to'p bilan o'ynaladigan turli xalq o'yinlari keng tarqalgan edi. Angliya shahar ko'chalarida futbol o'ynalar edi. Fransiya „kross“ va „pom“ singari o'yinlar juda ommalashgan edi. Shaharlar katta bo'lmaguncha, barcha o'yinlar va musobaqalar shahardan tashqaridagi dala va yaylovlarda o'tkazilar edi. Biroq keyinchalik shaharlar o'sib, shahar atrofidagi yerlar poliz ekinlari va bog'lar bilan band bo'lgandan keyin holat jiddiy o'zgardi – o'yinlar shahar ko'chalarida o'tkazila boshlandi. Kengayotgan shahar rahbarlari bu o'yinlarni taqiqlash uchun harakat qila boshladi. Masalan, 1313-yili London savdogarlarining iltimosi bilan ingliz qiroli Eduard II shahar ichida katta to'p bilan o'ynaladigan o'yinlarni tasodifiy tomoshabinlar, yo'lovchilar va hatto imoratlar uchun xavfli deb, taqiqlandi.

„Pom“ o'yinidagi o'zgarishlarning taraqqiy etishiga bo'lgan ta'sirni shahar sharoitlari yaqqol ko'rsatadi. XIV asrgacha „pom“ o'yini

hamma joyda, dalada, ritsarlik qal'alarda, shahar qal'alari yonida, cherkov maydonlarida va boshqa yerlarda o'ynalar edi. Endi esa bu o'yin uchun atrofi yopilgan maxsus maydonlar qura boshladilar. Bu maydonlar ustiga to'r o'rnatilib, bu to'r ustida to'pni ilgorigidek qo'l bilan emas, balki raketka yordamida qaytarib otish lozim edi. XIV asr oxirida, Fransiya, bu o'yin uchun maxsus binolar ham qurilgan.

Shotlandiya va Angliyada futbol o'yini ham taxminan xuddi shunday taraqqiy etdi. Ilgarigi vaqtlarda bu o'yin dehqonlar o'yini edi. Hosil yig'ib olingandan keyin qo'shni qishloq dehqonlari hosili o'rib olingan dalalarda katta to'p bilan o'ynar edilar. Shaharliklar markaziy bozor maydonida va ko'chalarda futbol o'ynar edilar. Bu hol ko'pincha tartibsizlikka, shahardagi normal harakatning buzilishiga olib kelar edi. Shuning uchun asta-sekin o'ynaladigan joy va o'yinchilar sonini cheklovchi qoidalar yaratila boshlandi. Biroq, ba'zi shahar ko'chalarda o'ynaladigan o'yinlar XIX asrning o'rtalariga qadar davom etib keldi.

O'rta asr shaharlarida *akrobatika* va ayniqsa, *dorbozlarning* chiqishlari juda ham ommalashgan edi. Dorbozlar baland qilib tortilgan arqon ustida yuribgina qolmasdan, shu bilan birga, unda turli mashqlarni ham bajarar edilar. Ularning ko'pgina mashqlari, masalan, osilgan holatdan tirilib gavgani ko'tarish va turli-tuman aylanma harakatlar, keyinchalik gorizontallangan cho'pga – turnikning timsoliga o'tkazilgan edi. Akrobatik mashqlarida shaharliklar ichida g'oyat ommalashgan turli murakkab sakrashlarni ham bajarishar edi. Keyinroq shaharlarda *oshiq o'yini, karta o'yini* va shunga o'xshashlar ham keng tarqaldi.

O'rta asr universitetlarning dasturlarida jismoniy tarbiyaning yo'qligi studentlar orasida jismoniy mashqlarning tarqalishiga halaqit bermadi. Ko'pgina studentlar yoy otish va qilichbozlik uyushmalariga kirar edilar. Studentlar o'rtasida, ko'pincha, kurash va mushtlashish musobaqalari uyushtirilar edi. Studentlarning klublarida qilichbozlik, yog'och otda chavandozlik qilish va akrobatika mashqlari ham o'tkazilar edi.

III BOB. FEODALIZMNING YEMIRILISHI DAVRIDA JISMONIY TARBIYA

1-§. Jismoniy tarbiya haqidagi nazariy bilimlarning dunyoga kelishi

Mashhur Qadimiy Yunon va Qadimgi Rim faylasuflari va tibbiyotchilari o'zlarining asarlarida, yoshlarni tarbiyalashda va sog'lig'ini mustahkamlash uchun jismoniy tarbiyadan foydalanishni ko'rsatib o'tganlar. Quldorlik davlatlarida esa, jismoniy tarbiya xalq ommasini ezish uchun harbiy quvvatni tashkil etishda, ekspluatatorlarni tayyorlashda birdan bir asosiy vosita bo'lgan.

Mehnatga bo'lgan ehtyojni tug'ilishi, jismoniy tarbiya vositasi esa, badavlat quldorlarning o'yin musobaqalari va feodallar turnirlarida mehnat bilan aloqasini yo'qotadi. Shuning uchun quldor va feodal o'zi uchun moddiy boyliklarga erishishda mehnat qilishni *sharmandalik* deb hisoblaydi.

Sokrat (eramizdan avvalgi 469–399-yillar) o'zining o'quvchilari bilan suhbatda raqsga tushuvchilarning *nayrangbozligini* va *hiylanayrangini* qoraladi va gimnaziya hamda palestrlarda shug'ullanuvchi, yoshlarni olqishladi.

Platon (eramizdan avvalgi 427–347-yillar) kimda-kim o'qish va yozishni, yugurish va suzishni bilmasa, ularni *cho'loqlar* deb atagan. Platon tomonidan taklif etilgan ta'lim va tarbiya asosida, ayniqsa, davlat, gimnastika va musiqa san'at „qorovullar“ga xosdir. Musiqa ma'naviyat (ruh)ni, atletika – tanani takomillashtirishi uchun kerak. Platon o'qitish va tarbiyalashni uchta yosh davriga ajratadi: 7 yoshgacha, qachonki bola uyda bo'lgan holda, o'yinlarda qatnashadi. 7–10 yoshda esa yana gimnastika bilan shug'ullanishi zarur, 10 yoshdan 20 yoshgacha, albatta, shaxsiy va davlat maktablariga borishlari majburiydir, buning eng asosiy maqsadi yoshlarni fikri, maktabda bolalarni zo'rlab o'qitish emas, balki kattalarni shug'ullanuvchilarni qiziqishi va yutuqlariga qarab, ayniqsa, eng kuchli va qobiliyatlilarini tanlab olishga imkon beradi.

Gippokratni (eramizdan avvalgi 460–356-yillar) *tibbiyotning otasi* deb atashgan. U tibbiyot xodimlarga kasallarni davolash usullarini o'rgatdi. Gippokrat kasalni jismoniy tarbiya vositalari bilan davolash prinsiplarni asoslab berdi va kun tartibi, ovqatlashish tartibi yoki parhezini, shuningdek, gimnastika agnostika bilan shug'ullanuvchilar uchun gigiyenik talabalarni taklif qildi. Sog'lom, kuchli jasur kishi, chekka yerda g'alabalarga erishishda ilhom baxsh etishi Gippokratning diqqatini jalb qilgan. Birinchi bo'lib filosofiyaning tibbiyot bilan, tibbiyotni filosofiya bilan birga qo'shib olib borishni taklif qilgan.

Gippokrat ko'p sayohatda va sayrda bo'lib yunonlarga boshqa xalqlarning urf-odatlarini o'rganishni taklif qiladi. O'zbekiston hududida yashovchi xalqlarning qo'rqmasligi va intizomlilikini – tartiblilikini hisobga olib, ularning *otda yurishini*, *kamondan otishni* va shikastlanishining oldini olish usullaridan foydalanishni tavsiya qilgan bo'lishi mumkin.

Klavdiy Galen (131–201-yillar) Pergama shahridagi maktab sirk arenasida shikastlangan va jarohat olgan gladiatorlarning sog'lig'ini tiklagan. U qatnashganlarga jamoat oldida chiqishni artistlik mahoratini oshirish uchun mashqlar majmuasini taklif qildi va arenaga chiqish oldida va jang qilishdan keyin gladiator uchun uqalashning to'qqizta turini yozdi. Galen anatomiya va fiziologiya asosini bayon qildi. Ovqatlanish gigiyenasini va jismoniy mashqlar gigiyenasini alohida fan darajasiga ko'tardi.

Kishi organizmiga tashqi muhitning ta'sir etgan holatni tushunishiga materialistik yondashishi va ovqatlanish parhezi, gimnastika, vanna qabul qilish, uqalash kabilar esa, „kishi salomatligi“ Galen qarashlari usulini belgilaydi. U jismoniy mashqlar barcha dori-larni almashtirishi mumkin, biroq barcha dori-darmonlar jismoniy mashqlarni almashtirishiga qodir emas. K.Galenni ijtimoiy pedagogik faoliyatiga quyidagi holatlar yordam beradi, ya'ni quldorlar hammomlar, unda uqalash (massaj) xonalari va jismoniy mashqlar uchun zallar qura boshladilar. Bunday ajoyib qurilgan hammomlarda bir-birlarinikiga borib ko'ngil ochishadi. Bunday ajoyib va katta qurilgan hammomlarning qoldiqlari hozirgi kungacha saqlanib qolgan.

Italiyada barcha zodagonlarni o'quv yurtlarda tiklanish davrida qilichbozlik majburiy fan bo'lgan, qilichbozlik nazariyasi bo'yicha

birinchi ish italiyalik mualliflar **Pyetro Monga** (1509) va **Anile Marotsso** (1536) tomonidan yozilgan. Italiyada eng yaxshi tarbiyaviy o'quv yurtlarining birida – „Дом радости“da gumanistlarning vakili **Vittorino da Feltra** ishlagan.

2-§. Gumanistlarning ideallari

Burjuaziya rahnamolari O'rta asr ilohiy qarashlariga qarama-qarshi ularoq, inson shaxsini ulug'ladilar, insonga uning kuchi va qobiliyatiga ishonch bilan qaradilar. Ishonch bo'lgan qarashlardagi bunday o'zgarish odatda „gumanizm“ (insonparvarlik) tayyorligi bilan anglatiladi. So'ngra O'rta asr davridagi gumanizm ikki asosiy manbadan: *qadimgi xalqlar madaniyati* va *xalq ijodidan* oziqlanadi. Xalq ijodidan kam foydalanilar edi. Shuning uchun, so'nggi O'rta asr davrining gumanizmi, asosan, qadimgi dunyoda yaratilgan nimaiki bo'lsa, asosan, shuni tiklashdan iborat edi. Burjuaziya va feodal aslzodalar esa, o'zlarini narigi dunyo hayotiga emas, balki yerdagi hayotdan lazzatlanish uchun tayyorlashga harakat qila boshladilar. Bu hol arxitektura, haykaltaroshlik, rassomlik va adabiyotda o'z aksini topdi.

Gumanistlar O'rta asrdagi quruq pedagogikaga qarama-qarshi ularoq, kishining faqat aqligina emas, balki tanasini tarbiyalashga qaratilgan yangi pedagogikani ilgari surdilar. Ular o'z hukmronligini o'rnatish, uzoq muddatli sayohatlar qilish, yangi yerlar kashf etish, bu yangi yerlarga ko'chib kelib, xalqlarni talash va bo'ysindirishga qodir bo'lgan uddaburo, jismoniy jihatdan yetuk burjualarni tarbiyalashni istar edilar.

3-§. Vittorino da Feltre maktabi

Romboldino Vittorino da Feltre (1378–1446-yillar) Italiyada pedagogika sohasida ko'zga ko'ringan dastlabki gumanist edi. Vittorino Mantuan hukmdori va uning saroyidagi kishilarning bolalarini tarbiyalab, saroyda yangi tipdagi maktab yaratdi va uning rahbari bo'ldi. Uning maktabida o'quvchilarning bilimga qiziqishi, aqliy va jismoniy intilishi har tomonlama rag'batlantirilar edi. O'quvchilarning

erincholigi, beadabligi va manmanligi uchun ayovsiz jazolanilar edilar. Quruq yodlash o'rmini ko'rsatma ta'lim metodlari egalladi.

Vittorino, ayniqsa, o'quvchilarning sog'lig'i va jismoniy kamoloti to'g'risida ko'p g'amxo'rlik qilar edi, u o'quvchilarni sof havoda harakatli o'yinlar o'ynashga o'rgatar, suvda suzishga va jismoniy mashqlarni bajarishga odatlantirar edi. Bu esa, o'quvchilarning jismoniy kuchini, epchilligini va chiroyli qiliqlarini taraqqiy etirar edi. Uning maktabi o'quv rejasida qilichbozlik, harbiy mashqlar, otda yurish va suvda suzish kabi ko'zga ko'rinar o'yinni egallar edi. Vittorino o'quvchilarning axloqiy sifatlarini tarbiyalash to'g'risida ham g'amg'o'rlik qilib, ularda o'z qadrini bilish tuyg'usini, gigiyena elementlari qoidalariga rioya qilish odatini va hokazolarni hosil qilar edi. Vittorino da Feltre maktabi oqsuyaklarning farzandlarini tarbiyalash borasida ilgari tashlagan katta qadam edi.

4-§. Merkurialisning muhofazalovchi tabobati

Mashhur italiyan gumanist tabibi **Ieronim Merkurialis** (1530–1606-yillar) gimnastkaga doir oltita kitob yozdi. Dastlabki uch kitob jismoniy mashqlar tarixini yoritishga, so'nggi uch kitob esa, jismoniy mashqlarni tibbiy jihatidan tahlil qilishga bag'ishlangandir. Merkurialis tibbiyotni *davolash* va *muhofazalovchi tabobat* deb ikkiga ajratadi. Muhofazalovchi tabobatni u buzuvchilikka va oziq-ovqat hamda vanani ortiqcha qabul qilishga qarshi kurashga mo'ljalladi.

Merkurialis gimnastika va boshqa jismoniy mashqlarni muhofazalovchi tibbiyot vositalari jumlasiga kiritadi. U barcha mashqlarni *haqiqat* (davolash), *harbiy* (hayotiy, zaruriy) va *soxta* (atletik) mashqlarga bo'lgan edi.

Merkurialis ayrim mashqlarning ahamiyatini baholab, ko'proq jismoniy kuch talab qiladigan mashqlarni salbiy tavsifladi va sog'lomlashtirish – gigiyenik jihatdan foyda berishi mumkin bo'lgan mashqlarnigina bajarishni tavsiya qildi. U mushtlashishni inqor qilmadi, lekin yakkama-yakka mushtlashishni emas, balki kishining soyasi bilan mushtlashishni taklif qildi, chunki, kishining *soyasi bilan mushlashishi* „katta kuch ishlatishini“ talab qilmaydi. Merkurialis suvda suzishni emas, balki *cho'milishni* maqtaydi va *baliq ovini*

taklif qiladi. U jismoniy tarbiyaning *musobaqa* metodini foydalanib hisoblamadi va sportni inqor qildi. Merkurialisning „*bir vaqtida katta e'tiborga sazovor bo'lgan gimnastika san'atining tiklash uchun harakat qilish*“ haqiqatga to'g'ri kelmaydi. Uning xizmati shundan iboratki, u davolash-profilaktika mashqlarini tikladi va ularni tibbiyotning muhim vositalari sifatida himoya qiladi.

Merkurialis ko'zga ko'ringan cherkov arboblarning saroy tabibi bo'lsa ham imperator Maksimilian II ning ham tabibi edi. U feodal buyuk aslzodalarning boshliqlariga ko'rsatgan xizmatlari uchun o'sha vaqtlardayoq eskirib qolgan ritsarlik unvoni bilan taqdirlangan edi.

5-§. Rablening jismoniy tarbiya to'g'risidagi fikrlari

Fransuz gumanist yozuvchi **Fransua Rable** (1494–1553-yillar) o'z g'oyalarini qadimgi yozuvchilarning asarlaridan ko'ra ko'proq xalq ijodidan olar edi. U o'z asarlarini lotin tilida emas (o'sha vaqtlarda yozganlaridek), balki ona tilida yozar edi. O'z asarlarida u cherkov xodimlari, oqsuyak hukmdorlar, sxolastlar ustidan kular edi. Rim, Jeneva va Sarbonna bir necha bor uni la'natlagan va har xil yo'llar bilan ta'qib qilgan edi. O'sha vaqtlarda Rablening asrlariga bo'lgan talab g'oyat darajada katta edi. Uning „Gargantua va Pantagruel“ nomli romani ikki oy ichida shunchalik ko'p nusxada tarqalgan ediki, hatto, *Tavrot* o'n yil ichida shunchalik tarqalmagan edi. Bu roman barcha tillarga tarjima qilingan bo'lib, hozirga qadar qayta-qayta nashr etilib kelinmoqda. Rable o'zining asarlarida kuchayib kelayotgan burjuaziya mafkurasini ma'qulladi va dunyoni ilmiy anglash g'oyasini targ'ib qildi.

Rable sxolastlar ustidan ochiq kulib: „*O'g'il bolaning o'z murabbiylari rahbarligida ilohiy kitoblarni o'rganganidan ko'ra, umuman o'qimagani ma'qul, chunki ularning fani – be'manilik, ularning bilimdonligi esa batamom uydirmadir*“, – degan edi. U o'quvchilarning erkin fikrlashga va erkin harakat qilishga olib keladigan tarbiyani ilgari surdi. Rable tarbiya orqali inson shaxsiy axloqiy, aqliy va jismoniy tomonlarini tarkib toptirishni istadi. U butun tarbiya va ta'limni o'quvchilar uchun yoqimli shaklda ifodalashni tavsiya qiladi.

Rable tarbiyalanuvchilar uchun tartib zarurligini, ularning maishiy

hayoti uchun gigiyena zarurligini, jismoniy mashqlarning aqliy mashg'ulotlar va ovqatlanish tartibi bilan qo'shib olib borish kerakligini talab qiladi. U badanni yuvib turish, massaj qilish, terlagandan keyin kiyimni almashtirishni, mashqlarni va jismoniy kuch me'yorini asta-sekin murakkablashtirib borishni tavsiya qiladi. U faqat qadimgi mashqlarni emas, balki, o'sha vaqtlarda dvoryanlar, shaharliklar va dehqonlar o'rtasida odat bo'lgan mashqlarni ham ilgari surdi. Tarbiyalanuvchilar yugurishlari, sakrashlari va irg'itishlari; kamalakdan, kamondan, eski og'ir milliqlik va zambarakdan otishlari, ko'krak bilan, chalqanchasiga, yon bilan suzishlarini ta'kidlar edi.

1-§. Burjua sport-gimnastika tizimining vujudga kelishi

Angliya sanoatining keskin o'zgarishi davrida sport musobaqalarini o'tkazish uchun maxsus bino va maydonchalar qura boshladilar. 1662-yildagi qonun bo'yicha, barcha o'qituvchilar anglikan butxonasiga yoki diniy jamoatga a'zo bo'lishlari va shu bilan birga jahonda kuchli harbiy-dengiz flotini tashkil etish va katta kolonial mamlakatlar uchun jismoniy tomondan rivojlangan yangi kishilarni tarbiyalashda faol qatnashishlari majburiy edi. Biroq Angliyada o'quvchini jismoniy tarbiyalash uchun umumiy tizim yo'q edi. Bolalar bir necha xususiy tipdagi diniy va munitsipalitet maktablarda o'qirdilar. Shaxsiy kapitalistik maktablar orasida alohida yo'nalish bo'yicha Vinchester, Iton, Shrusberi va boshqa shaharlarda Pablik skolyoz maktablarda egallardi. U feodalizmning rivojlangan davrida tashkil etilgan. Bu maktablar J.Lokk g'oyalarini va yaxshi jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lgan dengiz ortidan kelganlarni tarqatish otryadlari tayyorlovchi markazi bo'lgan.

Robert Ouen (1771–1858-yillar) ishchi klub uchun yoki „xarakterni shakllantirish uchun Yangi institut“, ularning bolalari uchun bolalar bog'chasi, boshlang'ich maktab va ishlovchi o'smirlarga maktablar tashkil etdi. R.Ouenni isloh qilish faoliyati o'sha davrdagi Shotlandiyadagi Nyu-Lenorke ip-yigirish fabrikasining rahbari sifatida bolalarni tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sport vositalaridan keng foydalanishiga yordam bergan, shu bilan birga 1819-yilda parlament ishlayotgan o'smirlarni va ayollarni ekspluatatsiya qilishni chegaralash haqida qonun qabul qildi.

Angliya parlamenti 1838-yildan boshlab, qisman bo'lsa ham xalq ta'limini mablag' bilan ta'minlab turdi. Mablag', asosan, shaxsiy maktablarga berilardi, ularga o'quv rejasi bilan mos keladigan ertalabki va kechqurungi darslar o'rtasida jismoniy tarbiya va sport

bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazishni tavsiya qilingan edi. Elementar maktabni bitirib chiquvchilari orasidan, universitet va kollejlarda ta'lim olishini davom ettirayotganlar rahbarligi ostida, dengizdan tashqariga sayrga chiqishga mashq qilganlar orasidan otryad va komandalar tuzilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, Kembridj va Oksford universitetlarda xalq uchun ko'rgazmali sport chiqishlari va ommaviy ravishda ma'ruzalar o'tkazilardi. Bu esa, 5–12 yoshli bolalarni o'rgatishiga majburiy ravishda kiritishga imkon beradi. Shu asosida jismoniy tarbiya elementlari amalga oshiriladi.

XIX asrning o'rtalarida Buyuk Britaniya burjuaziya havaskorlik sport assotsiatsiyasi boshchiligidagi sportning 18 ta turidan musobaqa o'tkazila boshlandi. Masalan, qo'l jangi va kurash, bular ko'pchilik xalqlar orasida keng tarqalgan edi, biroq, sport turi sifatida angliyaliklar ommalashtirdi. Ular 1719-yilni rasmiy ravishda *boks tarixining boshlanishi*, deb hisoblaydilar. 1741-yili mashhur boksch **Brouton** o'yin qoidalarini yozdi. Ana shu qoida bo'yicha yuz yildan oshiq vaqt ichida eng kuchli bokschilar orasida musobaqalar o'tkazilib kelindi, 1866-yilga kelib, **Kuinsberg** boks bo'yicha xalqaro musobaqalar qoidasini takomillashtiradi. Xuddi shunga o'xshash o'zgarishlar boshqa sport turlari uchun ham amalga oshirildi.

Shimoliy Amerikadagi elementar va o'rta shaxsiy maktablarda jismoniy tarbiya 1775–1783-yillardagi mustaqillik urushida kolonistlarning g'alabasiga qadar kiritilgan edi. 1852-yili Massachusets shtatida boshlang'ich ta'lim bo'yicha umumiy majburiy qonun qabul qilindi, bunga qarshi Grajdandlar urushi yillarida janubiy – irqchilar jon-jahdi bilan kurashdilar. Siyosiy-ijtimoiy jihatidan qayta qurilishlarni cho'zilib ketishiga imkon beradi va qora tanlilar, hindular va meksikaliklardan kelib chiqqan amerikaliklarni ochiqdan ochiq kamsitishlari hozirgi vaqtgacha saqlanib kelmoqda. Umumiy majburiy ta'lim to'g'risidagi Qonunni barcha shtatlarda qabul qilinganiga yuz yildan oshib ketganiga qaramasdan, 1975-yilda qora tanlilarning farzandlaridan faqatgina 30 foizi o'rta maktabni tugatdilar.

1860-yilda Amerika universitetida jismoniy tarbiya va gigiyena kafedrasiga asos solindi. Keyinchalik shunga o'xshash kafedralar qariyb jahonning barcha oliy o'quv yurtlarida tashkil qilindi. AQSh –

basketbol, voleybol va boshqa sport turlarining vatani hisoblanadi. Biroq, AQSh federal davlati tomonidan bolalar va o'smirlar o'rtasida jismoniy tarbiya sportini rivojlantirishga 1959-yilgacha harakat qilmadi. Musobaqani tashkil etish va o'tkazish munisipalitetlar va havaskorlik assotsiatsiyalari tashabbusi bilan amalga oshirib kelindi.

Germaniya, Daniya, Shvetsiya, Fransiya va boshqa Yevropa davlatlarida tarbiyada gimnastikaga katta rol ajratilgan va o'sha davrda jismoniy tarbiya va sportning barcha arsenal vositasi gimnastika deb aytilgan. Napoleon armiyasi tomonidan Germaniyani bosib olingan, fransiyaliklarning hukmronligi davrida ularga qarshi qurollangan ko'ngillilarni to'plash uchun sirli uyushma va sport gimnastika jamiyatidan tashkil qilinadi. 1810-yilning yozida Karl Frizen tomonidan chet ellilarning hukmronligiga qarshilik ko'rsatadigan, qonuniy shaklda birlashgan, kuchni tashkil etadi, bu havaskorlik birlashmalari gimnastika to'garaklari bo'ldi. K.Frizen Napoleonga qarshi ozodlik uchun kurashda halok bo'ldi, biroq Germaniyani yangi shakldagi vatanparvarlik ruhi bilan sug'orilgan kuchli birlashmasi milliy ozodlik harakatini qatnashchisi F.Yan tomonidan davom ettirildi.

Fridrix Yanni (1778–1852-yillar) „Nemis xalqchiligi“ kitobida jismoniy tarbiya va sport sohasidagi pedagogik qarashlarida ifoda qiladi. Fridrix Yan gimnastika yordami bilan o'rmondagi yalanglik (hozirgi Yan nomidagi Berlin parki)da gimnastika shaharchasini qurdi. Bu yerda y shunday qasamyod qiladiki, gimnastika prusslarning dushman-u do'stlarini birlashtiruvchi soha ekanligini xabar qiladi.

F.Yan Germaniya Napoleon armiyasidan ozod qilingandan keyin hamma yerda gimnastika maydonlarini jihozlashga chaqirdi – harbiy mashq o'tkaziladigan maydon, katta yoshdagi aholi uchun pullik tir, qayiqalar bekati va fextovaniya zallari qurdilar. F.Yan va E.Eyzelenlar „Nemislarning gimnastika san'ati“ kitobida gimnastika asbob-anjomlarida harakatlarni o'rgatish usullari va bir qator metodik tavsiyanomalarni yozadilar. F.Yanniing fikricha, musobaqaning eng yuqori shakli, turnirlik harakati – bu tabaqalar bo'yicha tashkil qilingan nemis quroli sharafiga bayramdir, ya'ni zodagonlar, burjuaziya, dehqon va ishchi orasidagi bayramdir.

F.Yanni jismoniy tarbiyasi *harbiylashtirish toji* (cho'qqisi) – bu aholi o'rtasida barcha erkaklarni harbiy xizmatga layoqatlarini jango-

var tayyorgarligini namoyish qilishdan iborat. Taraqqiyparvar nemis pedagoglari va jamoat arboblari jismoniy tarbiyani tevtonomiyasiga qarshi chiqdilar, ular F.Yanni josuslikda aybladilar.

Biroq, Gemaniyaning janubi-g'arbidagi hududda gimnastika tashkiloti ichki reaksiyasiga qarshi kurashish chog'ida asta-sekin yana o'sa bordi, uning tepasida prusslarning yunkerlar hukumatlari turardi. **Karl Follen** (1796–1840) turnir – respublikachilarni boshqardi. Bu Germaniyani birlashtirishga jonbozlik ko'rsatdi. Germaniyani ko'pchilik turnirlari feodal reaksiyaning ta'qibi ostida chet elga ketishiga majbur bo'ldilar va chet elda nemis gimnastikasini ommalashtirdi. 1842-yilga kelib, gimnastika harakatlarini taqiqlash beqor qilindi va har bir yoshdagi o'quvchi yoshlar uchun metodik talabni taqdim qiladigan G.Egerning jismoniy tarbiya usuli ommalashtirildi.

Gimnastika pedagogikasining rivojlanishiga hissa qo'shgan **Adolf Shpis** (1810–1858-yillar), bir necha yil davomida Shveytsariya maktablarida ishladi va o'zining to'rt qismdan iborat bo'lgan „Gimnastika san'ati to'g'risidagi ta'limot“ nomli asarini nashrga tayyorladi. **P.F.Lesgaftning** ta'rifi bo'yicha bu asar, maktabdagi gimnastika mashqlarini o'qitish qoidasini aniqlab berdi. Dars tartib raqami, ya'ni, sof gimnastika qayta saflanishlar bilan boshlanadi, keyin esa erkin umumiy rivojlantiruvchi mashqlar o'tkaziladi. Bu yerda Shpis ilgari Pestalotssi va Fit tomonidan tavsiya etilgan elementli mashqlardan foydalanadi va o'zining ham xuddi shunday tipdagi birqancha mashqlarini ishlab chiqdi. Bu mashqlarning yo'nalishi va maqsadi – shug'ullanuvchilarning organizmini apparatlarda kombinatsiyani bajarishiga tayyorlaydi, ya'ni, gimnastika asbob-anjomda harakatini o'rganishi uchun optimal imkoniyat yaratdi. Nemis tilida dars o'tkazilayotgan F.Yan va E.Eyzelenning maktabida, uddaburolik san'ati – A.Shpisi „Turikdist“ini ommalashtirdi.

Nemis gimnastikasidagi jismoniy mashqlarni o'quvchilar organizmiga ta'sir etishi hisobga olinmagan, biroq, ular murakkabligi bo'yicha to'rtinchi bosqichga ajratilgan edi. Darsning oxirida, darsni boshlanishidagidek, qayta saflanishlar o'tkaziladi, u o'sha vaqtda harbiy-taktik (chiziqlar) tayyorgarlikda harbiy mashqlar bajarishiga to'g'ri keladi. Shpis barcha mashqlarning qiyinligi jihatidan uchta

bosh yo'nalishini aniqladi: a) F.Yan va E.Eyzelenning asbob-anjom kasbiy gimnastikasi; b) A.Shpisni ko'r-ko'rona qattiq intizomga asoslangan gimnastika; d) G.Egerni sport-amaliy gimnastikasidir.

2-§. Yangi davrning ikkinchi yarmida jismoniy tarbiya va sport

1871-yildagi Parij Kommunasida yangi zamonning ikkinchi davrini boshlab berdi. Parij Kommunasidan keyin ko'pgina kapitalistik mamlakatlarda ishchilar harakati keng quloq yoya boshladi. Shu bilan birga ishchilar sport tashkilotlarining taraqqiy etishi uchun ham qulay sharoitlar vujudga keldi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida kapitalizm o'z taraqqiyotining imperialistik bosqichiga uzil-kesil o'tdi.

Burjuaziya jahonning turli mamlakatlarida, ayniqsa, Yevropada burjua millatchiligi ruhida tarbiyalaydigan yarim harbiy-yarim sport tashkilotlarini vujudga keltirishga kirisha boshladi. Masalan, XX boshlaridayoq dastlab, Angliyada, ko'p o'tmay, boshqa mamlakatlarda *boyskautlar* (razvedkachi bolalar) otryadlari paydo bo'ldi. Fransiyada yigitlar batalonlari tuzildi. Rossiyada esa „Erman“ otryadlari maydonga keldi.

Chex yoshlarini birlashtirishning asosiy shakli 1862-yilda tashkil topgan „Sokol“ gimnastika jamiyati bo'lib qoldi. Jamiyat tashkilotlarining soni jadal o'sib bordi.

„Sokol“ gimnastikaning muallifi, gimnastika mashqlarining asosiy texnikalari va metodlarini ishlab chiqqan filosofiya va estetika professori **Miroslov Tirsh** (1832–1884-yillar)dir.

1871-yilga kelib, Chexiyada „Sokol“ jamiyatining 130 shubasi bor edi va xuddi shu nom bilan maxsus jurnal chiqarilar edi. Jamiyatda chex burjuaziyasi jismoniy tarbiyasining milliy tizimi tarkib topib, „Sokol“ gimnastikasi deb atala boshladi. Bu gimnastika ayrim jihatlari bilan nemis gimnastikasini eslatar edi, chunki uning asosiy vositalari gimnastika asbob-anjomlarining qo'llanishi bilan bog'liq bo'lgan mashqlardan iborat edi. Xuddi nemis gimnastikasi singari bunda ham mashqlarning kishi organizmiga bo'lgan ta'siriga emas, balki harakatlar shakliga asosiy e'tibor berilar edi. „Sokol“ gimnastikasining mualliflari o'z o'quvchilarini bir xil mashqlarni o'n

martalab bajarishga majbur qilmasdan, gimnastika mashqlarining murakkab va chiroyli kombinatsiyalarini ishlab chiqdilar. Hozirgi sport gimnastikasi ham xuddi ana shu „Sokol“ gimnastikasidan o'sib chiqqan. Chexlar harakatlarning, qayta safga turishlarning va hatto kiyimlarning go'zalligiga g'oyat katta ahamiyat berar edilar. Har qanday noto'g'ri harakat beqor qilinardi. Gavda va oyoqlarning nozik, aniq va tashqi ko'rinishidan go'zal holatlarigina amalda qo'llanlar edi. Gimnastikani juda ham chiroyli qilish uchun har xil buyumlardan: *tayoqlar, sharflar, qadimiy qurol turlari* (nayzalar, qalqonlar, gurzilar) va hokazolardan foydalanar edi.

Turnik, parallel bruslar, konda bajariladigan mashqlar, shuningdek, erkin mashqlar va musiqa jo'rligida, buyumlar yordamida bajariladigan akrobatika mashqlari o'ylab ishlab chiqilgan edi. *Barcha mashqlar to'rt guruhga bo'linar edi*: 1) asbob-anjomsiz bajariladigan mashqlar va hokazolar; 2) asbob-anjomlar bilan bajariladigan mashqlar, ya'ni, buyumlar yordamida bajariladigan mashqlar; 3) guruh bo'lib bajariladigan mashqlar, piramidalar, o'sishlar va hokazolar; 4) harbiy mashqlar, qilichbozlik, kurashish. Mushtlashishda qo'llaniladigan mashqlar.

Darsda mashqlar sof tashqi xususiyatlarga qarab, vaqtlar bo'yicha taqsimlanar edi, avval tartibli mashqlar, ya'ni saflanish mashqlari, so'ngra esa erkin mashqlar, undan keyin asbob-anjomlarda bajarilar edi. Asbob-anjomlarda bajariladigan mashqlarni o'rganish vaqtida shug'ullanuvchi o'quvchilar guruhlariga bo'linib, keyin bir-biri bilan o'rin almashtirar edi. Nihoyat, guruh bo'lib bajariladigan mashqlar o'rgatilar edi. Kiyimlarning bir xilda bo'lishi va mashqlarning turli xilda ko'rinishi mashg'ulot ko'rinishini ancha ko'rkam va chiroyli qilar edi.

Sport va sport o'yinlarining yangi burjua rahnamosi, ingliz faylasufi va pedagogi **G.Spenser** (1820–1903-yillar) edi. G.Spenser pedagogikada inson o'z-o'zini himoya qilish istagini taraqqiy ettirish, o'zining menini qaror toptirish va o'z urug'ini himoya qilish zarurligini birinchi darajaga qo'ydi. Spenserning fikricha, jismoniy tarbiya burjuaziya bolalari uchun boshqa kishilar bilan raqobatlashish, kurashish malakasini hosil qilishga imkon berishi kerak edi. *Bolalarni kelajakdagi kurash uchun axloqiy jihatidagina emas, jismonan ham*

tayyorlash kerak, deb yozgan edi u, chunki urushdagina emas, balki turmushda ham yaxshi jismoniy tayyorgarlik natijasidagi muvaffaqiyatga erishishi mumkin emish. Mehnatkashlarning bolalari uchun esa, u bolalarning kapitalistik korxonalarda yaxshi ishlashi uchun yordam beradigan jismoniy tarbiyani tavsiya etdi. Spenser ko'proq sport va o'yinlar bilan shug'ullanishni tavsiya qiladi. Gimnastikaning bunday holda foydasi yo'q, deb hisoblaydi u.

Nemis faylasufi – xomxayol-aksilinqilobchisi **Fridrix Nitsshe** (1844–1900-yillar) mehnatkashlarga qarshi va dushmanlik qilish jismoniy kuchni madh qilish va kuch qo'llash nuqtai nazaridan qaraydi. U har xil yo'llar bilan xalq ommasini ekspluatatsiya qilishni va harbiy bosqinchilikda aybsizligini oqlardi. Fridrix Nitsshe „odamning qo'lidan kelmaydigan“, yuqori tabaqalaridan tarbiyalash, irqning ustunligi nazariyasini ilgari surdi. U armiyani toza, asl ariy (nemis)lardan gimnastika mashqlar, ayollarni jismoniy rivojlanishi maqsadga muvofiq bo'lgan, sog'lom ota-onalarni sun'iy tanlab olish yordamida tuzishni taklif qiladi.

G.Spenser va F.Nitsshening falsafiy va pedagogik g'oyalari va kapitalizmni boshqa vakillarining qarashlari, ko'proq burjuaziya sport-gimnastika harakatini faoliyati yo'nalishi va mazmunini aniqlab beradi.

XIX asrning 70-yillarigacha vujudga kelgan gimnastika usuli bilan taqqoslaganda, ko'proq fransuz gimnastikasining tobora o'sib borishi taraqqiyparvarlari **Jorj Demeni** (1850–1917-yillar) va **Jorj Eberr** (1875–1957-yillar) bilan bog'liqdir. J.Eberr o'zining jismoniy tarbiyasini „tibbiy metodi“ qo'llanmasida „yovvoyi odamlarni“ zamonaviy odamlardan ustunligini, go'yoki ularda tibbiy harakatning boy hazinasi borligini asoslab berdi. Shu bilan birga Eberr „Kuchlar kodeksi“ni taklif qiladi, unda asosiy tibbiy harakatning sakkiz guruhi-ga tayangan: *yugurish, sakrash, uloqtirish, otish, suzish, og'irlikni ko'tarish, himoya va hujum*, Eberrni gimnastikadagi tibbiy harakatning harbiy-amaliy mashqlaridan keng foydalanilgan, u esa askarlarni tayyorlashda jismoniy tarbiyani tibbiy metodlarini o'quv yurtlarida, armiya va flotdan tarqaldi. Eberr, shuningdek, jismoniy mashqlarning turlari bo'yicha qatnashganlarni baholashni yetti balli shaklini o'rnatdi. U sport ixtisosligiga qarshi chiqdi va chaqiriq yoshlarni jismoniy

tayyorgarligini aniqlanish uchun kompleks musobaqalar qachon o'tkazishni taklif qildi. Eberrning jismoniy tarbiyada tibbiyot metodi yoshlarni harbiy-amaliy tayyorgarligining talablariga mos keladi. Eberr askarlarni, kuchli va epchil, egiluvchan va chidamli, tez va tejamkorlik bilan harakat qilishga qodir, miltiq, qilich, to'p panchani dadil tuta oladigan qilib tarbiyalashga harakat qildi.

Jorj Demeni 1880-yili o'spirinlar va qizlar uchun maqsadga muvofiq gimnastika klubi tashkil qildi. O'spirinlar uchun Demeni maqsadga muvofiq gimnastikasini maqsadi, Eberrning „Kuchlar kodeksi“ va jismoniy tarbiyani tibbiy metodlarining maqsadi va me'yoriy ko'rsatmalaridan hech qanday farqi yo'q edi. Biroq shu bilan birga Demenining gimnastikasi sog'lomlashtirish vazifasini hal etardi va sport mashqlarini har bir turida ko'proq xili bo'lardi. Darsga qizlar uchun juft-juft, guruh bo'lib raqs qadamlari va bulavalar, metallar bilan bajariladigan mashqlar qo'yilgan. Demeni bir qator Yevropa davlatlarida jismoniy mashqlar o'tkazish metodikasini o'rganib, ayniqsa, shvedlar metodi bo'yicha o'zini klubidagi amaliy faoliyatidan keyin, jismoniy tarbiya va sportning haddan tashqari sun'iy vositalaridan voz kechdi. Demeni Birinchi jahon urush yillarida o'z sistemasi ustida ishlashni tugatdi. *Demeni gimnastika mashqlar mukammaligining quyidagi belgilarini ko'rsatib o'tdi.*

1. Mashqlar turg'un emas, balki serharakat bo'lishi kerak. Mashqlarning asosiy belgisi – holat emas, harakatdir. Harakat tezligi massaga teskari proporsional, ya'ni qo'llar harakati birmuncha tezroq, oyoqlar harakati sekinroq bo'lishi lozim. Gavda harakati yanada sekinlik bilan bajarilishi kerak.

2. Harakatlarning tugallangan tebranish kengligi mashqlarning bajarilishida zarur shartidir. Harakatlar tugallanmasdan turib sun'iy ravishda to'xtatilmassligi kerak. Agar mushaklarning bir guruhi to'liq qisqarguncha taranglashsa, unga qarama-qarshi mushaklar to'liq o'zaytirilgan bo'lishi lozim.

3. Harakatlar shakli jihatidan silliq bo'lishi, ammo eski gimnastika usullarida qabul qilinganidek, o'tkir burchaklar va to'g'ri chiziq ko'rinishda bo'lmassligi kerak. Harakatlar yo'nalishi turli-tuman bo'lgani ma'qul.

4. Mashqlar bajarilayotgan paytda ishtirok etmayotgan mushaklar

bo'shashgan bo'lishi kerak. Bu charchashlik darajasini kamaytiradi va ortiqcha harakatlar qilmaslikka o'rgatadi.

Harakatlarning o'rganishni oddiylaridan boshlash zarur. Dastlabki gavdaning ayrim qismlari uchun bir-biriga bog'liq bo'lmagan mashqlar alohida-alohida bajariladi (qo'l panjasi, bilak, boldir, oyoq, gavda), so'ngra gavdaning ayrim qismlari harakatini birgalikda bajarilishi kerak (ikki qo'l, qo'llar va gavda, qo'l va oyoqlar) va nihoyat, ularni gavda o'zgarishlari bilan birga, ya'ni, yurish, yugurish va sakrash holatida (masalan, qo'llarni aylantirib yugurish va shu kabilar) bajarish lozim.

Shunga oid gimnastika mashqlari sport mashqlari oldidan tayyorgarlik rolini bajaradi. Sport mashqlarida gimnastning ortiqcha harakatlar qilmasligi prinsipi qo'llanishi kerak. Demenining sport mashqlari ham o'z mohiyati bilan gimnastika mashqlari, ammo ular murakkabroq mashqlar edi. *Agar yosh yigit tayyorlovchi gimnastika mashqlari vositasida asta-sekin murakkablashib boruvchi harakatlarni o'rganib oladigan bo'lsa, unda sport mashqlarida bu harakatlarni murakkab faoliyat jarayonlaridayoq bajaradigan bo'ladi*, – degan edi P.F.Lesgeaft.

Demeni sport mashqlarini yetti xilga ajratgan edi. Bular: *yugurish, sakrash, tirmashish, og'irlik ko'tarish va kurashish, irg'itish yoki uloqtirish, himoyalash va hamla qilish*. Bu turdagi har bir mashq turli ko'rinishga ega edi (masalan, turgan joyda sakrash, oldindan orqaga yoki tomonlarga siljitib sakrash, yugurib kelib sakrash). Binobarin, Demeni sport mashqlari uchun gimnastika metodini qo'llab, sportni gimnastikaga singdirib yuborgan edi. Bunda sportning xarakterli xususiyatlari va uning ijobiy tomonlari yo'qolib ketgan edi.

Demeni mashg'ulotlar o'tkazish uchun o'zi ishlab chiqqan darslarning shartli tasvirini taklif etadi. Bu shartli tasvir yetti qismdan iborat bo'ladi. Har bir qismda mashqlarni bajarishdan ko'zda tutilgan maqsad va unga erishish uchun bir necha vosita taklif qilinadi. Demeni usuli burjua gimnastika usuliga xos vazifalarni hal qilish imkonini berar edi. Garcha o'sha vaqtda Demeni gimnastikasi ilmiy jihatidan asoslangan tizimlaridan biri bo'lsada, biroq amalda kam qo'llaniladi.

3-§. Sportning taraqqiy etishi va xalqaro sport uyushmalarining vujudga kelishi

XIX asrning 70–80-yillariga kelib, rivojlangan kapitalistik mamlakatlarda sport shuhrat qozongan edi. Biroq, ko'pchilik kishilar bo'sh vaqtda sport bilan mashg'ul bo'lish, o'yin-kulgi uyushtirish vositalaridan biri deb qarar edilar. Yaxshi tarbiya olgan yosh yigit uchun sport mashg'ulotlarida ishtirok etish hamma vaqt ham munosib mashg'ulot hisoblanavermasdi. Ammo yoshlarda sportga bo'lgan qiziqish ortib borardi, ular sport musobaqalari jarayonida o'z jismoniy kuch va irodasini namoyish qilishga harakat qilardilar. Shuningdek, yoshlar sport yordamida organizmlarini o'stirish va takomilga yetkazish uchun tirishardilar.

Yangi paydo bo'lgan sport klublari va to'garaklari ham (garchi bu tashkilotlar dastlabki paytlarda uncha ko'p bo'lmasada) yoshlarda sportga qiziqish uyg'otishda muhim rol o'ynaydi. Sportning ko'pgina turlaridan o'tkaziladigan ommaviy musobaqalar katta tashviqot-targ'ibot ahamiyatiga ega bo'ladi. To'g'ri, dastlabki yillarda ko'pgina musobaqalar sirk tomoshalariga yoki ot poygalariga o'xshab ketardi, ammo bunday hollar uzoq davom etmadi. Sportning ko'pgina turlari bo'yicha musobaqalar muntazam ravishda o'tkazila boshlandi.

Sport musobaqalari tasodifan bir hol bo'lmasdan, balki muntazam ravishda o'tkazila boshlanganligi sababli o'tgan asrning 80–90-yillarida xalqaro uyushmalarni vujudga keltirish zarurati tug'ildi. 1880-yili *Yevropa gimnastika soyuzi*, 1892-yili esa, *Eshkak bo'yicha xalqaro federatsiya*, *Konkichilar xalqaro soyuzi* tashkil topdi. 1894-yili Fransuz filosof-olimi, sport arbobi **Pyer de Kuberten**ning tashabbusi bilan Xalqaro Olimpiada O'yinlarini o'tkazish vazifasini o'z zimmasiga olgan Xalqaro Olimpiada Qo'mitasi tuzildi.

1896-yilda Gretsiyaning Afina shahrida bo'lib o'tgan I Olimpiada O'yinlari sportga va xalqaro sport musobaqalariga bo'lgan qiziqishni kuchaytirib yubordi. Yangi Xalqaro uyushmalar vujudga kela boshladi. 1897-yilda *Xalqaro gimnastika federatsiyasi*, 1900-yilda *Xalqaro velosipedchilar soyuzi*, 1904-yilda *Xalqaro futbol federatsiyasi*, 1908-yilda *Xalqaro havaskor suzuvchilar federatsiyasi* va *Xalqaro muzda o'yinladigan xokkey soyuzi*, 1912-yilda *Xalqaro*

havaskor yengil atletikachilar federatsiyasi, 1913-yilda esa, *Xalqaro qilichbozlik federatsiyasi* tashkil topdi.

Havaskor sportchilar uyushmalaridan tashqari sportning ayrim turlaridan professional sportchilar Xalqaro uyushmalari ham vujudga keldi.

Barcha mamlakatlar burjuaziyasi hamda hukumatlari yoshlarning sportga bo'lgan qiziqishlarini har jihatdan qo'llab-quvvatladilar va sport tashkilotlarining o'sishini rag'batlantirdilar.

Burjuaziya yoshlarga ta'sir ko'rsatishni tobora kuchaytirishga urinar edi, ya'ni, shu maqsadda sportdan holi tashkilotlar ishlariga sportni aralashtirar hamda yangi sportdan boshlab, Xristian yoshlar soyuzida (UMSA) majburiy ravishda sport mashg'ulotlari joriy qilindi, keyinchalik esa UMSA tashkilotlarida ishlash uchun sport o'qituvchilari tayyorlana boshlandi. 1896-yili soyuzda sport uyushmalari tuzilgan edi. Bu uyushmalarning birinchi jahon urushining boshlanishi oldida qariyb yarim million a'zosi bo'lgan. Soyuzning faoliyati faqat Amerika qit'asidagina emas, balki jahonning boshqa qismlariga ham tez yoyildi. Xristian yoshlar soyuzi tashkilotlari hozirgi vaqtda ham ko'pincha kapitalistik mamlakatlarda ishlab turibdi. Bu tashkilotlar o'z a'zolarini jismoniy jihatdan tarbiyalashni diniy tarbiya bilan birga bog'lab olib bormoqdalar.

Shunday qilib, XIX asrning oxirgi va XX asrning boshlarida kapitalistik mamlakatlar keng tarmoqli turli asosda tuzilgan hamda hukumat amaldorlaridan tortib ruhoniylargacha, kapitalistlardan tortib sotsial-demokratlargacha rahbarlik qilgan turli-tuman sport tashkilotlari, soyuzlari, klublari va uyushmalariga ega edi. Bu tashkilotlarning ko'pchiligi burjuaziya qo'lida bo'lib, ular hukmron sinfning siyosiy va mafkuraviy manfaatlariga xizmat qilar edi. Mehnatkashlar uchun ayrim sport klublarining eshigi berk edi. Ammo ularga mo'ljallab tuzilgan alohida sport klublari ham bo'lar edi. Kapitalizm davrida jismoniy tarbiya usulida muqarrar ravishda ikki taraflama tizim vujudga keladi. Ulardan biri imtiyozli kishilar uchun, ikkinchisi esa xalq uchun mo'ljallangan tizimdir.

Barcha burjua sport tashkilotlari yoshlarni burjua axloqi ruhida tarbiyaladi. Ba'zan bu diniy tarbiya, ba'zan harbiy tarbiya yo'nalishida ruyobga chiqarilar edi. Ayrim hollarda guyo siyosiy sinflar va egalla-

gan lavozimidagi qat'i nazar, yoshlarning qiziqishlari shunchaki „sof“ sport sohasiga qaratilgan bo'lardi.

4-§. Eng Yangi zamonda jismoniy tarbiya

Insoniyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayoti ikkala jahon urushi o'rtasidagi davrda ham, undan keyingi davrlarda ham Rossiyadagi Oktabr to'ntarilishining ta'siri ostida taraqqiy etdi. Insoniyatning keng ommasi revolyutsion oqimga, sotsial taraqqiyot va haqiqiy ozodlik kurashiga tortilgan edi. Jahon ikki tuzumga: kapitalistik va sotsialistik jamiyatga ajraldi.

Jahonning ikki tuzumga ajralishi bilan birga jahon xalqlari ijtimoiy taraqqiyotida ikkita yo'l maydonga keldi. Bu narsa fizkultura va sport sohasida jismoniy tarbiya tizimining o'z maqsad vazifalariga ko'ra bir-biriga qarama-qarshi *ikki tuzum*: sotsialistik va burjua tuzumlarining tarkib topishiga olib keldi.

Kapitalizmning umumiy tang moddiy ahvolini birinchi bosqichida (XX asrning 20–50-yillarida) burjuaziya Ikkinchi jahon urushigacha SSSRning sportda erishgan yutuqlarini tan olmadi.

II opportunistik Internatsionalga kirgan sotsial-demokratik partiyalarning yo'l boshchilari ishchilar sport tashkilotlarining rahbarlik organlariga o'z vakillarini ko'rsatar, ishchilar sport harakatining sinfiy xarakterini bema'nilashtirish va uning harakatini burjuaziya ma'nfatlariga bo'ysindirishga urinar edilar.

1919-yilda II Internatsional rahbarlarining tashabbusi bilan Shveytsariyaning Lusern shahrida ishchilar sport tashkilotlarining II Xalqaro Kongressi bo'lib o'tdi. Bu kongress ishida Angliya, Belgiya, Finlandiya, Fransiya va Chexoslovakiya ishchilari sport soyuzlarining vakillari ishtirok etdilar. Shu kongressda Lusern ishchilari sporti internatsionali tashkil etildi. Unga II opportunistik Internatsional yo'l boshchilarning hasadgo'y tarafdorlari rahbarlik qilib, kapitalistik davlatlardagi ishchilar sporti klublarini sovet fizkultura tashkilotlarini revolyutsionlashtirish ta'siridan chetda turishga urindilar LSI rahbarlari I kongressdayoq Sovet Rossiyasi fizkultura tashkilotlarining hamda Bolgariya, Chexoslovakiya, Vengriya va boshqa mamlakatlarning ishchilar sport klublarini o'z saflariga qabul qilishdan bosh tortdilar.

LSI oddiy sportchilarining keng ommasi bunday qarorga qarshi chiqdilar va barcha ishchilar sport tashkilotlari uchun LSIGA qabul qilish shartlari bir xil bo'lishini qattiq talab qildilar.

5-§. Umumiy krizisning birinchi bosqichida kapitalistik mamlakatlarida jismoniy tarbiya

Oktabr to'ntarishidan keyin sanoati rivojlangan davlatlarda revolyutsion harakatlar kuchaya boshladi, shu jarayon natijasida international – Sotsialistik, Ishchi va Kommunistik partiyalar tashkil qilish boshlandi. Burjuaziya parlamentarizimi davlatlarida sinfiy kurash siquvi ostida va „Erkin raqobatchilik“ gida (Buyuk Britaniya, Polsha, AQSh, Fransiya, Chexoslovakiya) tobora o'sib borayotgan sotsialistik islohot qilish o'tkazila boshlandi. Ishchilarning saylash huquqlari kengayib bordi, sug'urta qilish amalga kiritildi, ishchi sport-gimnastika tashkilotlari o'zini boshqarish tashkilotlari tashkil etildi.

„Sport siyosatdan holi“ shiorlari ostida ishchi tashkilotlarining rahbarlari jismoniy tarbiya orqali ishchilarni, burjuaziyani, axloqiy kayfiyat tarbiyasi vositasi sifatida foydalanildi. Garbiy Yevropa va Shimoliy Amerikada jismoniy tarbiya harakati shunday, Germaniya, Ispaniya, Italiya, Portugaliya va Yaponiya kabi davlatlarda fashistlar axloqini rivojlantirishga yordam berdi. Bu davlatlarda jismoniy tarbiya va sport harbiylashtirishga o'tkazildi, bu esa ochiqdan ochiq jahon urushiga tayyorgarlik ko'rish edi. Burjuaziya monopoliyasi siyosiy reaksiyani kuchaytirishda va o'z hukmronligini mustahkamlashga hamda saqlab qolish yo'llarini qidirdi. Sportda organizm, professionallik va irqchilik, bu kapitalizmni umumiy krizisi farzandidir.

Birinchi jahon urushi burjuaziya olamidagi ziddiyatlarni barqaror etolmadi. G'olib – davlatlar Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi xalqlarini siyosiy va iqtisodiy jihatdan xalqni ezishga ta'sir etishni kengaytirib boraverdi. Burjuaziya dunyosida ziddiyatlardan eniqroq va chuqurligiga rivojlanib bordi, ezilgan xalqlarning milliy-ozodlik kurashi kuchaydi.

Oktabr to'ntarilishi harakatidan keyin 1918-yil noyabr oyida Germaniyada eng kuchli revolyutsiya bo'lib o'tdi.

G'olib davlatlarni o'ng doiralari Germaniyaga iqtisodiy va siyosiy

ta'sirini o'tkazdilar. „Non yoki bolshevizm“ shiori ostida Rossiya bilan normal diplomatik munosabatlarni tiklashga qarshi faol tashviqot va targ'ibot ishlarini olib bordilar. Germaniya sport-gimnastika tashkiloti revolyutsiyaga qarshi tashviqot ishlarini olib borish o'chog'ini edi. Faqatgina maslahatchilar, uni boshida spartakchilar, chap radikal-lar, qaram bo'lmagan birlashmalar turardilar. Nemis gimnastika soyuzi (DT) shiorlar ostida bekinib, revolyutsiyaga qarshi chiqdi va sport bilan shug'ullanuvchilarning o'zlarini huquqlari uchun sinfiy kurashda qatnashishdan chalg'itilar edi. 1921-yilga kelib, burjuaziya sport hukmronligiga million kishi jalb qilindi.

Germaniya mehnatkashlarining o'rtasida fizkultura-sog'lomlashtirish ishlarini barcha 45 ta nemis gimnastika va sport tashkilotlari o'tkazdilar. Fashistlar millatning „iftixori“ va „erkinligi“ yo'lida hamma narsaga tayyor edilar. Ular ko'p sonli sport-harbiylashtirish shakllarini tuzdilar, Nemis mehnat fronti tuzish uchun kasaba uyushmasi ishchilari o'rtasida ishlab turishlarga qo'shilganlardan foydalanganlar, Nemis mehnat fronti tashkiloti rahbarligi ostida „Xursandchilik kuch orqali“ monopoliyaga aylantirib qo'ydi va nemis xalqining keng ommasini dam olishini hamda jismoniy tarbiya va sportni nazorati ostiga qo'yadi. Fashistlar tashkiloti alohida diqqatni „yo'qotilgan avlod“ yoshlarni ishlashiga qaratiladi. Yoshlar o'rtasida sport bo'yicha tashkiliy ishlarni masalan: barcha detallar puxta o'ylangan bo'ladi; hayotiy tajribasizligini va rasmiy kiyimga muhabbat romantik tasvirda ko'rishni, fikrlashga ishtiyoqini hisobga olishadi.

Musobaqa uchun maxsus kun (shanba, yakshanba) ajratilgan, bu musobaqada barcha maktab o'quvchilarini qatnashishlari shart bo'lgan. German fashistlarining sport inshootlari boshqa kapitalistik davlatlarning sport bazalaridan mehnatkashlar va yoshlar uchun nisbatan arzonligi va barchaga barobarligi bilan ajralib turadi. Tarbiyani harbiylashtirish nemislar mafkurasida qayta ishlash bilan shug'ullandilar, shuningdek, gimnastika otryadlari hamdir.

1936–1939-yillarda sportni takomillashtirish yanada kuchaydi. Bu 1938–1939-yillarda ta'sis etilgan „Jismoniy mashqlar millatchilik imperiya soyuzi“da o'z ifodasini topdi. Germaniya, Italiya va Yaponiya o'rtasidagi harbiy-iqtisodiy va siyosiy uyushmasi haqidagi Berlin shartnomasi asosida har bir davlatning ma'lum sohada sportga ta'siri

bo'lgan. Germaniya ko'proq Vengriya, Ruminiya va boshqa davlatlarning o'ng doiradagi fashistlarga xayrixoh bo'lganlarga tayangan va burjuaziya sport tashkilotlari sotqinlaridan o'z maqsadida keng foydalangan.

Italiya. Italiya maktab yoshidagi bolalari hamda yoshlarning jismoniy jihatdan o'sishi va ularga fashistlar tomonidan beriladigan tarbiya ishlariga maorif ministrligining jismoniy tarbiya departamenti va maxsus ijtimoiy tashkilot „Opera natsional balilla“ rahbarlik qildi.

„Balilla“, asosan, 8–13 yoshlardagi o'g'il bolalarni birlashtiradi. 14–18 yoshdagi o'smirlar „Avangardistov“ tashkiloti tarkibiga kirdilar. 8–13 yoshlardagi qizlar „Pikkoli italyan“ („Kichik yoshdagi italyan qizlari“), 14–18 yoshdagi qizlar esa, „Djiovane italyane“ („Yosh italyan qizlari“) tashkilotlariga birlashdilar.

Har shanbada barcha italyanlar „Millatni chiniqtirish“ uchun siyosiy, harbiy va sport tayyorgarligiga borishlari shart edi. Harbiy-jismoniy tayyorgarlikni ko'psonli sport-gimnastika klublari, jamiyatlar va ittifoqlar o'tkazardilar. Aviatsiya, planer parashut va sport, motosport, shuningdek, gimnastika, yengil atletika, sport o'yinlari bilan shug'ullanish fashistlarni tarbiyaviy ishlari dasturiga kiritilgandi.

Yaponiya. XX asr Yaponiyada tarixiy sharoitida tashkil topgan kuch, faqatgina milliy sport turlari rivojlandi. Tayoqda va shamshirda qilichbozlik, sumo, karate va boshqa kurash turlari o'quvchi-yoshlarni harbiy-jismoniy tayyorgarlik dasturida bo'lgan. 1911-yildan boshlab maorif va sport sohasidagi Yaponiya arbobi **Dziguri Kano** (1942-yilda vafot etgan) tashabbusi bilan jismoniy tarbiya bo'yicha boshqarish imkoniyatlari tashkil etildi, zamonaviy dzudo kurash turi aniq belgilandi va internatsional sport turlari maktablar, kollejlarga va universitetlarga kiritildi. Uch davlatdan iborat bo'lgan ittifoq (Germaniya, Italiya, Yaponiya)ga tayangan holda, yapon samurayi ommaviy ravishda harbiylashtirishga erishdilar, imperialistik mafkura yoshlarni aldash maqsadida jismoniy tarbiya vositasidan foydalanildi.

Kattalarga quloq solmaslik (intizomni bo'zishi) yaponlar uchun eng katta kamchiliklardan biridir. O'quvchilar tovonda o'tirib o'qituvchini tushuntirishini eshitadilar. Har bir maktab o'quvchisi jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish vaqtida imkon boricha e'tiborli uyushqoqlik va ijro etuvchi bo'lganlar. O'quvchilarning jismoniy

rivojlanish darajasini aniqlash uchun maxsus testlar o'rnatilgan bo'lib (ko'krak qafasini hajmli, panja, orqa, qorin mushagi kuchi, egiluvchanlik va reaksiya tezligiga boriladigan mashqlar va hokazo).

Har bir darsni – o'ylash, buning mohiyati shundan iboratki, shug'ullanuvchilar saf turgandan keyin tizzada turadilar va tovonga o'tiradilar hamda 1–2 daqiqa davomida polga qarab o'tiradilar, jismoniy rivojlanishni va diniy marosimlarni qattiq tartibga solish, shaxsni qadr-qimmatini pastga tushirish, shu kungacha davom etmoqda.

6-§. Jismoniy tarbiyadagi yangi metodlar

Kapitalizmni umumiy krizisi davrida barcha, G'arbiy Yevropa davlatlarida sportdagi tarbiyalash an'analariga o'zgartirishlar kiritildi. Daniyalik **Nils Buk** (1880–1950-yillar) burjuaziyaning ijtimoiy buyurtmasini bajarib, eski jismoniy tarbiya tizimlarini takomillashtirishga harakat qilib va ularni yangi tarixiy sharoitga moslashtirish dasturini ishlab chiqdi. N.Buk shug'ullanuvchilarning organizmiga ajoyib ta'sir ko'rsatadigan jismoniy mashqlar majmuasini ishlab chiqdi. Bu majmua „N.Bukning asosiy gimnastikasi“ degan nomni oldi va o'quvchi yoshlarni, asosan, ma'lumotsiz harbiy chaqiriqqacha armiya xizmatiga tayyorlashni mo'ljalga olishgan. Gimnastikachilarning maxsus tayyorlangan guruhiga o'zining metodik usulini N.Buk jahonning barcha davlatlarida namoyish qildi.

„Asosiy gimnastika“ harakatlarida ketma-ket harakat qilish usulida, tezda bajariladi. Dars davomida to'liq amplitudada turadi va ko'p marta takrorlash – 60 tagacha mashqlarni bajarilishi kerak. Darsda mushaklarni cho'zishlar, bo'shashtirish uchun maxsus mashqlar bo'lgan, bu esa ish qobiliyatini tiklashga yordam beradi. N.Bukning gimnastikasi, asosan, burjuaziya Yevropa davlatlari armiyalarida qo'llanilgan. Maktablarda K.Goulgofer va M.Shtrayxerning avestariya tibbiy gimnastika metodi shuhrat qozondi.

K.Goulgofer va M.Shtrayxerning avestariya tibbiy maktab gimnastikasi metodi kapitalistik mamlakatlari, ayniqsa, Boltiqbo'yi davlatlari, Polsha, Avstriya va Germaniya maktablarida keng tarqaldi. Bu gimnastika metodi I jahon urushidan keyin Avstriya va boshqa

bir qancha mamlakatlarda maktab ta'limi sohasida o'tkazilgan burjua islohotlari bilan bog'liq ravishda paydo bo'lgan edi. Avstriya tibbiy maktab gimnastikasi imperialistik urushiga Avstriya va Vengriya maktablarida tarqalgan nemis A.Shpissning sun'iy va to'qilgan maktab gimnastikasining o'rnini bosish talab etilgan edi. Ammo bu yangi usul eski nemis usulining ko'pgina xatolarini takrorladi. Bu usulda maktab yoshidagi bolalarni jismoniy mashqlarga o'rgatishning ilmiy jihatdan asoslangan ta'lim-tarbiyaviy usullari yo'q edi.

Avstriya maktab gimnastikasi asoschilari jismoniy tarbiyasi faqat bola organizmiga jismoniy ta'sir etishning vositasi emas, balki yoshlarning sinfiy garmoniya ruhida tarbiyalashga qaratilgan intellektual va axloqiy tarbiyaning muhim elementi ham deb qaradilar. Bu metodning burjua mamlakatlarida keng yoyilishi bejis emaz. Burjua sport rahbarlari „Jismoniy tarbiya – bu faqat sog'lomlashtirish emas, balki yoshlarni mafkuraviy jihatdan tarbiyalashning eng muhim vositasi ekanligini yaxshi anglar edilar“.

Goulgofer va Shtrayxer maktab yoshdagi bolalar uchun jismoniy tarbiya darsini batafsil ishlab chiqdilar. Ular darslarni uch qismga bo'lib, ularga quyidagi mashqlar guruhlariga ajratdilar.

Birinchi guruh – jonlantirish mashqlari (tez yurish, yugurish, sakrash bilan bajariladigan o'yinlar, nafas mashqlari);

Ikkinchi guruh – gavda uchun asosiy mashqlar, muvozanat saqlash, kuch va chaqqonlik mashqlari (yugurish, yurish va sakrash);

Uchinchi guruh – tinchlantirish mashqlari (yugurmasdan bajariladigan, o'yinlar, sekin yugurish).

Shuningdek, ular ekskursiya, ochiq havoda o'ynaladigan o'yinlar, suzish, chang'i va chanada uchish, uyida gimnastika mashqlari bajarishi (10 daqiqa davomida) hamda mashg'ulotlar paytida fizikultura minutlarini o'tkazishni taklif etdilar.

Ammo Goulgofer va Shtrayxer metodida muhim kamchiliklar mavjud edi. Masalan, Goulgofer va Shtrayxerning ko'rsatishicha, odamning jismoniy taraqqiyotida irsiyat hal qiluvchi rol o'ynaydi va tirik mavjudotning har bir kurtak hujayrasining taraqqiyot yo'li go'yo oldindan belgilangan. Ular odamning jismoniy o'sishidagi ijtimoiy muhitini inqor etdilar hamda hamma narsa irsiyatga bog'liq, deb davo qildilar. Goulgofer va Shtrayxerning fikriga ko'ra, organizm va

uning ayrim qismlari ularga meros qolgan qobiliyatlari doirasidagina taraqqiy etishi mumkin. Bu nazariy fanga xilof xarakterdaligi shubhasidir. Ma'lumki, inson faqat tabiatdagina emas, balki tabiatning bir qismi sifatida o'zini ham o'zgartiradi. Avstriya gimnastika maktabi reformatorlarining vazifasi, jismoniy mashqlar va o'yinlar mashg'ulotlarini hukmron sinf – burjua manfaatlariga ko'proq xizmat qildirishdan iborat edi.

7-§. Ishchi sport harakatlarining rivojlanishi

Yevropa mamlakatlarida ishchi sport harakati o'sib kelayotgan avlodni jismoniy tarbiya vositalari bilan tarbiyalash eng mustahkam an'anaga ega bo'ladi, u esa ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy nuqtai nazaridan tarixiy tashkil topishi asosida yaratilgan.

Ishchi sport harakatidagi tarbiyaviy an'anasi to'g'ridan to'g'ri Oktabr to'ntarilishining ta'sir etishi ostida jiddiy o'zgargan. Shu bilan birga burjuaziya sport tashkilotlari ishchi internatsional aloqalarini chegaralab qo'yishga harakat qildilar, sovet fizikultura harakatini ajratib qo'ydi. Ko'pchilik sotsial-demokratik partiya rahbarlari shunday vaziyatda burjua sport tashkilotlariga to'g'ridan to'g'ri yordam berdi. Biroq mehnatkashlar ommasini ekspluatatsiya qilishning o'sishi sobiq Ittifoqda sotsializmning muvaffaqiyatli qurilishi va fuqarolar urushini g'alaba bilan tugallanishi, proletariyatning chiqishi o'zlarining foydasiga, sportni rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Ishchi siyosiy va kasaba uyushmasi tashkilotlari milliy ittifoq va federatsiya sport jamoalarini birlashtirishda qatnashdilar. Shvetsiya, masalan, Stokgolmda, 1928-yilda *Shvetsiya ishchilari sport soyuzi* tashkil etildi.

Shvetsiyaning ishchilari sport soyuzi, qizil sport internatsionaliga kirdi, (ishchi sportchilarni birlashtiruvchi xalqaro progressiv tashkilot) va SSSRning sport tashkilotlari bilan aloqani faol ushlab turdilar.

Finlandiyani eng ommaviy ishchi yoshlar tashkiloti TUL (ishchilar sport soyuzi) 1919-yil yanvar oyida tashkil etildi. Davlat sport soyuzining rahbarlari kimda-kimga 1918-yili fuqarolar urushida ishchi fronti tomonida turgan bo'lsalar o'zlarining safidan chiqarib tashlashga qaror qabul qildilar. Mashhur TUL sportchilari ko'pincha

SSSRga kelib turardilar. Ular Jahon chempionlari va Olimpiada sportlari bo'yicha ko'proq rekordlar egalari bo'lganlar.

Fransiyaning ishchilar sport-gimnastikasi federatsiyasi (FSGT) milliy sportni rivojlantirishda yetakchi o'rini egallaydi. 1908-yildan boshlab, mustaqil bo'lib kelgan, barcha ishchilar gumanist ishchilar sport tashkilotlarini 1934-yili FSGTga birlashtiradi. Ular jismoniy tarbiyani fashistlashtirishga qarshi faol kirishdilar. 1933-yildagi boshlab FSGT „l'Humanité“ gazetasining sovrini uchun kross musobaqasi o'tkazildi, bunda kattalar, o'spirinlar va bolalar qatnashdilar.

Nemislarning ishchilar sport-gimnastikasi soyuzi safida 1933-yilda 1,2 million a'zosi bor edi. Davlat tepasiga fashistlarning kelishi bilan Germaniyada ishchilar sport klublari yo'q qilindi.

Proletariatning sinfiy kurashida ishchi-sportchilar oldingi safda bo'ldilar, ularning sharafiga turli-tuman musobaqalar o'tkazildi.

VII BOB. XALQ QO'SHINLARINING HARBIY-JISMONIY TAYYORGARLIGI

1-§. Jaloliddin Manguberdi (1198–1231-yillar)

To'liq ismi Jaloliddin ibn Alovuddin Muhammad.

Xorazmshohlar davlatining so'nggi hukmdori (1220–1231-yillar) mohir sarkarda. Jaloliddin Manguberdi nomi bilan atalgan.

Jaloliddin Manguberdi otasining harbiy yurishlarida ishtirok etib, o'zining jasur jangchi, iqtidorli sarkardalik qobiliyatlarini namoyish etgan.

Jaloliddin qorachadan kelgan, o'rta bo'yli, turk lafzli odam edi. Fors tilini ham yaxshi bilardi. Uning botirligiga kelganda shuni aytish kerakki, qaddi-qomati kelishgan, kuchli, baquvvat, zabardast, sulton arslonlar orasidagi eng kuchli sher edi. Bir so'zli, kek saqlamaydigan, ochiq ko'ngil to'g'ri odam edi. U jiddiy shaxs edi, hech qachon kulmasdi. Juda nari borsa jilmayib qo'yardi. U adolatsizliklarni yomon ko'rardi. Jaloliddin o'ta qat'iyatli, nihoyatda irodali, murakkab vaziyatlarda, taqdirning qaltis sinovlarida o'zini yo'qotib qo'ymaydigan favqulotda mard va botir sarkarda edi.

Jaloliddin Manguberdi – o'zbek xalqi tarixidagi ulug' shaxslardan biridir. Mo'gul bosqinchilariga qarshi ko'rsatgan bemsiz jasorati va murosasiz kurashi tufayli u buyuk vatanparvar va milliy qahramon sifatida butun Sharqda dong taratdi. Jamoliddinning hayoti nihoyatda qiyin va murakkab sharoitda kechdi, mo'g'ullarning to'xtovsiz hujumlari, tazyiqi va tahlikasi ostida bo'lishiga qaramay, otasi sulton Alovuddin Muhammad tomonidan boy berilgan, barbod bo'lgan Xorazmshohlar imperiyasini mamlakatning janubi-garbiy qismida yangidan barpo etadi va vatan mustaqilligini saqlab qolish uchun o'n bir yil mobaynida bosqinchilarga qarshi matonat bilan kurashda, aql bovar qilmas qahramonliklar ko'rsatdi.

Chingizxon suv bo'yida turgan Jaloliddinga etib oladi va uning qo'shinlarini o'rab oladi. Shu paytda Jaloliddin daryo yoqasida turgan

onasi va haramidagi xotin-qizlarni mo'g'ullar qo'liga tushmasliklar uchun daryoga tashlattirdi. Ular daryoga g'arq bo'ldilar. Jaloliddin mo'g'ullar halqasi tobora siqib kelayotgan va qutulish chorasi qolmagan bir lahzada oti bilan daryoga tik sakrab narigi sohilga suzi o'tdi. Joni omon qolgan xorazmliklar ham unga ergashdilar.

Jaloliddinning jasorati va qahramonligiga qoyil qolgan Chingizxon o'z hayratini yashirishda o'jiz qoldi va „*Bir otaning ana shunda o'gli bo'lishi lozim*“, – deydi.

Jaloliddin vaqtida armiyani tashkil etgan qismlarga qator o'zgartirishlar kiritilgan:

Turkiylarda qadimdan mavjud an'anaga ko'ra qo'shin o'ng va so'qanotlarga ajratilgan. Xorazmshohlar davrida qo'shinga oid boshqaruv ishlari bilan buyuk devonning bo'limi – *devoni arz* shug'ullangan. Davlat xazinasidan olingan mablag'lar va ularning sarfi to'g'risidagi barcha yozuvlar shu devonda saqlangan. Xorazmshohlar zamonida ham *iqto tizimi* bor edi. Qo'shinda xizmat qilgan harbiylarning hammasi ma'lum qiymatdagi iqtolarga ega bo'lishgan. Xususan, katta-kichik sarkardalar, qo'mondonlar va harbiy vomitlar ham bor edi. Katta iqtolar hukmdorlarning marhamatiga muvofiq kamayishi yoki yanayiriklashishi mumkin edi. Kichik iqtolar bo'lsa o'zgarmagan. Ular o'z meros edi. Iqto egalari chaqirilgan zahoti o'z amirlari qanoti ostiga to'planishar va yurish tugagach, yana o'z yurtlariga qaytib ketishardi. Xorazmshohlar yangi bir o'lkani zabt etgach, u yerlarni darhol iqtolarga bo'linib, mansabdorlar o'rtasida taqsimlanar va devoni arz daftariga qayd qilinar edi.

Sulton Jaloliddin, shubhasiz armiyasining bosh qo'mondoni edi. U tinchlik davrida ham, yurish vaqtida ham o'z armiyasini tashkil etgan ikki buyuk qismga: *gvardiya* va *viloyat askarlariga* qo'mondonlik qilardi.

Vazir bo'lsa, Ozarbayjon va Arronda joylashgan Xorazmshoh qo'shinlariga qo'mondonlik qilar va fath etish bilan shug'ullanar edi.

Jaloliddin doimo qo'shin boshida bo'ldi. Sulton goho u yoki boshqaradigan bu majlisda jangga kiradigan xonlar, amirlar, ishtirok

qilar edilar. Majlisda jangda qo'llaniladigan taktika to'g'risida bir qarorga kelinardi. So'nggi hukm sultonga oid bo'lgani uchun harbiy kengash qarorlari tavsiya xarakteriga ega bo'lardi. Masalan, gurdilar bilan bo'ladigan bir jangdan oldin Jaloliddin vaziri va qo'mondonlari ishtirokida harbiy kengash o'tkazdi. Vazir dushman qo'shinlari soni jihatidan ustun bo'lgani uchun jang vaqtini keyinga surishni taklif qildi. Bu taklifdan jahli chiqqan sulton vazirning boshiga urdi va jang qilish qarorini e'lon etdi. Boshqa tomondan, Jaloliddin jangni qaysi kuni boshlash to'g'risida munajjimlarning ma'lumotlariga suyanar.

Jang shakllari. Jang shakllari maydon jangchi, qurshovga olish va muqobil to'qnashuv tarzida uch xil bo'lgan, muqobil to'qnashuv kichikroq miqyosdagi maydon jangchidir.

Jaloliddin maydon va muqobil janglarda o'z qo'shinini an'anaviy bir shaklda, ya'ni o'ng, markaz va so'l qanoti saflangan. Markazga uning o'zi qo'mondonlik qilgan. Markaz odatda gvardiya qo'shinlaridan iborat edi. O'ng va so'l qanotlarga Temur Malik, amirlar qo'mondonlik qilishardi. O'ng va so'l qanotlar har holda viloyat qo'shinlaridan tashkil topar edi.

Aksariyat hollarda markazda suvoriylar, o'ng qanot kamonchilar, so'l qanot piyodalardan tashkil topgan. Jang vaqtida sulton atrofidagi xos g'ulomon bilan oldingi safda urishardi.

Bir-biri bilan suyak dushmani bo'lgan xorazmliklar va mo'g'ullar bir-birining jang tarzini qabul qilmaganlar. Xorazmshoh qo'shinlari klassik tartib va taktika asosida jang qilgan. Mo'g'ullar bo'lsa qismlarini o'zlarining maxsus jang uslubida ikki qator tuzchil holda urushganlar.

Jaloliddin maydon janglarida ham, muqobil janglarda ham pistirma qo'yish usullaridan foydalangan.

Jaloliddin jangning bosqich shaklini ko'proq Hindistonda qo'llagan. Bunda har holda askarlarning soni kam bo'lganligi o'z rolini o'ynagan bo'lsa kerak.

U qamal paytlari manjaniq, devor teshar qurollar va neft moyi ishlatgan. Qamal uzoq davom etgudek bo'lsa, sulton o'z qo'shinlarini qal'a atrofiga doira shaklida joylashtirar, shahar atrofida uylar qurdirardi.

Sulton dushmanlarini aldash uchun hiyla ham ishlatgan. Masalan: u mo'g'ullar bayrogiga o'xshash oq sanjoq bilan Isfaxondan Royga ketgani ma'lum.

tug'ilganda ayrim usullarni tez o'rgatishgan ekan. Chunonchi, Amir Temur askarlari ko'p yillik safarga jo'nab ketishdan oldin ayollariga oddiy o'qlovlardan jangovar qurol sifatida qanday foydalanishni sanoqli kunlarda o'rgatishgan ekan. Natijada, oddiy o'qlov ayollar qo'lida „Sehrli tayoqcha“ga – jangovar qurollarga aylangan.

Aynan xalq o'yinlari orqali „1000 askar“ elementlari bolalar o'yinlarida ham munosib joy olgan. Misol uchun „Oshiq“ o'yini o'laylik. Agar oshiq tova holida qolsa, tizzada turishgan. Bordi-yo oshiq umba holatida qolsa, bola boshi bilan turishga majbur bo'lgan. Bularning barchasi „1000 askar“ san'atidagi gimnastik harakatlari deyish mumkin. Bundan tashqari, „askar-askar“ o'yini bolalar ham bevosita shu jangovar san'atga tayyorlagan.

Sohibqiron o'zidan ilgari o'tgan jahongirlarning faoliyatidagi muvaffaqiyati va inqiroz sabablarini doimiy tahlil qilib, juda ko'p narsani bilib olgan va o'rgangan hamda ijodiy o'zlashtirgan. Ma'lumotga ko'ra, Amir navkarlari faqat qahr-g'azabga to'la ur-sur mashqlarini emas, balki kishiga xush kayfiyat bag'ishlovchi mashq va mashg'ulotlar bilan ham shug'ullanishgan. Chunonchi „Tovus“ o'yinini shunday mashqlar sarasiga kiritish mumkin. Tabiatda tovusdan erta turadigan go'zal, beozor qush yo'q. Uni ko'rganda hech bir inson yomon ko'z bilan qaramaydi. Shuning uchun ular tovus harakatiga doir mashqlar bajarib, bir-birlarining chiroyini ko'rib zavqlanishgan, yengil tortishgan. Bunday mashqlar majmuasi 30 tadan iborat bo'lgan.

Bobomiz har bir navkarning har bitta harakatini erinmay kuzatgan ekanlar. Shunday hollarda: „Agar navkarlardan biri qilich chopishda g'animni sindirar bo'lsa, g'arazgo'y odamlarning u haqda aytgan gaplariga quloq solmasinlar. Uning qilgan xizmatlarini yashirmaslik kerak, aksincha, bir xizmatini unga yo'ysinlar. Martabasini oshirsinar, toki boshqa navkarlar buni ko'rib jonbozlik qilishga rag'batlantirilsin“, – degan ekanlar.

Sohibqiron o'z zamonasining tengsiz nayzabozi, qilichbozi, yoybozi, chavandozi, kurashbozi, ... edi. Negaki buyuk jahongir bolaligidan, jismoniy tarbiyaga, jangovar san'atlarga qiziqqan va tinimsiz mashqlar qilgan. Ayniqsa, jismoniy tarbiya va sport sohasida u bosib o'tgan yo'l, askarlarning badantarbiyasi va ularni chiniqtirishda qo'llagan usullari hozirgi yoshlarga ham ibratlidir. Amir Temur daryo

kechib o'tishga va suzishga ham katta e'tibor bergan. Tez oquvchi daryodan kechib o'tish, suvda suzish sirlarini mukammal egallagan bo'lgan. Daryo qirg'oqlarida turtib chiqqan toshlarga arqon tortib, ular ortidan shiddat bilan chiqib hujum qilishga mohir bo'lgan.

Amir Temur jismoniy mashq va mashg'ulotlari orqali mardlik, epchillik, chidamlilik sifatlarini o'zida ham, askarlarida ham birdek mukammal tarbiyalab borgan va u amalda sinalgan. Xususan, Ona-Vatanni mo'g'ullar istilosidan ozod etishda qo'l kelgan, jabrdiyda xalqni arosatdan olib chiqqan, ro'shnolik bergan ulug' insondir.

Amir Temur shu narsani talab qildiki, ya'ni amir ul-umaro urush maydonini tiklashda to'rt narsani nazarda tutgan; birinchisi – *u yerning suvini*, ikkinchisi – *askar saqlaydigan yerni*, uchinchisi – *lashkar nurgan yerdan teparoqda bo'lishi va oftobga ro'baru bo'lmasligini*, toki quyosh shu'lasi sipohiylar ko'zini qamashtirmasin, to'rtinchisi – *urush maydoni oldi ochiq, keng joy bo'lishi lozim*.

Yana amir etdimki, urushdan bir kun oldin lashkarni safga va tuzuknagan yo'nalishga qaratilsin va yo'ldan chap yoki o'ng tomonga burilmasin.

Amir Temur qarorgohi (stavkasi)da – Amir Xo'ja Sayfiddin, Amir Sulaymon Xon, Amir Oqbug'a, Amir Saribug'a, Amir Branduk, Xudoy Husayn, Bahodir, Shayx Ali Bahodir, Temur Tosh, Barit Xo'ja, Amir Dovud Barlos, Umar Abbos, Mahmudshoh Buxoriy, Amir Muoyid Arlaz, Gulsan Berdibek kabi harbiy boshliqlar xizmat qilardilar.

Shuni ham qayd etish kerakki, Temur davlatini tuzish uchun olib borilgan katta janglarda Temurning o'gillari – Amirzoda Muhammad Jahongir, Umar Shayx, Mironshoh, Shohruh; nevaralari – Amirzoda Muhammad Sulton, Amirzoda Pirmuhammadlar ham amir qo'shinlariga boshchilik qilardilar. Jahongirning o'gli Muhammad Sulton Amir Temurning eng sevimli nevarasi bo'lib, otasi Jahongir vafotidan keyin Temurning merosxo'ri qilib belgilangan edi.

Biz Amir Temurning jangovar hayot va faoliyatini ikkiga bo'lamiz.

Birinchi davr – 1359–1386-yillarni tashkil etadi. Bu davrda Amir Temur Movarounnahrda mo'g'ul xonligidan mustaqil, kuchli markazlashgan davlat tuzish uchun kurashadi.

Ikkinchi davri — 1386-yildan boshlanib, umrining oxirigacha davom etadi. Bu davrda Amir Temur „Uch yillik“, „Besh yillik“ va „Yetti yillik“ deb nomlangan urushlar olib boradi va Xitoyga qarshi urushga tayyor turadi.

Amir Temur o'z hayotida 30 marta yurish qilgan va 27 mamlakatni zabt etgan. Lekin ulardan „Uch yillik“, „Besh yillik“ va „Yetti yillik“ yurishlari, ayniqsa mashhur bo'lgan.

Sohibqiron Temur 1389–1391- va 1394–1395-yillarda Oltin O'rda xoni To'xtamishga qarshi yurish boshlandi. Ozodlik harakatining sarkardasi 1389-yilning qishida, ya'ni qor tizzaga yetgan paytda Samarqand shahridan o'z harakatini boshladi. Shimoldan harakat boshlagan To'xtamishni u Sirdaryo sohilida tor-mor etdi. Keyingi yili bahorida Amir Temur To'xtamishni narigi sohilda yana bir marta yengdi.

Shunday qilib, Amir Temur O'rta Osiyoni mo'g'ullardan ozod qilish va uni mustaqil va kuchli davlatga birlashtirishga har tomonlama rivojlantirishga ulkan hissa qo'shdi. Shu bilan birga Temur O'rta Osiyoda shaharlarning qurilishiga, ilm-fan, din ahliga e'tibor berdi. O'zaro feodal nizolarning oldini oldi, savdo-sotiq, hunarmandchilikka keng yo'l ochdi. Boshqa davlatlar bilan aloqalarni kuchaytirdi, mamlakatni boshqarish uchun „Qonunlar“, („Temur tuzuklari“) yaratdi, armiyani mustahkamladi. Iqtisodiy va siyosiy baquvvat davlat tizimini vujudga keltirdi. Buyuk va jasur sarkarda, mohir davlat arbobi bo'lib tanildi.

3-§. Mahmud Koshg'ariy asarlarda ta'lim, jismoniy tarbiyaga doir masalalar

XI asrda yashab, ijod etgan Mahmud Koshg'ariy nomi bilan mashhur bo'lgan vatandoshimiz Mahmud Ibn Muhammad Koshg'ariy bundan 900 yil ilgari qadim xalqlarning shaharu qo'rgonlarini qishlog'u yaylovlarini kezi chiqib, ularning so'z va atamalarini to'g'risida lug'at — qomus tuzish niyati bilan turkiy urug'larning so'zlarini to'pladi. Olim turli xil so'z ma'nolarini o'rgandi, ularni muayyan bir tartibga solib „Devonu lug'at it-turk“, ya'ni turkiy so'zlar devonini qariyb olti yil davomida yozdi. Bu devonda Turkistondan

to Termiz shahrigacha va Kaspiy, Orol sohillaridan Tyan-Shan tog'i etaklarigacha bo'lgan hududda yashagan xalqlar ota-bobolarining tarixi, o'lkamiz geografiyasi, urug', qabila, elatlarning til xususiyatlarini yozma va og'zaki adabiyotining ko'chmanchi tuyakashlar, yilqichilar, cho'ponlar, o'troq dehqonlar, bog'bon va kosiblarining tirikchilik usullari, so'z talaffuzlari va turli atamalarini o'z davriga nisbatan mukammal va aqlan lol qoldiradigan darajada zukkolik bilan o'rganib chiqdi.

Mahmud Koshg'ariy o'zining „Devonu lug'at it-turk“ asarida *suvda cho'milish, suv kechish, suvda quvish, sho'ngish* musobaqalari O'rta Osiyo elatlari o'rtasida keng tarqalganligi to'g'risida ma'lumotlar beradi.

Mahmud Koshg'ariy devonining yana bir muhim xususiyati shundaki, yuqorida ta'kidlab ko'rsatilgan sohalardan tashqari, unda xalq o'yinlarining 150ga yaqin turlari tilga olinadi va shundan 20ga yaqin o'yinlarga ta'rif beriladi. Olim o'yin turlari, o'yinlarning bola va kat-talarning yosh xususiyatlariga nisbatan taqsimoti, mashg'ulot, musobaqa turlarini bayon qiladi. Mahmud Koshg'ariy bayonida o'yinlar nafaqat jismoniy, balki aqliy mashg'ulotlarga ham bo'linadiki, ular diqqat bilan o'rganilishga loyiq. Biz devondan hozirgi sportning (agar shunday atama bilan atash joiz bo'lsa) deyarli ko'p sohasi, shu jumladan, kurash ham o'sha davrlarda, ya'ni XI asrda mavjudligini bilib olamiz.

O'rta Osiyoda bayram vaqtlarida o'tkaziladigan harbiy-jismoniy mashqlar orasida qo'lda maxsus tayoq — suljon bilan ot chopib o'ynaladigan *chavgon* (to'p) o'yini, ayniqsa, mashhur bo'lgan. Mingan ot-lar-ni rangi bilan bir-birlaridan ajralib turadigan raqiblar ikki guruhga bo'lingan. Har bir chavandozning qo'lida uchi qayrilgan uzun tayoq bo'lardi. O'yinchilar to'pni ana shu tayoq bilan bir-birlariga oshirib maydonning ikki chekkasiga o'rnatilgan raqib darvozasiga olib borib kiritishga harakat qilishardi. Chavgon katta amaliy ahamiyatga ega bo'lgan o'yindir. U *matonatilik, tez payqay olish, xarakterni tez koordinatsiyalay bilish, jasorat, g'alabaga ishonch, og'ir sharoitda ham to'g'ri va tez yo'nalish ola bilish* xususiyatlarini tarbiyalashda yordam beradi.

Chavgon o'yini shu qadar ommabop va mashhur bo'lganki, bu

o'yinga oddiy chavandoz – navkarlargina emas, balki lashkarboshilar shohlar ham faol qatnashganlar.

Hozirda biz „Sport musobaqalari“ – deb qo'llab yurgan ibora Mahmud Koshg'ariy devonida „Bahs“ atamasi bilan berilgan. Bunda „bahslar“ning turlari ko'p bo'lgan. Masalan: merganlikda bahs qilmoq o'q-yoy otib, qush va hayvonlarni ovlamoq, shuningdek, arqon taxta sopqonlarda tosh otmoq, balandga ilib qo'yilgan qovoqni mo'ljal olib otmoq bahsi. Buni „Oltin qovoq“ o'yini deb ataganlar. Devonda bunday bahslarning qoida va shartlari, xillari, g'oliblarga beriladigan sovrinlar, asbob-anjomlarning nomlari batafsil bayon etilgan. Kurash bahsi ham turlicha bo'lgan, chunonchi, *bag'dodi*, *chalish*, *yeng silqish*, *bo'yin qaytarish*, (hozirgi fransuz kurashini ko'z oldiga keltiraylik) *baliq ovi*, *ovchilik* bahslari shular jumlasidandir.

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ldiki, O'rta asrning buyuk olimi mutafakkiri Mahmud Koshg'ariydan jismoniy tarbiya va sport sohasi bo'yicha ham muayyan darajada foydalanmog'imiz va xalqimizni uni yosh avlodini jismoniy, ma'naviy jihatdan mukammal tarbiyalash ishimizda samarali natijalarga erishmog'imiz zarur.

O'rta Osiyoda uy hayvonlarini o'rgatishda, otdan ulov sifatida mehnatni yengillashtiruvchi vosita sifatida eng qadim vaqtlardan beri foydalanib kelingan. Shuning uchun O'rta Osiyo xalqlarini o'z (uy hayvoni, ulov)siz tasavvur qilish qiyin. Binobarin xalqning ko'p udumlari, to'y-tomoshalari „Qiz quvdi“, „Yetib ol“, uloq kabi o'yin tomoshalarida ot doimo ular hamrohi bo'lib kelgan. Shuningdek, *otda yurib ov qilish*, *ot ustida turib kamon tortish*, *ot ustida kurash tushish*, *ot poygasi*, *ko'pkari* singari o'yinlar O'rta Osiyo xalqlari orasida eng qadimdan paydo bo'lgan va ular takomillashib, keyinchalik boshqa xalqlar o'rtasida ham keng tarqalgan, deb qarash haqiqatga yaqinroqdir. Chunonchi, O'rta Osiyo xalqlarining harakatdagi milliy o'yinlarining ko'pchiligi ot bilan amalga oshirilgan. Demak, yaxshi *chavandoz*, *mohir mergan*, *kuchli pahlavon*, *alp bahodir* degan tushunchalar ham mana shunday, milliy o'yinlar natijasi o'laroq yuzaga kelgan, deyish mumkin. Shuning uchun xalqimiz o'rtasida keng rivojlangan o'yinlaridan biri kurashdir.

O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston hududida yashovchi xalqlarning bayramlarini o'rganishda X–XI asrlarda yashagan buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning „Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar“ asari muhim rol o'ynaydi. Beruniy o'zining bu asarida qadimiy *eroniylar*, *xorazmiylar*, *sug'diylar*, *rumliklar*, *yahudiylar*, *suriyaliklar*, *xristianlar*, *hindlar* va boshqalarning hayotidagi mashhur kunlar, hayitlar, milliy o'yinlar va odatlar haqida tarixiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lgan bebaho fikrlar qoldirgan. Biz uchun eng muhimi shundaki, u O'rta Osiyo, jumladan, Xorazm va Sug'd xalqlarining islomgacha bo'lgan yillik *kamidar* bayramlari va bu bayramlarda o'tkaziladigan o'yinlar haqida qiziqarli ma'lumotlar beradi.

Beruniy bergan ma'lumotlarga qaraganda, sug'dlarda, xorazmliklar bayrami (hayit)da o'tkaziladigan tadbir va o'yinlar haqida alohida-alohida to'xtaladi hamda ta'kidlaydi. qiziqarli materiallarni bayon qilgan. Masalan: Beruniy xorazmliklar hayitini ikkiga bo'lgan:

1. Tabiiy voqealarga bag'ishlanganlari, yil boshi bayrami (Navro'z), ochilish bayrami, gulxanda isinish bayrami yoki non yopish kuni, mini kechasi va hokazolar.

2. Diniy marosimlar (Islomgacha bo'lgan davrda) arvohlar uchun qabrlarga ovqat quyadigan kun va boshqalar.

Ma'lumki miloddan, ilgari Eron, Sug'd va Xorazmda zardushtiylik kamidoridan foydalanilgan. Yilning har fasli har oyining o'z bayramlari va mashhur kunlari bo'lgan. Masalan: *farvardin moh* – yoz boshi, *tir moh* – kuz boshi, *mehr moh* – qish boshi, *diy moh* – bahor boshi edi. Ularning oylari ichida to'rt faslga qarab ishlatiladigan (hayit) kunlari bor edi, – deydi Beruniy.

Shunday qilib, biz buyuk olim Beruniyning „Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklari“ sifatida bizgacha yetib kelgan bebaho boylik – Islomgacha bo'lgan O'rta Osiyo xalqlarining bayramlari haqida ma'lumot beruvchi buyuk asari ustida qisqacha to'xtaldik. Beruniyning bu qadimiy bayramlar haqidagi qimmatli asari faqat tarix emas, balki hozirgi zamon nuqtai nazaridan ham katta qiziqish uyg'otishi turgan gap.

O'rta asrlarda „Navro'z bayrami“ yanada rivojlanib, ommaviy

tus oldi, bu bayram haqida deyarli barcha o'sha davrning allomalar so'z yuritadi. O'rta asr va keyingi davrlarda „Navro'z“ning xalq turmushi va ma'naviy hayotidagi mavqeyi, fayz-tarovati, fazilat va xosiyati haqida qomusiy bilim egalari Abu Rayhon Beruniy, Firdavsiy, Mahmud Koshg'ariy, Umar Hayyom, Alisher Navoiy, Fayz Fayoziy, Muhammadali Soib, Mirzo Bedil, Kolim Koshoniy, Furqat Muqimiy, Sadriddin Ayniy va Hamza kabilar ajoyib fikr mulohazalar bildirganlar, go'zal she'rlar bitganlar. „Navro'z“ni Beruniy: „*Navro'z olamning boshlanishi*“, desa, Firdavsiy: „*Navro'z bayramlar shoni*“ deydi. Navoiy odamlarga istak bildirib: „*Har tuning qadr o'lubon, haqiqat kunning o'lsun Navro'z*“ – desa, Sadriddin Ayniy: „*Navro'zda tabiat jonlanibgina qolmay, inson tabiati ham uyg'onar edi*“, – deydi.

O'rta asrlarda hozirgi O'zbekiston hududining turli joylarida „Navro'z“ o'ziga xos usullarda uyushtiriladigan bo'ldi. Uni nishonlash vaqti uch kundan tortib, to dalalarda ekin tiqish boshlanguncha davom etgan. „Navro'z“ olamiga kirishdan oldin joylarda maxsus yig'inlar bo'lib unda bayram raisi yoki korfarmoni tayinlangan, tantanalar jadvali: *tomoshalar, sayillar, musobaqalar o'tkazish tadbirlari* haqida so'z borgan.

„Navro'z“, odatda, bozor qoshidagi maxsus maydonlarda va shahar chekkalaridagi maxsus sayilgohlarda uyushtirilgan. Odatda, bayramning birinchi kuni quyidagicha bo'lgan: ertalab bayram boshlangandan keyin, karnay-surnaychi mushriblar, dorbozlar va polvonlarning chiqishlari, kun o'rtasida musiqachilar va boshqa san'atkorlarning ijrolari kechki payt esa sayillar, xalq o'yinlari, bazmlar uyushtirilgan.

Kun sayin tomosha va musobaqalar avjga chiqqan boshlagan Masharabozlar bayramning eng diqqat markazida turgan. Har xalq musobaqalar: ko'pkari, kurash, poyga bayramning ko'rki sanalgan. Shu bilan birga „Navro'z“da bedana, xo'roz, qo'chqor urishtirishlar o'tkazilgan.

5-§. Abu Ali ibn Sino (980–1037-yillar)

Abu Ali ibn Sinoning ta'lim-tarbiya to'g'risidagi g'oyalarida jismoniy tarbiya masalasi g'oyat muhim o'rin tutadi.

Xalq og'zaki ijodida va buyuk mutafakkir, shoirlar, asarlarida jis-

moniy mashg'ulot bilan shug'ullangan kishilarning *kuchli, qo'rqqmas, botir, sog'lom* bo'lishlari, har qanday dushmani yenga bilishlari to'g'risida juda ko'p ma'lumotlar bor. Lekin O'rta Osiyoda X asrgacha jismoniy mashg'ulotning kishi organizmiga ta'siri to'g'risida ma'lum bir ta'limot bo'lmagan edi. Kishi organizmini chiniqtirishda jismoniy mashg'ulotning roli katta ekanligini tabiiy-ilmiy tomondan Ibn Sino asoslab berdi. U muntazam kurashda jismoniy mashq qilib turish, boshqa rejimlarga (ovqatlanish, uyqu, badanni toza tutish) qat'iy rioya qilish sog'likni saqlashda eng muhim va asosiy shartlardan biridir, deb biladi.

Ibn Sino kishining anatomik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda „*Jismoniy mashq kishini ketma-ket chuqur nafas olishiga majbur qiladigan ixtiyoriy harakatdir*“, – deb jismoniy mashg'ulotga ta'rif beradi.

Shuning uchun ham Ibn Sino jismoniy mashq bilan mustaqil shug'ullanadigan kishining organizmi juda mustahkam bo'lib, har qanday kasalliklarni yengib o'tishga qodir bo'lishini isbot qilishga harakat qiladi.

Ibn Sino jismoniy mashq bilan shug'ullanib yurgan kishi birdaniga tartibni buzsa, salomatligiga zarar keltiradi, bunda „*Kishi, ko'pincha ingichka og'riq kasalligiga uchraydi...*“, – degan fikrni bayon etadi.

Ibn Sino jismoniy mashq bilan muntazam shug'ullanadigan odamning organizmida keraksiz moddalar to'planib qolmasligini, badandagi tabiiy issiqliklarning oshirishini va organizmni yengil, chaqqon bo'lishini isbot qilib beradi.

Ibn Sino o'zining „*Tib qonunlari*“ asarining birinchi kitobida jismoniy mashg'ulotni kishining yoshiga, sihat-salomatligiga va kasalligiga qarab, turlicha shakl va odatlarda o'tkazish kerakligini ta'kidlaydi. Ayniqsa, bolalik, o'smirlik, yigitlik va qarilik chog'larida kishi jismoniy mashg'ulotga turlicha munosabatlar bo'lishi kerakligi masalasini ko'tarib chiqishi, Ibn Sinoning odam anatomiyasi va fiziologiyasini mukammal bilganidan, kishi organizmining doimo taraqqiy etib borishini ilmiy asosda tushunganligidan dalolat beradi.

Kishi organizmini chiniqtirish va taraqqiy ettirishda tabiat kuchlaridan: (quyosh, havo, suv) foydalanish katta ahamiyatga ega ekanligini,

jismoniy mashqning kishidagi sezgi organlarini taraqqiy ettirish uchun ham katta rol uynashini isbot qilib berganligini ko'ramiz.

Ibn Sino kishi organizmini chiniqtirishda tabiatning tabiiy kuchlaridan: havo, suv, quyoshdan jismoniy mashg'ulotlar bilan qo'shib olib borish va foydalanishga katta e'tibor beradi.

„Toza havo, – deydi Ibn Sino, – bug' va tutun kabi yot narsalar aralashmagan havodir. Bu ochiq joydagi havodir. Bunday havo toza va tiniq bo'lib, unchalik, chuqurlik, chakalakzor, botqoq yerlar va polizlardan, ayniqsa, karam o'simligi ekilgan yerlardan ko'tariladigan suv bug'lari aralashmagan bo'ladi“. Olimning fikricha, kishi organizmini chiniqtirishning birdan bir omili sof havoda davomli sayar qilish, sayrni har xil harakatlar, jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borilishi kerak. Ayniqsa, yosh bolalarga ko'proq sof havoda har xil harakatli mashqlar qildirilishi ularning organizmini chiniqtirishda katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Olimning kishi organizmini chiniqtirishda „Sovuq suvda cho'milish“ va „Hammomda cho'milish“ juda ham foydali ekanini eslatib o'tadi.

Ibn Sinoning hammomda cho'milishi haqida sportchilarga bergan maslahati, ayniqsa, diqqatga sazovordir. Uning fikricha, „Jismoniy mashg'ulot bilan shug'ullanuvchi kishi, butunlay hordiq chiqarilmaguncha hammomga borishga shoshilmasligi“, – kerak. Ibn Sino gigiyena sohasidagi bir qancha fikrlarida ilmiy tomondan asoslangan holda eng yaxshi, toza suv iste'mol qilish kerakligi, uning me'yori to'g'risida gapiradi. U toza oqadigan daryo suvini, yerdagi chirindilardan aralashmasdan, toshloqlardan oqadigan suvni toza suv, deb biladi. Suvning yaxshi yomonligini bilish uchun og'irligi teng bo'lgan ikki parcha lattani yoki ikki bo'lak paxtani olib, ikki xil suvda ho'llanadi va tarozida tortiladi, qaysi latta parchasi yengil kelsa, o'sha latta parchasi botirilgan suv toza hisoblanadi. Lekin Ibn Sino, „suv har qancha toza bo'lmasin, undan har xil yuqumli kasalliklar o'tishi mumkin, shuning uchun ham suvni qaynatib, filtdan o'tkazish kerak“, – deydi.

Kishi organizmini chiniqtirishda Quyosh nuridan to'g'ri foydalanish katta ahamiyatga egadir. Ibn Sino bu masalaga katta e'tibor berib, „agar quyosh nuridan to'g'ri foydalanilsa, organizmda moddalarni almashtirishning yaxshilanishi va natijada, organizmning o'sishi

va taraqqiyoti yaxshi bo'lishi, chiniqishi va nihoyat, kishining tetik bo'lishiga sabab bo'ladi. Organizmda ortiqcha moddalarning to'planib qolishidan saqlaydi, bosh og'rig'ini yo'q qiladi va miyani mustahkamlaydi“, – deb uqtiradi.

Kishi organizmini chiniqtirishda massaj (uqalash)ning ahamiyati nihoyatda kattadir. Ibn Sino massajni, bir tomondan, davolash uchun, ikkinchi tomondan, charchashlikka qarshi kurashish shartlaridan biri, deb hisoblaydi. Uning fikricha, massaj kuchli va kuchsiz bo'ladi. Kuchli massaj qilish organizmni chiniqtirishga yordam beradi, kuchsiz qilinadigan massaj badanni yumshatadi.

Ibn Sino qanday massaj qilish kerakligi masalasiga aniq to'xtalib, jismoniy mashq boshlanishidan oldin va mashq tugagandan keyin massaj qilish yo'llarini ko'rsatadi va tiklash massajiga ajratadi.

Ibn Sinoni tavsiya qilishicha, tayyorgarlik massajini jismoniy mashg'ulot boshlamasidan ilgari qilinadi, u barcha muskullarni mashq qilishga tayyorlashi kerak. Massaj qilish yengildan boshlanib, mashq qilish oldidan kuchaytiriladi.

Tiklash massaji jismoniy mashq tugagandan keyin qilinib, uni Ibn Sino „Tinchlantirish“ massaji deb ham ataydi. Bu massajning maqsadi taranglashib turgan mushaklarni bo'shashtirishdan iboratdir.

Tiklash massaji. Ibn Sinoning ko'rsatishicha, agar bu xil massaj ma'lum yengil sur'atda olib borilishi kerak, kuchli „Qattiq va qo'pol ravishda olib borilsa, ayniqsa, bolalarda o'sish to'xtab qolish mumkin.

Ibn Sino jismoniy tarbiya to'g'risidagi fikrlarda faqat jismoniy mashqqa ta'rif beribgina qolmasdan, balki uning tarkibida har xil usul borligini va ulardan qanday qilib foydalanish kerakligini ham ko'rsatib o'tadi. Ibn Sino jismoniy mashg'ulotning roli haqida gapirar ekan, uning kishi organizmi uchun foydali ekanligini ta'kidlaydi va jismoniy mashg'ulotga odamning shu jarayonida qiladigan harakatlari va maxsus jismoniy mashq harakatlari kiradi, degan fikrni ilgari suradi.

Maxsus jismoniy mashqlarni deydi Ibn Sino quyidagicha: „Kichik yoki katta, juda tez yoki sekin mashqlar bo'ladi“, – deydi

Tez harakatlarga: tortishish, musht bilan tortishish, tez yurish, nayza otish, qilichbozlik va nayzabozlik, otda yurish, yuqoridagi

bir narsaga irg'ib osilish, bir oyoqlab sakrash, ikki qo'lni silkitish, arqonda yurish, oyoq uchlarida turib, qo'llarni oldga va orqaga cho'zish hamda tez harakat qilishlarni kiritadi.

Juda muloyim va yengil mashqlarga: *arg'imchoqlarda uchish, qayiq yoki kemalarda sayr qilishni kiritadi. Kuchli mashqlarga esa, tosh ko'tarish, otga va tuyaga minish, aravalarda yurishni kiritadi.*

O'rta Osiyo xalqlari orasida, boshqa ko'pgina xalqlardagi kabi qadim zamonlardan buyon kurash keng tarqalib kelgan. Kurash kishi organizmini chiniqtirishda juda katta rol o'ynaydi. Ibn Sino shuning uchun ham sportning bu turiga juda katta ahamiyat berib, uning har xil turlarini yozib qoldirgan. Masalan, kurashning bir turini Ibn Sino quyidagicha tasvirlaydi:

„Kurashayotgan kishining biri raqibining o'ng qo'li tagidan chap qo'lini, chap qo'li tagidan o'ng qo'lini o'tkazib, uni quchoqlaydi. Keyinchalik raqibini o'ziga tortadi va uni o'ng yoki chap tomonidan tovlay boshlaydi. Shu kishi yoki bukiladi yo qaddini rostlaydi“.

Ibn Sino kurashning yanada boshqa ko'pgina xillarini ko'rsatadiki, bular uning xalq orasida mavjud bo'lgan kurash shakllarini umumlashtirib, xalqlar orasida tashviqot va targ'ibot qilgan. Ibn Sino ko'rsatgan kurash usullari O'rta Osiyo xalqlari orasida hozirgacha saqlanib kelmoqda va ular klassik kurash turi bilan xalq orasida e'tiborga sazovordir.

Ibn Sino, kishi organizmidagi har bir a'zo o'ziga xos xususiyatga ega, shuning uchun ham har bir a'zoni chiniqtirishda alohida mashqlardan foydalanish zarur, deb ko'rsatadi. Jumladan, ko'krak qafasi mushaklarni va nafas olish a'zolarini chiniqtirish uchun past, goho baland tovush chiqarish zarur. Buning bilan faqat ko'krak qafasi va nafas a'zolarigina emas, balki og'iz, til ham harakatga keladi, ular ham mashq qildirilishi natijasida taraqqiy etib boradi. Bundan tashqari, nafas olish va nafas chiqarish bilan kishining barcha a'zolari mashq qiladi, qon tomirlari kengayadi.

Ibn Sino jismoniy mashg'ulotlarning ahamiyati va turlari to'g'risida fikr yuritib qolmasdan, balki u jismoniy mashg'ulotni kishi organizmi qanday holatda bo'lganidan boshlash kerakligi haqida ham qimmatli maslahatlar beradi. Olimning fikricha birinchidan, jismoniy mashqni boshlashdan ilgari kishi tanasi toza bo'lishi; ikkinchidan, iste'mol

qilgan ovqati hazm bo'lgan bo'lishi kerak. Lekin, ovqat hazm bo'lib, ko'p vaqt o'tgandan keyin, ya'ni, och qoringa jismoniy mashg'ulot bilan shug'ullanish yaramaydi, chunki, kishi, xususan, katta kuch talab qiladigan jismoniy mashq qiladigan bo'lsa, bundan faqat zarar ko'rish mumkin. zero ular (jismoniy mashq) kuch-quvvatdan qoldiradi, – deydi.

Ibn Sino jismoniy mashq qilishda ma'lum bir qoidaga rioya qilish kerakligini ta'kidlab, quyidagi uch narsaga alohida e'tibor berish shart, deb ko'rsatadi:

1) agar **terining rangi o'zgarib borsa** harakatlarini davom ettiraverishi mumkin, agar ter chiqa boshlasa, harakatni to'xtatish kerak; 2) jismoniy mashg'ulot davomida kishi tanasi yengilligicha qolaversa, mashqni davom ettiraverishi mumkin; 3) agar a'zolar bo'rtishda davom etsa, mashq davom ettirilaverishi mumkin. *Agarda shu ko'rsatilgan belgilar, – deydi olim, – yo'qola borsa mashqni darhol to'xtatish kerak.*

Buyuk olim faqat sihat-salomat kishilarning o'z organizmini chiniqtirish uchun bajaradigan jismoniy mashq turlarini va ahamiyatini ko'rsatib qolmasdan, balki kasal, kamquvvat kishilarning jismoniy mashq qilish bilan kasallikdan qutilish yo'llarini ham ko'rsatishga harakat qiladi, jumladan, *„Jismoniy mashg'ulot bilan shug'ullanuvchi kishi o'zining kamquvvat a'zolarini, ortiqcha harakat qildirishdan saqlashi lozim“, – deydi.*

Harakatlar, – deb izohlaydi Ibn Sino, – a'zolarining holiga qarab turga bo'linadi. Masalan, oyoq tomirining kengayishi kasalligi bilan og'rigan kishi oyoqning ko'p harakat qiluvchi mashqlar bilan shug'ullanmasdan, balki harakatning ko'pini gavdaning yuqori qismida: bo'yin, bosh va qo'llarga ko'chirishi kerak. Gavdaning yuqori qismida qilinadigan harakatlar oyoqlarga kam ta'sir qiladi. Ibn Sino „Jismoniy mashqlarning hamma turlari bilan barcha odamlar bir xil shug'ullanishi yaramaydi. Kishi, albatta, o'zining sog'lig'iga qarab, qurbiga yarasha mashqni tanlab olishi kerak“, – deb hisoblaydi.

„Har bir odam, – deydi Ibn Sino, – o'ziga mos harakatlarini tanlashi kerak. Arg'imchoqlarda uchish kabi yengil mashq holsizlangan kishilar uchun, harakat qilish va o'tirishga qurbi yetmaydigan kishilar uchun muvofiq“.

bir narsaga irg'ib osilish, bir oyoqlab sakrash, ikki qo'lni silkitish, arqonda yurish, oyoq uchlarida turib, qo'llarni oldga va orqaga cho'zish hamda tez harakat qilishlarni kiritadi.

Juda ma'loyim va yengil mashqlarga: arg'imchoqlarda uchish, qayiq yoki kemalarda sayr qilishni kiritadi. **Kuchli mashqlarga** esa, tosh ko'tarish, otga va tuyaga minish, aravalarda yurishni kiritadi.

O'rta Osiyo xalqlari orasida, boshqa ko'pgina xalqlardagi kabi qadim zamonlardan buyon kurash keng tarqalib kelgan. Kurash kishi organizmini chiniqtirishda juda katta rol o'ynaydi. Ibn Sino shuning uchun ham sportning bu turiga juda katta ahamiyat berib, uning har xil turlarini yozib qoldirgan. Masalan, kurashning bir turini Ibn Sino quyidagicha tasvirlaydi:

„Kurashayotgan kishining biri raqibining o'ng qo'li tagidan chap qo'lini, chap qo'li tagidan o'ng qo'lini o'tkazib, uni quchoqlaydi. Keyinchalik raqibini o'ziga tortadi va uni o'ng yoki chap tomonidan to'vlay boshlaydi. Shu kishi yoki bukiladi yo qaddini rostlaydi“.

Ibn Sino kurashning yanada boshqa ko'pgina xillarini ko'rsatadiki, bular uning xalq orasida mavjud bo'lgan kurash shakllarini umumlashtirib, xalqlar orasida tashviqot va targ'ibot qilgan. Ibn Sino ko'rsatgan kurash usullari O'rta Osiyo xalqlari orasida hozirgacha saqlanib kelmoqda va ular klassik kurash turi bilan xalq orasida e'tiborga sazovordir.

Ibn Sino, kishi organizmidagi har bir a'zo o'ziga xos xususiyatga ega, shuning uchun ham har bir a'zoni chiniqtirishda alohida mashqlardan foydalanish zarur, deb ko'rsatadi. Jumladan, ko'krak qafasi mushaklarni va nafas olish a'zolarini chiniqtirish uchun past, goho baland to'vush chiqarish zarur. Buning bilan faqat ko'krak qafasi va nafas a'zolarigina emas, balki og'iz, til ham harakatga keladi, ular ham mashq qildirilishi natijasida taraqqiy etib boradi. Bundan tashqari, nafas olish va nafas chiqarish bilan kishining barcha a'zolari mashq qiladi, qon tomirlari kengayadi.

Ibn Sino jismoniy mashg'ulotlarning ahamiyati va turlari to'g'risida fikr yuritib qolmasdan, balki u jismoniy mashg'ulotni kishi organizmi qanday holatda bo'lganidan boshlash kerakligi haqida ham qimmatli maslahatlar beradi. Olimning fikricha birinchidan, jismoniy mashqni boshlashdan ilgari kishi tanasi toza bo'lishi; ikkinchidan, iste'mol

qilgan ovqati hazm bo'lgan bo'lishi kerak. Lekin, ovqat hazm bo'lib, ko'p vaqt o'tgandan keyin, ya'ni, och qoringa jismoniy mashg'ulot bilan shug'ullanish yaramaydi, chunki, kishi, xususan, katta kuch talab qiladigan jismoniy mashq qiladigan bo'lsa, bundan faqat zarar ko'rish mumkin. zero ular (jismoniy mashq) kuch-quvvatdan qoldiradi, – deydi.

Ibn Sino jismoniy mashq qilishda ma'lum bir qoidaga rioya qilish kerakligini ta'kidlab, quyidagi uch narsaga alohida e'tibor berish shart, deb ko'rsatadi:

1) agar **terining rangi o'zgarib borsa** harakatlarini davom ettiraverishi mumkin, agar ter chiqa boshlasa, harakatni to'xtatish kerak; 2) jismoniy mashg'ulot davomida kishi tanasi yengilligicha qolaversa, mashqni davom ettiraverishi mumkin; 3) agar a'zolar bo'tirishda davom etsa, mashq davom ettirilaverishi mumkin. *Agarda shu ko'rsatilgan belgilar, – deydi olim, – yo'qola borsa mashqni darhol to'xtatish kerak.*

Buyuk olim faqat sihat-salomat kishilarning o'z organizmini chiniqtirish uchun bajaradigan jismoniy mashq turlarini va ahamiyatini ko'rsatib qolmasdan, balki kasal, kamquvvat kishilarning jismoniy mashq qilish bilan kasallikdan qutilish yo'llarini ham ko'rsatishga harakat qiladi, jumladan, *„Jismoniy mashg'ulot bilan shug'ullanuvchi kishi o'zining kamquvvat a'zolarini, ortiqcha harakat qildirishdan saqlashi lozim“*, – deydi.

Harakatlar, – deb izohlaydi Ibn Sino, – a'zolarining holiga qarab turga bo'linadi. Masalan, oyoq tomirining kengayishi kasalligi bilan og'rigan kishi oyoqning ko'p harakat qiluvchi mashqlar bilan shug'ullanmasdan, balki harakatning ko'pini gavdaning yuqori qismida: bo'yin, bosh va qo'llarga ko'chirishi kerak. Gavdaning yuqori qismida qilinadigan harakatlar oyoqlarga kam ta'sir qiladi. Ibn Sino *„Jismoniy mashqlarning hamma turlari bilan barcha odamlar bir xil shug'ullanishi yaramaydi. Kishi, albatta, o'zining sog'lig'iga qarab, qurbiga yarasha mashqni tanlab olishi kerak“*, – deb hisoblaydi.

„Har bir odam, – deydi Ibn Sino, – o'ziga mos harakatlarini tanlashi kerak. Arg'imchoqlarda uchish kabi yengil mashq holsizlangan kishilar uchun, harakat qilish va o'tirishga qurbi yetmaydigan kishilar uchun muvofiq“.

Ibn Sinoning jismoniy tarbiya sohasidagi fikrlarining xarakterli tomoni shundaki, bu masalani kishi faoliyatining boshqa tomonlaridan ajralgan holda emas, balki insonning barcha faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda olib qaraydi. Chunki Ibn Sino jismoniy tarbiyani bolaning yoshiga, kuchiga va hayotiy tajribasiga yarasha olib borish kerakligini, jismoniy mashqlar kishining organizmini mustahkamlash bilan bir qatorda, u kishining ruhini shakllantirishga, aqliy qobiliyatining o'sishiga ham katta yordam berishini uqtiradi.

O'rta asr sharoitida, bu buyuk mutafakkirning jismoniy tarbiya sohasidagi fikrlarini tibbiy-ilmiy tomondan asoslab berishi, o'sha davrga nisbatan juda katta progressiv ahamiyatga egadir. Lekin o'sha davrda Ibn Sinoning jismoniy tarbiya to'g'risidagi fikrini oddiy xalq ommasi o'zining hayotida qo'llay olmagan.

Ibn Sinoning jismoniy tarbiya to'g'risidagi ko'pgina fikrlari hozirgi davrda ham o'z kuchini yo'qotgan emas. Ota-onalar, tarbiyachilar va pedagoglar bulardan o'z amaliyot faoliyatlarida foydalanishlari mumkin. Buning uchun keng imkoniyatlar mavjuddir.

6-§. Alisher Navoiy (1441–1501-yillar)

Navoiy tahalluslari, asl ismi Nizomiddin Mir Alisher – buyuk o'zbek shoiri, mutafakkir, davlat arbobi.

O'tmishda ma'lum va mashhur bo'lgan xalqparvar shoir, yozuvchilar o'zlaridan faqat qimmatli asarlar emas, balki xalqqa amaliy foyda keltiradigan binolar („Davolash uyi“) qurib qoldirganlar.

Ana shulardan biri, she'riyat sultoni Alisher Navoiy edi. U *oqillik, axloqiylik, salomatlik* haqida faqat she'r bitib qolmasdan, balki xalqning sog'lig'i haqida qayg'urib bemorlarga dori-darmon bilan emas, balki jismoniy mashqlar yordamida davolash va dars berish bilan shug'ullanadigan „Dor ush-shifo“ („Davolash uyi“)ni qurdirdi.

Buyuk bobomiz Navoiyning: „*Odam uchun doimo harakatda bo'lish hayotlikdan asardir: jonsiz mavjudotlar – tiriklik nishonisidan bexabardir*“, – degan hikmatli so'zlari bugungi kunda ham qimmatlidir. Darhaqiqat harakat, inson hayotining negizi ekanligi sir emas.

Alisher Navoiy dunyoviy ilmlar bilan birga diniy ilmlarni ham chuqur bilgan va ayniqsa, *ilmu-badan* yoki *badan-ilmini* o'rganishni

har bir inson uchun u kim bo'lishidan qat'i nazar, asosiy shart qilib qo'yadi.

Tan nechog'lik sog' bo'lsa, ko'ngil shunchalik ravshan. ta'b xushchaqchaq bo'ladi. „*Ko'ngil badan mulkining podshohidir*“, – deydi mutafakkir.

Mulk uchun mamlakatni osoyishta ta'minda tutib turuvchi sog'lom podshoh kerak.

Tan uchun badan mulkining shohi bo'lgan a'zo kerak. Tan olish kerakki, milliy sportimiz tarixi va badantarbiya sohasiga hali jiddiy qo'l urib chuqur o'rganilgan emas. Buning uchun esa ko'plab voqeanomalar, safarnomalar, jangnomalar, pandnomalarni o'qib o'rganishimizga to'g'ri keladi.

Ayniqsa, bobokalonimiz Alisher Navoiy asarlarida bu to'g'rida ko'plab ma'lumotlar olish imkonini bor: qanchadan qancha atamalar, tashbehlar, ba'zi o'yin va turkumlarning tavsifi, lavhalar injulardек sochilib yotibdi. Ularni terib, to'plab egalariga yetkazish payti keldi. Chunonchi, „Farhod va Shirin“ dostonida quyidagi tasvirlangan, yani Farhodning harbiy mashqlarning barchasi bilan maxsus shug'ullanganligi to'g'risida so'zlar ekan, „Dilovorlik“ degan atamani ishlatadi, ya'ni Farhod ma'naviy bilimlar („ulum“)ni o'zlashtirib bo'lgach, *dilovorlik* san'atlarini ham puxta egallashga harakat qilgan.

Farhodning sohibi qudrat egasi bo'lishi bolaligidayoq ma'lum edi. Taajjubi shuki, uch yoshga kirgan bu bola ko'rinishida o'n yashar bolani didini berar edi. Biroq tabiatan kuch egasi bo'lgan Farhod jismoniy mashg'ulotlarga emas, avval ilmga zo'r berdi.

Ya'ni, Farhod umrining o'n yoshini yashadi. Bu vaqtga kelib, dunyoda u egallamagan, o'rganib tagiga yetolmagan biron ilm qolmadi. Uning yoshi atigi o'n yoshga yetgan bo'lsa ham gavgasi, qaddi-qomati, kuch-quvvati yigirma yosh yigitlarnikiday edi. Uning uchun bilim kitoblari bir-bir yopilgach, u endi jangovarlik yaroqlarini egallashga mayl qiladi.

Ushbu ma'nodagi baytlardan kelib chiqadigan xulosa shuki, bolaga birinchi navbatda bilim berish kerak, keyin mashg'ulotlarga kirishish mumkin. Farhod qisqa vaqtda dilovarlik san'atini egallaydi.

Bu ishlarga oz fursatgina muhabbat bilan kirishganiga qaramay, nimaga mayl qilsa, o'shaning mohir ustasi bo'lib chiqdi. U

osmon kamalagiga o'xshagan yoyini kuch bilan otib, Sharqda turib, G'arbdagi nishonni uradigan bo'ladi. Qorong'i kechada ko'zga zo'r-g'a ko'rinadigan Hulkar to'pidagi xira Suxo yulduzini nishonga olsa, u taqdir o'qiga nishon bo'lar edi. U o'q otganda ko'kning jangovar yulduzi Mirrix o'zining qo'rquv tugunlarni yechib yuborar va ofarinalar aytar edi.

Farhod *nishonga otish, nayzabozlik, kurash tushish, qilichbozlik kabi* mashqlarda hammani lol qoldirgan. Qilich bilan yer yuzida yoriqlar paydo etadigan, tog'larni burda-burda qilib yuboradigan. Bu o'rinda mubolag'a bor, albatta, biroq bu tasvirda shoir Farhodning nihoyatda kuch-qudratli, mohir, chaqqon, epchil, mardlik sifatlarini ko'rsatishga intilgan.

Navoiy tasvirlagan harbiy mashqlarning hozirgi sportga qanday aloqasi bor? – degan haqli savol tug'ilishi tabiiy. Albatta, Navoiy tasvir etgan harbiy mashqlar aynan hozirgi sportni ifoda etmasada, mashqlarda uchraydigan unsurlar ba'zi sport turlarini aks ettiradi. Masalan: „Saddi Iskandariy“ dostonining bosh qahramoni lashkar-boshi shoh Iskandar Birberi bilan Barik Eron shohi Darri Xurram polvonlari o'rtasidagi yakkama-yakka olishuvlari fikrimizning asosidir.

Navoiy umuman jismonan kuchli odamlarni o'z davrida keng rasm bo'lgan atamadan foydalangan holda „Pahlavon“ deb, kurashni kasb qilib olgan polvonlarni „Zurgar“ deb atagan.

Shoir pahlavon Muhammadni ma'naviy kamolotda benazir siymo, qadrdon do'st, musohibi va mahrami sifatida ko'rsatadi. „Majolis un-nafois“ning to'rtinchi majlisi Pahlavon Muhammadning tasviri bilan boshlanadi. Navoiy uni musiqa sohasida nihoyatda bilimdon ekanligini ta'riflab, hatto, uning bir ruboiysi Husayn Boyqaroga yoqib qolib unga ming tillo inoyat qilgani haqida yozgandi. Ammo pahlavonning fazilatlarini orasida kurash ilmi yetakchi o'rinda turishini alohida qayd etadi: „Gushti fani bovujud ulkim, aning andoq haq va mulkidurkim, ma'lum emaskim, hargiz bu fanda andoq paydo bo'lmish bo'lgay“.

Shu o'rinda ham yangi atamalarga duch kelamiz. Chunonchi, „Gushtigiri“ yuqorida tilga olingan „Zurgar“ga o'xshab maydonda *kurash tushuvchi polvon* degan ma'noni bildiradi. Bundan tashqari

„Gushta fani“ degan ibora bo'lib, *kurash ilmi* demakdir. „Gushta“ atamasi ham eslatib o'tkanimizdek, „Zuri“ deganday gap, ya'ni *kurashchi polvonlarning maydonda bellashuvidir*.

Shoir „Holati Pahlavon Muhammad“ asarida „Kurash va polvon ma'nosidagi“ „Pushtir“ iborasini ishlatadi. Pahlavon Muhammad tayakxonasida uyushgan yuzga yaqin *tigirni* tilga olar ekan, Navoiy shundan o'ntasi *talabkasi*, yigirmaga yaqin *qadargir* va *jalli navxosta* bo'lib, barchasi, *ta'raka* tutadilar deydi. Demak, o'ttizga yaqin kishi malakali pahlavonlar bo'lib, qolganlari shog'irdlar, ekan. Malakali *pushtigirlarning* talabkash, qadargir va navxosta deb uch *guruhga* ajratilishi ham qiziq. Talabakash bu raqibini tanlab bellashuvchi *qadargir* raqibini tezlik bilan yiqitishga harakat qiluvchi, *navxosta* – maydonga yaqinda tushgan polvon degani bo'lsa kerak.

Bayon etilgan fikrlar, ilk xulosalar chiqarishga asos bo'ladi. Chunonchi, Navoiy zamonida faqat Xurosonda emas, balki Movarounnahrda ham badan tarbiyaga, jismoniy va ruhiy sog'lom bo'lishiga yetarli e'tibor berilib, mashqlar hamda ommaviy musobaqalar o'tkazib turilgan. Mirshablar, zobitlar, jangchilar orasida maxsus dastur asosida harbiy mashqlar o'tkazilgan. *Qilichbozlik, kamon otish, og'ir yuk ko'tarish, kurash, gurzi va cho'qmor ishlatish* shular jumlasidandir. Xalq o'rtasida chavandozlik musobaqalari (*poyga, uloq, ag'darish, qiz quvdi* kabi) shuhrat qozongan maxsus maydonda uyushtiriladigan tomoshalarda *kurash* nihoyatda sevimli bo'lgan. *Kuch sinash, bellashuv, kurash* ko'p hollarda san'at vositalari bilan yo'g'rilgan holda olib borilgani natijasida, u boshqa maydon tomoshalariga o'xshab ketgan.

Alisher Navoiy ijodida ham shatranj mavzusi o'ziga xos o'rin egallaydi. „Lison ut-tayr“ asarida shatranjga hikoyat bag'ishlanishi Navoiyning bu o'yinni yaxshi ko'rish va o'yini mahsulidir. Buning e'tiborli tomoni shundaki, unda shatranj donalari va o'yin qoidalari to'g'risida ham ma'lumotlar berilgan. Bu Navoiyning olimu ulamolarning shatranj majlislarida ishtirok etganidan, o'zi ham sehrli o'yin qoidalaridan xabardorligidan dalolatdir.

7-§. Zahiriddin Muhammad Bobur (1453–1530-yillar)

Zahiriddin Muhammad Boburni asli, polvonlar avlodidan desa bo'ladi. Uning katta bobolari – Sohibqiron Amir Temur, uning o'g'li Mironshoh ham, Sulton Muhammad Mirzo, Sulton Abu Said Mirzo ham jismonan baquvvat, otni musht bilan o'rganda dovdiratadigan darajada kuchli va polvon kishilar bo'lganlari manbalardan ma'lum. Boburning otasi Umarshayx Mirzo polvon kelbatli, jismoniy jihatdan juda baquvvat yigit bo'lgan. „Boburnoma“da ta'riflanishicha, uning mushtiga bironta bahodir chidash berolmasdi. Belbog'ni bog'lab bo'lganlaridan keyin chuqur nafas olganida esa, belbog'i uzilib ketar edi.

O'n ikki yoshida Farg'ona taxtiga o'tirgan Zahiriddin Muhammad Bobur ham o'sha polvon kelbatli kishilar zotidan bo'lgani uchun bolaligidanoq nihoyatda sog'lom, binobarin, sho'h tabiatli, epchil, chaqqon, kuchli, chabdash yigit bo'lib o'sdi.

Boburga kichikligidanoq yugurish, otda chopish, chavgon o'ynash o'rgatildi. U otda turib to'p surardi, tengqurlari bilan kurashga tushardi. Ammo u bolalik va o'smirlik gashtini uzoq surolmadi. Otaning bevaqt o'limi uni vorisiy taxtga o'tqazdi.

Boburning qizi Gulbadanbegim „Humoyunnoma“ asarida quyidagi ma'lumotni keltiradi, Bobur Hindistonda Agra shahrini egallagach, xursandchilikdan bo'lsa kerak, qal'a devoriga chiqib, ikki yigitni ikki qo'ltig'ida dast ko'tarib, devor ustida yugo'rgan. Yigitlar, masalan: o'rtacha 75 kg bo'lsa, demak, 150 kg yukni ko'tarib, devor ustida yugurish uncha-muncha polvonning qo'lidan kelmasligi aniq.

Boburning o'zi jismoniy tomondan baquvvat bo'lgani uchun ham doimo bahodir yigitlarni xush ko'rardi. Shuning uchun ham askarlarini jismoniy tayyorgarligiga ko'proq e'tibor qaratilgan. Askarlar o'rtasida *kurash tushish, kamondan o'q otish, uloq, ot chopish, ot ustida kurashish* mashqlari ko'proq o'tkazib turilgan.

Sportning eng og'ir va xatarli turlaridan bo'lgan *alpinizm* ham o'rta osiyoliklarga qadimdan ma'lum.

Kishidan umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni, epchillik, jasurlik, chidamlilikni, uddaburolikni talab qiluvchi alpinizmning ko'p shakllari O'rta Osiyoda shakllangan. Jumladan, O'rta Osiyo,

Hindiston, Afg'onistonning ko'plab past-baland tog'laridan oshib o'tgan Boburning mohir va mashhur alpinist bo'lganligi haqida uning „Boburnoma“ asaridagi ma'lumotlar dalolat beradi.

Suvda suzish mashqlari ham har bir o'rta osiyolik jangchi uchun majburiy edi. Bu „Oynoma“, „Sayohatnoma“ asarlarida qayd etib o'tilgan. Bobur ham „Boburnoma“ asarida o'zining mohir suzuvchi bo'lganligini shunday eslaydi: *o'sha kuni men Gang daryosini suzib o'tdim va uning u chekkasidan bu chekkasigacha necha qadam ekanligini hisoblab chiqdim. O'ttiz qadam masofaga suzib borgan ekanman. Shu ondayoq dam o'tmay yana ketimga suzib, o'z joyimga qaytib keldim. Men hamma daryolarni suzib o'tgan edim, faqat Gang daryosi qolgan edi*.

Shunday qilib, Bobur Mirzo 1526-yilning aprelida Hindistonni zabt etib, boburiylar saltanatiga asos soldi va shu tariqa temuriylar sulolasini Hindiston zaminida davom ettirdi.

Boburning sportga qiziqqanligi bir yorqin misol. To'y tomoshalarida, sayillarda Bobur turli o'yinlar uyushtirar edi va polvonlarning kurashlarini tashkil qilar edi. Bunday marosimlar Kobilda ham, Hindistonda ham tez-tez o'tkazilgan.

Bobur Hindistonga borgach, 1528–1529-yillari mamlakat bo'ylab sayohat-safarlar qilgani ma'lum. Ana shu safarlari chog'ida o'zi bilan ayrim polvonlarni ham olib yurgan va kechki dam olish paytlarida daryo bo'ylarida ko'ngilochar marosimlar tashkil qilgan. (ungacha allaqachon chog'ir ichishni man etish haqida maxsus farmon e'lon qilgan edi). Bu tantanalar kurash tomoshalarisiz o'tmasdi.

Boburning Sodiq polvon va Kulol polvon degan kurashchilari bo'lgan. Qayerda kurash musobaqasi uyushtirilsa, Bobur ularni boshqa polvonlar bilan kurashga tushirgan. 1527-yil martida Gangga quyiladigan Jo'n daryosi bo'ylab sayohat chog'ida Bobur odamlari tushgan kemada Xushhavo degan qishloqda to'xtaydi. Qishloq daryo tomoniga chodirlar tikilib, shu yerda bir kecha qolishadi. Shohona suhbatlar uyushtirib, yoyilganidan so'ng polvonlar kurashi boshlanadi. Sodiq polvon va Kulol polvonlar o'zaro do'st bo'lib, hech qachon bir-biri bilan kurashga tushmagan edi. O'sha kuni Bobur, hazil-mutoyiba qilibmi yoki boshqa polvonlar yo'qligidanmi, ikkovini maydonga tushiradi.

Kurash Farg'ona usulida: chopon kiyilgan va belbog' bog'langan, ammo belbog'lar ikki qavat, uzilib ketmasligi kerak-da. Sodiq polvon astoydil olishadi, Kulol polvon esa faqat uning harakatiga qarshilik ko'rsatadi, xolos. Odamlar esa undan „Hujum“ kutib, „Ha-ha“ deb qichqirmoqda. Olishuv anchagina davom etadi. Nihoyat Sodiq polvon raqibini dast ko'tarib, yonboshga tashladi. Atrofda esa qichqiriq ovozlari. Bobur o'tirgan joyida tizzisiga urib, Sodiqni olqishlamoqda edi, zavqlanganidan uni oldiga chaqirib, o'n ming tanga pul, bir ot va bosh-oyoq sarpo mukofot beradi. Boburning odilligi shundaki, mag'lubga ham uch ming tanga pul, bir chopon hadya qildi va yelkasiga qoqib quydi.

Xullas yuqorida bayon etilganlardan ma'lum bo'ladiki, Zahiriddin Muhammad Bobur jismoniy mashq mashg'ulotlari va kurash orqali *mardlik, jasurlik, botirlik, epchillik, chidamlilik* sifatlarini o'zida ham askarlarida ham birdek mukammal tarbiyalab borgan.

O'rta Osiyo hududida, hususan, Surxondaryo zamini ilk bor ibtidoiy odamzod makon topgan joy sifatida ta'riflanadi. Boysuntog' tizmalari bag'ridan Teshiktosh g'oridan topilgan O'rta paleolit davriga (miloddan avvalgi 100–40-ming yilliklar) oid ibtidoiy odam manzillarining qoldiqlari topilgan. Ibtidoiy odamzod yashagan davr, olimlarimiz e'tirof etganidek, bundan qariyb bir million yil burungi zamonga to'g'ri kelsa, Boysuntog' tizmalarida tasvirga tushirilgan surat – dinozavrlarning toshda qotib qolgan izlari qaysi davrga daxldor ekanini o'zingiz tasavvur qilib olavering! Ma'lumki, dinozavr Mezozoy erasida, ya'ni, bundan 60 million yil ilgari yashab o'tgan sudralib yuruvchi hayvondir.

Arxeologik topilmalar Surxondaryo hududida istiqomat qilgan ibtidoiy jamoa tuzumi, kishilarining ov bilan faol shug'ullanganliklaridan, xavfsala bilan mehnat qurollari yasab, ularni kundalik ish jarayonida qo'llaganliklarini va o'z tajriba mahoratlarini keyingi avlodlarga meros qilib qoldirganliklarini aniq-ravshan isbotlaydi. Ov ularning jismoniy kuch-quvvati imkoniyatlarini yanada mustahkamlagan, sezgirligi, hushyorligini oshirgan bilimlarini kuchaytirgan, ov qurollarini yasash va amaliy qo'llash esa, insondan muayyan darajada jismoniy kuchni, aqliy o'tkirlik va amlaiy ko'nikmalarni talab etar edi, dastlabki texnika asta-sekin takomillashib bordi, otish qurollarining amalda qo'llanishi tufayli tezlik harakati ham osha boradi. Paleolit davrining oxirlarida otish qurollari nayza, keyinroq esa kamon yoyidan otish kashf etildiki, bu insonning ilk mexanizmlarni yaratish yo'lidagi dadil qadamlari edi.

Sherobod tumani hududidagi g'orlardan topilgan rangli tasvirlar jamiyat tarixini davrlashtirishga *Mezolit* va *Neolit* davriga oiddir. Qoyalarga Kuhitang tog'laridagi Zarautsoy g'orlarining har ikkala tarafida

ham borligi ma'lum bo'ldi. U qadar chuqur bo'lmagan Zarautkamar degan g'ordagi tasvirlar ancha yaxshi saqlangan. Qoyalardagi tasvirlar mineral bo'yoqlar yordamida chizilgan. G'orning har ikkala tarafidagi tasvirlar mavzu va uslubiy jihatdan bir-biriga bog'liqdir. Masalan, qoyaga tushirilgan asarlardan birida yovvoyi ho'qizlarni ovlash payti tavsirlangan. Unda chopib borayotgan ho'kiz va uning ortidan quvib ketayotgan itlar hamda odamlar ifodalangan. Ovchilar kamondan, ayrimlari esa sopqondan otmoqdalar. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, kamon kashf etilishi bilanoq, o'zidan avval ishlatilgan barcha otish qurollaridan har jihatdan ustun va foydali ekanligini isbot qildi.

Kamonning keng yoyilishi va qo'llanishi keyinchalik ovchilikning sifat jihatdan rivojlanishi va takomillashuviga olib keldi.

Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, ibtidoiy ovchilar hayotida ovchilik o'yinlari muhim o'rin tutgan. Ba'zi manbalarda ular ovdan oldin o'tkazilishi yozilgan bo'lsa, boshqalarida ovdan keyingi o'yinlar haqida fikrlar bayon etilgan. Agar bu ma'lumotlarni chuqurroq tahlil etadigan bo'lsak, unda ovchilik o'yinlari ovdan oldin ham, undan so'ng ham o'tkazilgan, deyish mumkin. Ovdan oldingi o'yinlar – *ovoldi* mashq (ovga tayyorgarlikni tekshirish, ovga ruhiy va jismoniy tayyorgarlik ko'rish) vazifasini o'tagan, hamda jiddiy o'ziga xos kichik marosim shaklida uyushtirilgan. Bu o'yinlar jarayonida ibtidoiy odamlar o'ljani osongina qo'lga tushirish, unga yaqinlashishni o'rganishga, buning uchun niqob qiyib yoki hayvon terisini yopinib, hayvon qiyofasiga kirishni, uning yurish-turishlari va tovush chiqarishlarni mashq qilishgan. Aynan shunday o'yinlar jarayonida yoshlarni ham ov qilishga o'rgatishgan. Shu boisdan ham u o'ziga xos maktab vazifasini o'tab, bir tomondan ovchilar mahoratini o'stirishga yordam bergan bo'lsa, ikkinchi tomondan esa, ularda taqlid mashqlarini shakllantirgan va rivojlantirgan.

Ovdan so'nggi o'yinlar ov muvaffaqiyatli tugagandagina uyushtirilgan, deb taxmin qilish mumkin. Chunki ovdan o'lja bilan qaytish, bu ziyofat, xursandchilik qilishga, butun jamoaning bayram qilishiga imkon yaratgan.

Ovchilar bunday o'yinlar yordamida „O'rmon yoki changalzorda kun bo'yi ov qilib, charchab qaytgach, kechqurunlari o'z a'zoyibadanlariga dam berish, ovdagi bugungi taassurotlarini ifodalashardi“.

Bu jarayonlar, ya'ni, har bir muvaffaqiyatli ovdan keyin o'yinning an'ana bo'lib qolishi, bayram kayfiyatida o'tadigan maxsus marosimni shakllantira boshlagan.

O'rta Osiyo hududida ibtidoiy odamlar hayotida ham ovchilik o'yinlari bo'lgan, degan taxmin-isbotni Sherobod yaqinidagi Zarautkaram g'orining toshlariga tushirilgan tasvirlardan, miloddan oldingi 2–1-ming yilliklarda Farg'ona vodiysidagi Saymalitosh g'orlarida aks ettirilgan devoriy rasmlardan va boshqa arxelogik topilmalar toshidagi tasvirlardan topishimiz mumkin. Ularda nafaqat *totemlarga sig'inish*, balki *ov jarayoni*, *ovdan keyingi shodiyonalik*, *hayvon niqobi* va *qiyofasidagi ovchi o'yinlari* aks ettirilgan.

Bobotog' va Boysuntog'da Neolit va Yangi tosh davri (miloddan avvalgi 5–3-ming yilliklar)ga oid topilmalar uchraydi. Bu davrda odamzod toshni silliqlab *bolta*, *pona*, *iskana* va *teshalar* yasay boshladi. Keyinroq metaldan, xususan, misdan qurol yasashga o'tildi. Bulardan keyin darhaqiqat, chayla qurish, go'sht qimtalashda va jangovar qurol sifatida foydalanadi. Ajdodlar endi o'zlariga suv havzalari bo'ylarida yerto'la, chayla, ba'zan guvalalardan kulbalar qurib oldilar. Ilk qishloqlar paydo bo'ldi. Dehqonchilik va chorvachilik vujudga keldi. Juft nikohli oila tarkib topdi.

Mehnat taqsimotining vujudga kelishi munosabati bilan qadimgi odamlarning chorvachilik va dehqonchilikka o'tishi (bu jarayon O'rta Osiyoda miloddan oldingi 3-ming yillik oxiri 2-ming yillik boshlariga to'g'ri keladi) mehnat o'yinlarini vujudga keltira boshladi.

Ma'lumki, dehqonlarning hayotida eng quvonchli voqea bu hosilni yig'ish va yangi noz-ne'matlarni totib ko'rish jarayoni bo'lgan. Yil bo'yi kutilgan bunday jarayon tabiiyki dehqonlarda bayramlar kayfiyatini vujudga keltirgan. Bunday ko'tarinki kayfiyatni harakatlarda aks ettirish maqsadida kishilar o'yinlar tashkil qilgan. „Mehnat o'yinlari“ yaxshi kayfiyat, ya'ni, keng ma'noda aytganda, bayram holatini vujudga keltirgan. Bronza davrlaridan boshlab, o'troq dehqonchilikning vujudga kelishi va uning rivojlanishi natijasida bahorda mehnat mavsumiga kirishish, kuzda hosilni yig'ib olish yakuniga bag'ishlangan o'yinlar shu tariqa yuzaga keldi. Ular yillar o'tishi bilan an'anaga aylana boshlagan. Demak, insonning „birinchi kasbi“ – ovchilik asosida „ovchilik o'yinlari“ vujudga kelgan bo'lsa, uning

dehqonchilikka o'tishi va u bilan shug'ullanishi natijasida „mehnat o'yinlari“ shakllanib boradi hamda yangi mehnat bayramlar uchun zamin yaratdi.

Mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan va ko'pgincha sehirgarlik harakatlari xarakteriga ega bo'lgan turli tuman o'yinlar, raqslar, xorovodlar va musobaqalar barcha Markaziy Osiyo davlatlarining ozod aholisi o'rtasida tarqalgan edi. Xalq orasida harbiy mashqlarning ko'pgina turlari ham keng qo'llanilar edi. Qadimgi Markaziy Osiyo-ning ko'p sonli yodgorliklari xalq o'rtasida *kurashga, qilichbozlikka doir mashqlar, ko'p sonli akrobatik mashqlari, dorbozlik va raqa mashqlari, koptok o'ynash mashqlari* va hokazolarning tarqalganligidan dalolat beradi.

Hukmron quldor boshliqlar hokimiyatning kuchayib borishi bilan xalqning jismoniy tarbiya elementlaridan borgan sari ko'proq darajada hokimiyatning sinfiy maqsadlari yo'lida foydalanildi. Armiyadagi rahbarlik rolga mansub bo'lgan aslzoda quldorlar mashqlarning xalq orasidagi turlaridan o'zlarida jangchi uchun zarur bo'ladigan sifatlarni kamol toptirish uchun foydalanganlar. Ular maxsus uyushtirilgan jismoniy tarbiya va harbiy-jismoniy tayyorgarlik yordamida o'zlarining oddiy xalq ommasidan ajratib ko'rsatadigan va bu bilan o'zlarini yuqori tutadigan jismoniy fazilatlarini kamol toptirishga intilar edilar.

Ayni bir vaqtda qadimgi Markaziy Osiyoning quldorlari xalq ustidan hukmdorligi va ta'sirini kengaytirishga intilib, ko'pgina xalq bayramlari an'analaridan keng foydalanganlar; ko'p sonli musobaqa o'yinlari, raqslar va xorovodlar bu xalq bayramlarining tarkibiy qismini tashkil etgan.

Hukmron quldorlar doirasi xalq mashqlari turlaridan o'z kamoloti va ko'ngil ochish yo'lida ham keng foydalanganlar. Quldorlar, bir tomondan o'zlarining bo'sh vaqtini ko'pgina o'yin, ov, turli mashqlar bilan o'tkazar, ikkinchi tomondan, o'zlari uchun tomoshalar tashkil qilib, ularda ancha chaqqon, kuchli va epchil ozod jamoachilarni ishtirok ettirar edilar.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo quldorlik davlatlarida jismoniy tarbiya elementlarining rivojlanishidagi xarakterli xususiyati shundan iboratki, ozod dehqonlar orasida rasm bo'lib kelayotgan xalq jismoniy tarbiyasi shakllari va xalq o'yinlari hamda mashqlarining turlari bilan

birga, quldor boshliqlarning bu jismoniy tarbiya elementlarini o'z obro'yi va hukmronligini kuchaytirish uchun o'zlashtirishi va foydalanishiga bo'lgan intilish yaqqol ko'zga tashlanadi.

1-§. Miloddan oldinga IX–VI asrlarda Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya

Hududiy jihatdan Markaziy Osiyo hozirgi Turkmaniston, O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston Respublikalari hamda Qozog'istonning janubiy viloyatlarini qamrab oladi. U G'arbdan Sharqqa – Kaspiy dengizidan to Tyan-Shandagi Xontangri muzligigacha 2400 km, Shimoldan Janubga – Qozog'iston cho'llaridan Kushkagacha 1280 km cho'zilib ketgan.

Markaziy Osiyo – Oltoy chegarasiga bo'lgan hududda yashagan xalqlar umumiy nom bilan *skiflar* deb atalganlar. Skiflar boshqa-boshqa nom bilan xalqlar sifatida atalib, turli tillarda so'zlashganlar.

Yunon tarixchisi **Xerodot**ning yozishicha, Kaspiy dengizidan sharqdagi tekislikda, ya'ni Qoraqumda, Amudaryo va Sirdaryoning quyi oqimida *massagetlar* yashaganlar. **Strabon**ning yozishicha, *xorazmliklar* ham *massagetlar* toifasiga kirganlar. Massagetlardan Sharq tomonda *saklar* yashaganlar. Dehqonchilik bilan shug'ullangan o'troq aholi o'zi yashab turgan joyning nomi bilan *xorazmliklar, sug'dlar, baqtriyaliklar va marg'iyonaliklar* deb atalgan.

Massagetlar miloddan avvalgi VI–V asrlarda qabilalarining yirik ittifoqi payda bo'lgan. Bu qabila ittifoqiga bir necha sak qabilalari kirgan.

Yunon tarixchisi **Efor** (miloddan oldingi 405–330-yillar) „*Saklar adolatni ko'chmanchilardan chiqqan, o'lja, boylikka berilmaydilar, bir-biriga odilona munosabatda bo'ladilar, erkaklar va ayollar o'rtasida to'la tenglik bo'lgan, ayollar janglarda erkaklar qatori qatnashganlar, ayollar kamondan yaxshi otganlar, ular buni otda turib qayrilgan holda ham uddalay olganlar*“, – deb yozgan.

Yunon sayyohi **Dionisiy Periegit** saklar to'g'risida: „*Sug'diyona ortida Yaksart (Sirdaryo) oqimi bo'ylab o'quzar, o'qi behuda ketmaydigan, dunyodagi eng mohir o'qchi saklar yashaydi*“, – deb yozgan edi.

Tarixchi Xerodotning yozishicha, eramizdan avvalgi ming yilliklarda hozirgi O'zbekiston yerlarida yashagan xalqlar mis va temir qazib olishini bilganlar. Mis va temirdan harbiy va mehnat qurollari yasash san'atini o'rganib olganlar. Ular shuningdek, *kulolchilik, to'qimachilik, quruvchilik* va *zargarlik* hunarlarini egallaganlar.

Markaziy Osiyoda tashkil topgan davlatlar podshoh boshliq qabilalarining ittifoqi edi. Shu bilan birga qabilalarning o'z sardorlari bo'lardi, ular harbiy yurishlar vaqtida davlat qo'shinlariga boshchilik qilardi. Podshoh hokimiyati nasldan naslga o'tgan bo'lsada, ammo ittifoq kengashi va qabila yig'ini bilan cheklangan edi. Podshoh oilasi va uning a'zolari davlatni boshqarishda asosiy vazifani egallab oldilar. Natijada podshoh qabila boshliqlarining demokratik huquqlarini cheklab qo'ydi. Podshohlar o'z xonadonining xavfsizligini ta'minlash uchun yaxshi qurollangan gvardiya tuzganlar.

Tarixchi Xerodotning „Tarix“ kitobidagi massagetlar malikasi To'marisning Eron shohi Kayxusrav bilan olib borilgan jang voqeasi avlodlar osha bizgacha yetib kelgan.

To'maris massaget qabilalarining boshlig'i bo'lib, el-yurtning tinchligi va osoyishtaligini ko'z qorachig'iday himoya qiladi. Biroq, Axmoniylar podshosi Kayxusrav massagetlar osoyishtaligiga xavf soladi. Boshda u To'marisa uylanish yo'li bilan massagetlarni o'ziga qaram qilmoqchi bo'ladi. To'maris bu zolim podshoning shum niyatini bilib, uning taklifini rad etadi. Kayxusrav urush ochib, o'z maqsadiga erishmoqchi bo'ladi. To'maris urushning oldini olishga qanchalik intilmasin, Kir urush boshlashga qat'iy qaror qilgan edi.

To'maris mardona kurashga shaylanadi. Kayxusrav esa hiylanayrang yo'lga o'tadi. U To'marisning o'g'li Sparganiz boshliq bir guruh massagetlarni mast qilib, asir oladi. To'maris g'azab bilan: „*Ey qonxo'r Kayxusrav, qilgan ishing bilan maqtanmay qo'yaqol! Sen mening o'g'limni yuzma-yuz jangda engganing yo'q, uni makkorlik bilan sharob ichirib qo'lga tushirding. Endi mening nasihatimga kir, o'g'limni menga topshirib, kelgan yeringga ziyon-zahmatsiz qaytib ket. Agar so'zimga kirmasang, massagetlar tangrisi – Quyosh nomi bilan qasamyod qilamanki, men sendan ochko'z yuhoni qon bilan sug'oraman*“, – deydi. Kayxusrav bu so'zlarga quloq solmaydi, urush davom etadi. To'maris boshliq massagetlar qattiq jangga kirib,

Kayxusrav qo'shinini yengadilar, uning o'zini o'ldiradilar. To'maris Kayxusravning boshini qon bilan to'lg'izilgan meshga solar ekan, o'z kurashiga yakun yasab: „*Ey nomard, sen meni – jangda seni halollik bilan yengib chiqqan bir ayolni makkorlik bilan o'g'limdan judo qilib, farzand dog'ida kuydirding, sen umring bo'yi qonga to'ymading, men o'z ontimga amal qilib, seni qon bilan sug'ordim. Birovning yurtiga zo'ravonlik bilan bostirib kirganlarning jazosi shu!*“ – deydi.

Markaziy Osiyo xalqlarining chet el bosqichlariga qarshi olib borgan kurashi vatanparvar cho'pon Shiroqning o'lmas qahramonligi haqidagi qissada yorqin ko'rsatib berilgan. Bu qadimgi afsonani birinchi marta miloddan avvalgi II asrda yashagan grek tarixchisi Polien o'zining „Harbiy hiylalar“ nomli asarida keltirgan. „To'maris“ afsonasi kabi „Shiroq“ afsonasining ham asl nusxasi saqlanmagan. U Polien asarlarida bunday hikoya qilinadi:

Sak qabilasining tinchligi va mustahkamligi xavf ostida qoladi. Yovuz niyatli Doro yaqinlashib kelmoqda. Sak qabilalari boshliqlari – Omarg, Saksfar, Samiris dushmanga qarshi kurash rejasini tuzayotgan paytda cho'pon Shiroq paydo bo'ladi. U dushmanni yengish rejasini o'ylagan. Bu reja sak qabilalarini Doroning qulligi xavfidan qutqaradi, dushmanni halokatga olib boradi. Shiroq Doro qo'shinini „ko'chib ketgan“ saqlarning yo'lini 7 kun deganda „kesib olib chiquvchi yo'lga“ boshlaydi. Shiroq dushmanni bepoyon cho'lu biyobonga olib boradi. Dushmanning ochilik va suvsizlikdan halok bo'lishi muqarrar. Yettinchi kuni ham saqlardan darak topolmagan Doroning qo'shini boshlig'i Ranosbat Shiroqni o'ldirmoqchi bo'ladi. Shunda Shiroq: „*Men yengdim, yolg'iz o'zim butun boshli bir qo'shinni yengdim, jonajon qabilam saqlar va ona tuprog'im boshiga tushgan yoki kelgan baloni daf qilib, bosqinchi Doro lashkarlarini halokatga olib keldim, to'rt tomonning har qaysisi yetti kunlik yo'l, istagan tarafingizga ketavering. Baribir barchangizni ochlik va tashnalik yemirib, nobud qiladi. Mening qonim esa shu yerga to'kiladi*“, – deb o'limni shodlik qahqahasi bilan kutib oladi va mardlik ko'rsatadi.

Shunday qilib, Doro I miloddan oldingi 513-yilda saklarni tor-mor qilishga erisha olmadi, ularning mustaqillikka bo'lgan irodasini buka olmadi.

2-§. Markaziy Osiyo xalqlarining Yunon-makedon bosqinchilariga qarshi mustaqillik kurashi

Hozirgi Makedoniya miloddan avvalgi 1-ming yillik o'rtasida grek dunyosining alohida bir qismi edi. Bu yerda ham xuddi Markaziy Osiyodagidek quldorlik va shahar hayoti hali rivojlanmagan davri edi. Makedoniya aholisi, asosan, erkin dehqonlar hamda chorvadorlardan iborat edi.

Miloddan avvalgi V asrdan boshlab, Makedoniyani birlashtirish boshlandi. U faqat Filipp II (miloddan oldingi 359–336-yillar) davrida harbiy jihatdan qudratli davlatga aylanib, Osiyoni bosib olishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Miloddan avvalgi 336-yilda Makedoniya qo'shining ilg'or qismi Dardanell bo'g'ozidan kechib o'tadi, ammo eronliklar tomonidan qo'llab-quvvatlangan fitna tufayli Filipp II o'ldiriladi. Miloddan oldingi 316-yilda tug'ilgan 20 yashar o'g'li Aleksandr Makedonskiy (makedoniyalik Iskandar) uning vorisi bo'ldi. Aleksandr Filippning ikkinchi xotini Olimpiadadan tug'ilgan edi. Aleksandr ma'lumotni Arastu (Aristotel) murabbiyligida, harbiy tayyorgarlikni esa, o'z otasi Filipp rahbarligida oldi. 16 yoshdan boshlab, otasi tomonidan olib borilgan barcha janglarda qatnashdi. 18 yoshida esa, Xeron yonidagi jangda grek qo'shinlarining so'l qismiga qo'mondonlik qilib, bu jangda o'zining jasurligi va mardligi bilan shuhrat qozondi. Aleksandr Makedonskiy o'zining butun ongli hayotini jang-jadallarda o'tkazdi.

Iskandar Markaziy Osiyoga bostirib kirishda bu yerdagi xalqlarni „faqat qul qilishdan boshqa narsaga yaramaydigan varvarlar“ deb o'ylab, ularni pishnad qilmagan edi. Biroq, uzoq Markaziy Osiyoda ko'rgan-kechirganlari Iskandarning „varvarlar“ haqidagi tasavvurni chippakka chiqardi.

Iskandar Samarqandni bosib olgach, u yerda o'zining bir garnizonini qoldirib, Farg'ona vodiysi tomon harakat qiladi va Xo'jandga yaqinlashadi. Bu yerda Iskandar Kiropolning tog'li aholisiga duch keladi. Kiropolliklar Iskandarni tog'larda to'xtatishga harakat qiladilar. Bu yerdagi jangda Iskandar yaralanadi. Lekin tepalikni egallashga muvassar bo'ladi.

Tepalikni egallashda makendoniyalik jangchilarning bir qismi qoyalardan qulab tushgan bo'lsalar, tog'liklar esa, asir tushmaslik uchun ataylab o'zlarini qoyalardan tashlab, halok etishdi.

O'nlab mamlakatlarni tiz cho'ktirgan jahongir bu yerda tog'li „vahshiylar“ning irodasiga, e'tiqodiga va yurt mustaqilligi uchun ko'rsatgan jasoratiga imon keltiradi. Arriionning bergan ma'lumotiga qaraganda, bu jangda zolimlar tomonidan 8 ming kishigina omon qolgan xolos.

Ayni shu paytda, Zarafshon vodiysida yirik qo'zg'olon ko'tarildi. 3 yil davom etgan qo'zg'olon markazi Sug'diyona edi. Ko'p o'tmay, bu qo'zg'olonga Baqtriya aholisi ham qo'shildi. Grek-makedonlariga qarshi endi o'troq aholi ham bosh ko'taradi.

Xalqni qo'zg'olonga otlantirgan sug'd harbiy sarkardasi Markaziy Osiyo xalqlarining chinakam qahramoni, mard inson Spitamen edi. Kurash poytaxt Samarqandda boshlandi. Qo'zg'olonchilar grek qo'shinlarining garnizonini qurshab oldilar.

Vaziyatning jiddiyligini sezgan Iskandar Sirdaryo ortidagi saklar bilan bitim tuzishga majbur bo'ladi va bor kuchini qo'zg'olonni bostirishga qaratadi. Lekin Spitamen doimo hech kim kutmagan joyda paydo bo'lardi. Spitamen o'zining kichrayib qolgan otryadi bilan Baqtriyada paydo bo'ladi. U kichik bir qal'ada joylashib olgan Grek-makedon garnizonini tor-mor etib, greklarning Zarisasidagi qishki qarorgohiga yaqinlashdi. U dushmani bu yerdagi pistirmaga olib keladi va barchasini qirib tashlaydi.

Bu g'alabadan so'ng Spitamenning obro'-e'tibori kuchayib bordi va uning otryadiga yangidan yangi kuchlar kelib qo'shila boshlaydi.

Iskandar vafotidan so'ng Baqtriya Aleksandr Selevek davlati tarkibiga, so'ngra esa, Grek-Baqtriya podsholigi tarkibiga kiradi.

Eramizning I–III asrlarida Kushon davlati hozirgi O'zbekiston, Tojikiston, Afg'oniston, shuningdek, Pokiston va Hindistonning katta qismini egallab oladi hamda Rim, Parfiya, Xitoy imperiyalari bilan tenglashib, antik dunyoning yirik imperiyalaridan biriga aylandi.

Tarixiy manbalar va ilmiy asarlar shuni tasdiqlaydiki, O'rta Osiyoda yuksak madaniyat hukmron bo'lgan. Arablar bostirib kirgandan so'ng, dehqonchilik, hunarmandchilik O'rta Osiyo xalqlarining o'ziga xos bo'lgan ko'p asrlik madaniyatiga, shuningdek, xalq xo'jaligiga,

jismoniy tarbiya harakatiga benihoya katta putur yetkazilgan. XI asrning alloma olimi, xorazmlik Abu Rayhon Beruniy Qutayba haqida: „Qutayba Xorazm yozuvini bilgan, Xorazm afsonalarini saqlagan kishilarni, ularning orasida bo'lgan barcha olimlarni turli yo'llar bilan ta'qib ostiga oldi va yo'q qilib yubordi“, – deb yozgan edi.

VIII asrning oxirlarida IX asrning boshlarida O'rta Osiyoda iqtisodiyotning rivojlanishi bilan madaniyatning turli jabhalari-dagi an'analarning uyg'onishi kuzatildi. Taniqli arxeologik olimlar **V.M.Masson, G.A.Pugachenkova, L.I.Albaum, A.Asqarov** va boshqalarning Xolchayontepa, Bolaliktepa singari qadimiy joylardan topgan kamon o'qlarining uchlari juda ko'p narsalardan dalolat beradi. Xolchayontepadan topilgan ot va suvoriylarning haykalchalari g'oyatda katta ilmiy qimmatga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Bu narsa shuni ko'rsatadiki, Xolchayon otlari yengil qurollangan suvoriylar uchun mo'ljallangan. Suvoriylar o'ziga xos kiyimda yurishgan va yoy bilan qurollanishgan.

Topilgan suvoriy haykalchalari shuni ko'rsatadiki, ular otda yelib borayotib, nishonga aniq urganlar. Bu esa katta jismoniy kuch va malakani, chaqqonlikni talab etar edi.

Arxeologiya va etnografiya manbalari shundan dalolat beradiki, respublikamizning janubiy hududida qadim-qadim zamonlarda ham jismoniy tarbiyaning muayyan tizimi mavjud bo'lgan. Sanoqsiz harbiy yurishlarda ishtirok etuvchi baqtriya jangchilariga katta jismoniy tay-yorgarlik: *chaqqonlik, tezlik, kuch va chidamlilik* juda zarur bo'lgan. Bu sifatlar ularda uzoq muddat davom etgan mashg'ulotlardan so'ng qaror topgan. Bu *davrda ot sporti, kamondan otish, yugurish, sakrash, irg'itish, suvda suzish, ovchilik, shaxmat, kurash* va boshqa ko'pdan ko'p o'yin turlari yuksak taraqqiy etgan. Surxondaryo hududida Nina ma'budasining paydo bo'lishi shundan guvohlik beradiki, bu yerda Qadimgi Grek Olimpiada O'yinlariga o'xshash sport musobaqalari o'tkazilgan.

O'rta Osiyoning hududi tadqiqotchisi G.Pugachenkova shaxmat tarixi haqida: „...fil suyagidan yasalgan – balandligi 2,2, eni 2 santimetr bo'lgan ikkita shaxmat donasining topilishi katta kashfiyotdir. Ulardan biri fil, ikkinchisi esa ho'kiz timsolidir. Ularning eramizdan oldingi I-II asrlar, ya'ni, Kushon saltanati davriga mansub deyish

mumkin. Dalvarzintepadan topilgan shaxmat donachalari chaturing o'yinining shatranj shakliga oid bo'lishi kerak“, – deb yozgan edi.

Zaminimizda shaxmat donachalarining topilishi, Surxondaryo hududida Osiyoning boshqa joylariga qaraganda ancha taraqqiy etganligidan dalolat beradi. Xalq afsonalari, eposlar, rivoyatlar bu hududda qadim zamonlardan xalqning o'ziga xos jismoniy tarbiyasi shakllangan va rivojlanganligidan guvohlik beradi. Masalan, „kurash“, „ko'pkari-uloq“, „poyga“, „olomon poyga“, ovchilik va boshqa ko'plab harakatli o'yinlar, bellashuvlar keng yoyilgan. Mazkur xalq rivoyatlarida aytilishicha, *balandlikka, uzunlikka sakrash, yugurish, og'ir yuk ko'tarish, kamondan o'q otish* va boshqalar jismoniy tarbiya vositalari bo'lib xizmat qilgan. Balandlikka sakrash – baland yonayotgan gulxanning ustidan, devorning ustidan o'tishdan iborat bo'lgan. Yovqur yigitlar ikki tarafga bo'linib, bellashganlar. Bunday musobaqa – bellashuvlar ko'pincha diniy bayram („Qurbon hayiti“, „Ramazon hayiti“, to'ylarda o'tkazilgan).

Shunday qilib, hududimizda, qadim-qadim zamonlardan odamlarning kundalik hayotida o'ziga xos jismoniy tarbiya muhim rol o'ynagan. Xalq ijtimoiy tarixiy taraqqiyot davomida mavjud sport turlarini takomillashtirganlar, yangilarni o'ylab topganlar va keyingi avlodlarga meros qilib qoldirganlar. Shuni alohida e'tirof qilish kerak-ki, milliy jismoniy mashq turlari yoshlarni *jasurlik, chaqqonlik, ephillik va sobitlik ruhida* tarbiyalash, ularning qiyinchiliklarni dadil bartaraf etish ruhida voyaga yetkazishida bebaho vositalardan foydalanaganlar. Bu mashqlarning umumiy tarkibi xalqimizda jismoniy tarbiyaning tarixan qanday shakllanganligi, rivojlanganligini atroflicha anglab olishga imkon beradi.

Xalq sport turlarining vujudga kelishi, xususan, *kurash, ko'pkari-uloq, olomon poyga, chavgon* (ot ustida xokkey), *ov* va boshqalar tarixan juda olis-olislariga borib taqaladi. Biz yaxshi bilamizki, xalq sevgan botirlar, bahodir odamlarning nomlari xalq qo'shiq va dostonlarda, rivoyat va afsonalarida sharaflangan.

Jismoniy tarbiyaning eng murakkab mashqlaridan bo'lgan yugurishda g'oyatda chidamli bo'lish, o'zbek yuguruvchilari uchun xarakterli bo'lgan. Buning yorqin misoli shuki, qadim zamonlarda chet ellik bosqinchilar bilan bo'lgan qattiq janglardan keyin, jangchi

g'alaba xabarini jang maydonidan o'z elatlariga tez yugurib borib yetkazar edi.

Abu Hafs Nasafiyning yozishicha, Abu Muslim o'ldirilgandan keyin Bodieldo (shamolday tez yuguruvchi) uning jasadini dushmanlarning qo'lga tushmasligi uchun Bag'doddan Samarqandgacha faqat tunlarda marafoncha yugurish bilan olib kelishga muvaffaq bo'lgan. O'rta Osiyoning buyuk allomalari, shoir va mutafakkirlari Abu Ali ibn Sino, Beruniy, A.Navoiy, Firdavsiy, Bobur, Hakim at-Termiziy, Xo'ja Samandar Termiziy va boshqalar o'z asarlarida xalq o'yinlari va bellashuvlariga alohida o'rin berishgan. Masalan, Xo'ja Samandar Termiziyning mashhur „Dastur ul-mulk“ asarida shunday deyiladi:

*Sinov gali o'zni jur'atda ko'rsat,
Umid chavgoningga mo'ljal to'p shay.
Axir, saodatga intilishgan fursat,
Botirlar yovlarga yuzma-yuz kelgan.*

Kezi kelganda shuni aytish kerakki, barcha zamonlarda bizning hududimizda jismoniy tarbiya omma orasida faol va keng yoyilishi haqida gap ham bo'lishi mumkin emas. Bu quyidagicha izohlanadiki, faqat boylargina o'z farzandlarini *otda yurish, kamondan otish, kurash tushish, shaxmat o'ynash* kabilarni o'rgatadigan tarbiyachilar yollash imkoniga ega bo'lgan. Oddiy xalqning jismoniy jihatdan chiniqish o'z oqimida, ko'p hollarda uning mehnat bilan shug'ullanishi jarayonida tarkib topgan.

Xalq o'rtasida o'tkaziladigan sayillar, to'ylarga musobaqalarga g'oliblar uchun qimmatli sovg'alar ajratilgan. Sport musobaqalari va bellashuvlar tabiat bag'rida, ko'p sonli tomoshabinlar bemalol kuzatishi, olqishlashi va tomosha qilish mumkin bo'lgan joylarda o'tkazilgan.

Hozirgi O'zbekiston hududida yashagan xalqlar jismoniy tarbiyasi o'zining tarixiy taraqqiyotida og'ir va mashaqqatli yo'lni bosib o'tdi. U qonli voqealar bo'ronida, tashqi dushmanlarning juda ko'p madaniy boyliklarni yakson etgan, qirg'in keltiruvchi hujumlari, qariyb sira to'xtamaydigan o'zaro urushlar qironlarida, mehnatkashlarning ajnabiylar zulmiga va mahalliy ekspluatatorlarga qarshi kurash alan-galari rivojlangan. Ammo podsholar biri kelib-biri ketgan, xalqning

eng yaxshi farzandlari o'z o'tmishi an'alarini davom ettirib, yangi-dan yangi moddiy va madaniy boyliklarni yarata berganlar.

3-§. XIX asr o'rtalaridan Oktabr to'ntarishigacha Turkistonda jismoniy tarbiya

Rus generali Chernyayev Toshkent shahrini bosib olish hamda uni Turkiston o'lkasiga qo'shishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. U 1864-yil kuzida Toshkentni bosib olish uchun birinchi marta urinib ko'radi, lekin bunga muvaffaq bo'la olmaydi. Rus qo'shinlari shahar yaqinidan turib, to'plardan Toshkentni o'qqa tutadilar. Shahar himoyachilari, o'z navbatida, javob o'qlari bilan dushman hujumini qaytarib turadilar. Ruslar bu jangda 72 kishini yo'qotib, Chimkentga qaytib ketadilar.

Chernyayev 1865-yilning 28-aprelida Chirchiq daryosi qirg'og'ida joylashgan va Toshkentni ichimlik suvi bilan ta'minlab turgan Niyoz-bek qal'asini bir zarb bilan egallab oldi va anhorga oqib keluvchi suvni bo'g'ib qo'yishga farmon beradi. Shaharga non va boshqa oziq-ovqat keltiruvchi yo'llarni to'sib qo'yadi. Toshkent shahari qamalda qoldi. Chernyayev Toshkent o'z ixtiyori bilan taslim bo'ladi, deb o'ylagandi, lekin bu hol yuz bermadi. Nihoyat, 1865-yil 9-may kuni ikki tomon kuchlari bir-birlari bilan to'qnashdi. Rus qo'shini bilan shahar himoyachilari o'rtasida jang Solar arig'i atrofida davom etdi. Dushman to'p va zambaraklardan o'q yog'dirib turishga qaramay, himoyachilar qahramonlarcha jang qildilar. Jang chinakam qizib ketadiki, tuproq osmonga sapchirdi, to'plar gumburidan quloqlar qomatga kelar edi, yetti yoshdan yettmish yoshgacha erkak-xotin, yosh-qari xizmat kamarini bellariga mahkam bog'lab, shahar lashkariga yaqindan yordam berar edi. Toshkent himoyachilari Sho'rtepada joylashgan rus qo'shinlariga qarshi hujum boshlaydilar. Ana shu jangda talantli sarkarda **Alimqul** og'ir yaralanib, safdan chiqadi va ko'p o'tmay halok bo'ladi. Alimqul halok bo'lgach, uning qo'shinlari Toshkentni o'z holicha tashlab chiqib ketadilar.

O'rta Osiyoning chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi mehnatkashlarning ekspluatatsiya qilinishiga barham bermadi, balki uning yangi shakl, ko'rinishlarini vujudga keltirdi. Oq podsho zamoni

hukmronligi O'rta Osiyo xalqlarining madaniy taraqqiyotiga har jihatdan to'sqinlik qildi. Biroq barcha salbiy ko'rinishlarga qaramasdan, Turkiston o'lkasining Rossiyaga qo'shib olinishining taraqqiyparvar jihatlari ham bor edi. Turkiston o'lkasi xalqlarining xo'jalik va madaniy taraqqiyot uchun muayyan darajada sharoit vujudga keldi. Chorizmning reaksiya va xalqqa qarshi siyosatiga qaramasdan, Rossiya Turkistonning ilg'or fikrli odamlari O'rta Osiyoning Rossiya tarkibiga qo'shib olinishi nainki siyosiy va iqtisodiy jihatdan, balki milliy madaniyat, shu jumladan, jismoniy tarbiya harakatining rivojlaniishi yo'lida ham katta progressiv ahamiyatga ega ekanligini juda yaxshi bilardilar.

Rossiya mahalliy aholini zo'ravonlik bilan ruslashtirishga intilib, o'zbek xalqining milliy madaniyatini rivojlanishiga to'sqinlik qilardi. Biroq, shunday sharoitda Turkistonning Rossiya tomonidan bosib olinishi o'zbek xalqi hayotida o'zgarish bo'ldi. Xalqning iqtisodiy va madaniy jihatdan rivoj topishiga to'sqinlik qilib kelgan ba'zi reaksiya odatlar yo'q darajaga kelib qoldi.

Qadimiy xalq o'yinlari, jismoniy mashqlar va musobaqalar jismoniy tarbiyaning xalq vositalari sifatida saqlanib qola berdi. Biroq, 1917-yil oktabrigacha bu vositalar, xuddi avvaldagidek, asosan, mahalliy boylar, oqsuyak zodagonlar va chorizmning gumashtalari ixtiyorida bo'lib, ulardan xalq ommasini ozodlik uchun, zolimlarga qarshi sinfiy kurashdan chalg'itish maqsadlarida foydalanib kelinardi.

XIX asr ikkinchi yarmida Turkiston o'lkasidagi o'quv yurtlarida jismoniy tarbiyani joriy qilishga birinchi marta urinib ko'rildi. O'g'il va qiz bolalar gimnaziyalarida, ba'zi maktablarda birinchi marta jismoniy tarbiya joriy etildi. Biroq mashqlar muntazam ravishda o'tkazilmas, o'qituvchilarning bilim darajasi va tayyorgarligi yetarli emasdi.

1890–1892-yillarda Turkiston o'lkasidagi maktablarda jismoniy tarbiya mashqlari birmuncha jonlandi. Bu davrda harbiy maktab va bilim yurtlarida *gimnastika*, *qilichbozlik*, *kamondan otish* va turli o'yin-mashg'ulotlari o'tkazila boshlandi.

XX asr boshlarida *gimnastika*, *tennis* o'yinlari rivoj topdi.

Toshkentda 1894-yilda „Okrug qilichbozlik-gimnastika maktabi“ ochildi va unda *qilichbozlik*, jihozlar ustida *gimnastika*

mashg'ulotlari o'tkazila boshlandi. Maktablar, gimnaziyalar va bilim yurtlarida jismoniy tarbiyadan malakali kadrlar yetishmasligi mahalliy hokimiyat rahbarlarini 1912-yilda jismoniy tarbiya o'qituvchilari tayyorlaydigan birinchi gimnastika va harbiy kursni ochishga majbur qiladi.

1890-yillarga kelib, Toshkent va Samarqand shaharlarida dastlabki poyga o'tkazish jamiyatlari tashkil qilindi. Bular eng serg'ayrat, ishchan sport jamiyatlari edi, chunki bu jamiyatlarning asoschilari va faxriy prezidentlari durustgina pul ishlab olishlari va obro' ortirishlari mumkin edi.

Turkiston o'lkasi aholisi o'rtasida velosiped sportiga qiziqish kuchayishi 1895-yilda „Turkiston havaskor velosipedchilar“ jamiyati tuzilishiga, keyinchalik esa, Toshkentda velosiped yo'lining qurilishiga sabab bo'ladi. Ryaxovskiy, Petroveniy va boshqalar Turkistondagi dastlabki velosipedchi-sportchilari jumlasidandir. Bu jamiyat Turkistonda velosiped sportini rivojlantirishda katta rol o'ynadi.

O'rta Osiyoda umumiy xalq maorifi ishlariga, shu jumladan, jismoniy tarbiyaga nihoyatda kam e'tibor berilar edi. Masalan, 1914-yilda butun Turkiston o'lkasi hududida bor-yo'g'i 160 ta maktab bo'lib, ularning o'quvchilari amaldorlar va mahalliy feodallarning bolalari edi.

1904-yilda „Toshkent gimnastika va jismoniy mashq havaskorlari jamiyati“, 1906-yilda esa, „Sokol“ yengil atletika guruhi tashkil etildi. Mazkur jamiyat va guruh sportning shu turiga havaskor bo'lgan bir to'dagina kishilar o'rtasida mashg'ulotlar o'tkazardi.

1912-yilda Toshkentdagi „Okrug qilichbozlik-gimnastika maktabi“da bo'lib o'tgan saralash musobaqasi gimnastika, yengil atletika, qilichbozlikdan o'tkazilgan dastlabki yirik musobaqa edi. Bu musobaqalarda Stokgolmda o'tadigan V Olimpiada O'yinlarida qatnashuvchi Rossiya komandasini to'ldirish uchun eng yaxshi sportchilar tanlab olingan edi.

1913-yilda tashkil etilgan „Toshkent sport havaskorlari jamiyati“ Turkiston o'lkasidagi eng yirik sport jamiyati edi.

Biroq, mehnatkashlar ommasi bu jamiyatlardan chetda turardi. Jamiyat a'zolari, asosan, martabali va mulkdor kishilar – burjua zoda-

gonlilari, savdogarlar hamda beqorchilikdan zerikib biror ermak izlovchi harbiy mansabdorlar edi.

Turkistonda sport g'oyat sust rivojlangandi. O'sha yillarda Turkiston yoshlarida fizkultura va sportga intilish katta edi-yu, ammo chor hukumatining malaylari jismoniy tarbiyani o'zlari uchun foydali, o'ziga xos ko'ngil ochish vositasiga aylantirishga harakat qilardilar.

1908-yildan boshlab, Turkistonda professional polvonlar qatnashadigan chempionatlar o'tkazila boshladi. Bu chempionatlarda butun dunyoga tanikli Zaikin, Poddubniy, Vaxturov, Bul, Hoji Muqon kabi juda ko'plab polvonlar qatnashdilar.

Toshkentning Beshyog'och daha, „Chaqa“ mahallasida yashab o'tgan Ahmad pahlavon Topilboy o'g'lining O'rta Osiyoda kurashib, yiqitmagan polvoni qolmagan edi. Shu vaqtlarda dunyoga mashhur bo'lgan nemis pahlavoni Reppel Toshkentga kelib, sirkda o'z pahlavonligini ko'rsatib, hamma tomoshabinlarni qoyil qilib yurardi. Uning og'irligi sakkiz yarim pud (133 kg) bo'lib, sakkiz pudlik cho'yanni ikki qo'li bilan, o'n olti pudlik cho'yanni kafti bilan ko'tarar edi.

Shu pahlavon Ahmad pahlavonning dovruq'ini eshitib qolib, u bilan kurash tushmoqqa jazm qilibdi. „Kim yiqilsa, yonidan ellik so'm beradi“, deb garov bog'lashibdi. O'sha kuni sirkni odam bosib ketibdi. Yigirma sakkiz yoshli Ahmad polvon egnida bag'ri bog'langan oq yaktak kiyib tushgan. Reppel esa, belida tasma belbog' bilan maydonga chiqqan.

Ikki zarbardast pahlavon o'rtada bel tutishib ketdilar. Tomoshabinlarning yuragi zirqirab ketdi. „Kim-kimni yiqitar ekan?“ degan tashvishda nafaslarini ichlariga yutib tek turib qoldilar. O'sha asnoda sirkda pashsha uchsa bilinar edi. Faqat ora-sira pahlavonlarning „gih“ degan tovushlarigina eshitilib qolar edi, orada bir necha daqiqa o'tar-o'tmas Ahmad pahlavonning „Yo Alisheri xudo!“ degan nidosi eshitilib qoldi. Shu dam yer larzaga kelgandek bo'ldi. Charxpalak bo'lib tushgan Reppel yerda uzala tushib yotar edi. Qarsak ustiga qarsak bo'ldi, qiy-chuv ko'tarildi. O'sha yillarda Turkiston o'lkasidagi sirklarda milliy kurash musobaqalari ham o'tkaziladigan bo'lib qoldi.

1906-yilda O'rta Osiyoda futbol vujudga kelgan yil, deb hisoblash mumkin. Lekin O'zbekistonda birinchi bor futbol komandasi Qo'qon shahrida „Muskomanda“ („Musulmonlar“ jamoasi) tashkil etilgan.

Bu jamoani Kamol va Husan Muhiddinovlar, Oxunjon Boymatov va Hoshimjon Aminov kabi fidoiy kishilar tashkil etishgan. 1930-yillarga kelib jamoaning shuhrati Turkiston o'lkasi bo'ylab keng tarqaldi.

„Muskomanda“ 1934-yilda O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalari sport Olimpiadasida g'olib bo'lgan.

Ilg'or ziyolilarning yerli aholi o'rtasida sport ishlarini yo'lga quyish, ularni turli sport komandalariga jalb qilish yo'lidagi har qanday tashabbusiga hokimiyat ma'murlari to'sqinlik qilardi. Masalan, 1913-yilda Toshkentdagi maktab ishchilarning sport to'garagi tashkil etishga o'rinishlari behuda ketdi. Ishchilarning maxsus iltimosnomasiga Turkiston general-gubernatori „Har qanday sport jamiyatlari tashkil etishni taqiqlayman!“ deb rezolutsiya quydi.

1915-yilda xalq ommasining qalbidan chuqur joy olgan, uning ta'sirli tomoshalaridan hisoblangan *kurash* musobaqasi har qanday taqiqlashlarga qaramay, shahar va qishloqlarning ko'p odam to'planadigan qulay maydonlarida zo'r qiziqish bilan davom etaverdi. Bu esa, amaldorlarini keskin choralar ko'rishiga, kurash maydoni atrofida to'planganlarni zo'rlik bilan tarqatib, hatto, ularga qarshi jazo tadbirlarni ko'rishga majbur etadi.

Ammo ana shunday taqiqlash, siquvlarga qaramay, xalq ommasi o'z jismoniy tarbiyasini, xalq o'yinlarini avaylab saqladi va rivojlantira berdi. O'zbek xalqi o'rtasida *kurash*, *poyga*, *uloq*, *dorbozlik*, *akrobatika*, turli xil *xalq o'yinlari* ilgari gidek keng tarqalganligicha qola berdi. Hech bir bayram, hatto diniy hayitlar, ayniqsa, bahorning Navro'z sayillari polvonlarning hayratga soluvchi o'yinlarsiz o'tmas edi. Oddiy xalq *arqon tortish*, *yog'ochoyoqda yurish*, *silliq xodaga tirmashib chiqish* va boshqa ommaviy o'yinlarda qatnashib, ko'ngil ochar edilar.

N.S.Lixoshin o'zining „Turkistonda o'tkazilgan yarim umr“ kitobida yozganidek, yerli aholi kurashni juda sevardi. Ko'klamning dastlabki yorug' kunlari yetib kelishi bilan oq, yoshlar har juma kuni, juma namozidan keyin shahar chekkalaridagi bog'larga yo'l olishadi, u yerda tumonat odam yig'ilib, kurash bellashuvini tomosha qilish va kurash sovrinini olish uchun to'planishadi. Bellashuvlar rosa avjiga chiqqan payt olomon birdan har tarafga tarqalib, bir-birini bosib, to's-to'polon bo'lib, boshi oqqan tomonga devor oshib qochib qolishdi.

Bog' yoniga qo'yilgan kuzatuvchi (qorovul) o'yinga mahliyo bo'lib, ko'chadan otliq politsiyachilar kelayotganini sezmay, xushtak chalishga ulgur olmay qolibdi.

Yana Lixoshin o'z ocherklarida kurashga tushgan polvonlarning bellashuvini, ularning kurashish texnikasi va taktikasining ma'lum tartib asosida ekanini, kurash doira shaklidagi maydonda o'tkazilishini batafsil ta'riflagan. Ya'ni, har bir kurash 2-3 daqiqa davom etib, oyoq chalish va avval belbog'dan ushlash usullari qo'llanilgan. Demak, XX asr boshlarida kurashning eng qadimgi usullari va an'analari (bellashuvlarning doira maydonchada bo'lishi, belbog'dan ushlash usuli) saqlanib qolgan.

1916-yil 1-oktabrdan boshlab, O'rta Osiyoda „Sport safarbarligi“ degan tashkilot o'z ishini boshladi. Bu tashkilotga erkaklar gimnaziyasi, seminariyasi, real bilim yurti, tijorat va hunar bilim yurtlarining talabalari bir oy muddatga safarbar qilinardi. Dastur tariqasida askarlar yoki qo'shinlar uchun mo'ljallangan jismoniy tayyorgarlik qo'llanmasidan foydalanilardi. „Sport safarbarligi“ o'z mohiyat-e'tibori bilan g'alaba qilguncha davom ettiriladigan urush uchun yangi zaxiralar tayyorlashga xizmat qilardi. Ushbu tashkilot Turkistondagi o'quv yurtlari talabalari uchun harbiy va jismoniy tayyorgarligining o'ziga xos ko'rigi ham edi.

Musobaqalar va xalq o'yinlarining shu kabi barcha shakllari odamlar o'rtasida muhim o'zaro munosabat vositasi bo'lib, mehnatkashlar sinfiy ongini uyg'otishda, ularni bedodlikka, huquqsizlikka, chor mustamlakachilari bilan mahalliy feodal zulmiga qarshi kurashga otlantirishda tashkilotchilik rolini o'ynadi.

4-§. O'zbekistonda 1917-1940-yillarda jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi

1917-yil Oktabr to'ntarishi o'zbek xalqi tarixiga birmuncha o'zgarish kiritdi. O'zbek xalqining iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan har tomonlama rivojlanishi uchun keng yo'l ochib berdi.

Sobiq Ittifoq hukmronligining dastlabki yillaridanoq jismoniy tarbiya vazifasi ishchi va dehqon yoshlar salomatligini tiklash va Sovet hokimiyati tevaragida jipslashtirishning kuchli vositasi bo'lishidan

iborat ekanini belgilab berdi. Partiya jismoniy tarbiya va sportni mehnatkashlar manfaatlari hamda davlatning mudofaa qobiliyatini kuchaytirish uchun xizmat qildirib boshladi.

O'sha davrda mamlakat juda katta qiyinchiliklarni boshidan kechirayotganiga qaramay, madaniy qurilish masalalariga, shu jumladan, jismoniy tarbiyani rivojlantirishga katta e'tibor bera boshladi. Jismoniy tarbiyani amalga oshirish esa, umumiy harbiy ta'limga yuklandi.

Shunday qilib, Turkiston o'lkasidagi yosh jismoniy tarbiya tashkilotlarining ishtiroki 1923-yil iyuniga qadar Turkfrontining Umumiy harbiy ta'lim Boshqarmasi rahbarligida amalga oshirilib kelindi.

1918-yildayoq Turkfrontining Umumiy harbiy ta'lim organlari va sport klublari mahalliy aholi orasidan tanlangan armiya zaxiralarini jismoniy tarbiyasida xalq an'analari va o'yinlaridan keng foydalanildi. Mahalliy tashabbuskorlardan ko'plari turli xil sport tadbirlarini tashkil qilish va o'tkazish ishiga jalb qilindi. Bu kishilar jismoniy tayyorgarlik instruktorlari bo'lib ishladilar, yosh respublikada jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning otashin targ'ibotchilari bo'lib maydonga chiqdilar. Masalan, eng kuchli polvonlar Toji A'loyev, Qoratosh Yusupov, maktab o'qituvchilari A.G'oziyev, A.S.Duronovskiy, M.Eshonzodayev, Yu.Aliyev, K.Abdullayev, U.Asadov, N.Akalayev va boshqalar umumiy harbiy ta'limning dastlabki instruktorlari edilar.

Jismoniy tarbiya va sportni tashkil etish va rivojlantirishning eng birinchi qoldirg'ochlaridan: A.N.Izrailov, B.V.Ergardiy, D.M.Ukranssev, N.M.Testeleets, R.Zokirov, M.Yo'ldoshev, L.L.Barxash, A.Saidxo'jayev, Ya.Valishayev, M.Raupov, K.Sarimsoqov, P.T.Taran, N.G.Sapenko, N.G.Elkiy kabi jismoniy tarbiya harakatining faxriylarini tilga olmay bo'lmaydi. 1920-yillardagi nihoyatda qiyin sharoitda bu kishilar Turkistonda jismoniy tarbiyani joriy qilish sohasida katta ishlar qildilar. Ular yoshlarning jismoniy mashqlarga intilishini qo'llab-quvvatladilar, dastlabki to'garaklar va sport klublarining vujudga kelishi va rivojlanishiga yordamlashdilar.

1918-yilda Turkiston yoshlarining birinchi proletar tashkiloti vujudga keladi. 1919-yilda u rasmiy komsomol tashkiloti – Turkiston Kommunistik Yoshlar soyuziga aylandi. Bu soyuz respublikada

jismoniy tarbiya harakati masalalariga katta e'tibor bera boshladi. Turkiston komsomolining birinchi o'lka syezdida, 1927-yil Turkiston jismoniy tarbiya va sport ishlarini rivojlantirish vazifalariga katta ahamiyat berildi.

1918-yilda xalq universiteti qoshida jismoniy tarbiya to'garaklari tuzilib, bu to'garaklarda sportning suvda suzish turi ilk marta rasm bo'ladi, futbol komandalari tuzildi, yengil atletika va gimnastika mashg'ulotlari o'tkazildi.

1920-sentabrida Turkiston Umumiy harbiy ta'lim Boshqarmasining ko'rsatmasi bilan I O'rta Osiyo Olimpiadasiga tayyorgarlik ko'ra boshladi. Olimpiada 1920-yil oktabr boshlarida o'tkazildi. Dasturga yengil atletika, futbol, ot sporti, shaxmat kabi sport turlari, shuningdek, uloq, kurash, arqon tortish va boshqa an'anaviy xalq o'yinlari kiritilgan edi.

Turkiston hukumati rahbarligida Umumiy harbiy ta'lim organlari va uning jismoniy tarbiya bo'limlari, o'lka komsomol tashkiloti va kasaba uyushmalari olib borilgan juda katta ishlar ijobiy natijalar berdi.

Maorif Xalq Komissarligi bilan Turkfront Umumiy harbiy ta'lim boshlig'ining shu masala yuzasidan 1922-yil 4-martda chiqargan 12-buyrug'ida bunday deyilgan edi: *1. O'quvchi yoshlarni sportga tortishni amalga oshirish maqsadida Umumiy harbiy ta'lim bo'limlari mahalliy Maorif Xalq Komissarligi bo'limlari bilan birgalikda respublika hududidagi maktablarda va Maorif Xalq Komissarligiga qarashli bolalar muassasalarida sport to'garaklari tashkil qilishga kirishsinlar, bu to'garaklar orqali jismoniy tarbiya asosiy turlari tadbiq etilsin, ishlatilmayotgan kuchlar va zarur sport ashyolari shu to'garak ixtiyoriga topshirilsin. 2. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari (o'yinlar, sport va gimnastika) majburiy dars qatorida joriy etilsin va bu dars maktablaridagi mashg'ulotlarning umumiy hisobiga kiritilsin.*

1918-yildan boshlab, jismoniy tarbiya darslari maktablarda joriy qilina boshladi. Bunga misol tariqasida Farg'ona shahrida tashkil qilingan o'zbek maktabining ish tajribasini keltirish mumkin. Bu maktabni T.N.Qori-Niyoziy ochib, unga rahbarlik qilgan edi, keyinchalik u kishi O'zbekiston Fanlar akademiyasiga ko'tarildi. Qori-Niyoziy

domla keyinchalik shunday eslaydilar: „*Bolalar o'zlarining yangi maktablarini joni dili bilan sevardilar va juda tezgina o'qishga kirishib ketdilar*“, – degan edi. Maktabda uncha katta bo'lmagan sabzavot, gullar ekadigan joylari, jismoniy tarbiya shaharchasi va ustaxona bor edi. Dars tamom bo'lgandan keyin bolalar uylariga ketmasdan, balki ulardan ayrimlari polizga, gulzorga borib ishlashardilar, qolganlari esa, jismoniy tarbiya bilan shug'ullanar edilar yoki bo'lmasa geografiya xaritasi oldida bahslashardilar.

Ana shu maktabda, 1919–1921-yillarda jismoniy tarbiya darsini olib borgan o'qituvchi G.M.Bernatskiyning aytishiga ko'ra, jismoniy tarbiya darsida gimnastika majburiy bo'lib hisoblanardi va u o'quvchilar o'rtasida katta qiziqish va muhabbat hissi bilan foydalanilardi. Bu shuni ko'rsatib turibdiki, Sovet hokimiyatini birinchi yilidan boshlab Farg'onada 1920-yili Umumiy majburiy ta'lim bo'limida jismoniy tarbiya bo'yicha dastur nashr qilindi. Bu respublikamizda maktab dasturlaridan birinchisi edi, aniqlanishiga ko'ra dasturni tuzuvchi va muallifi N.G.Yelkin ekan.

Keyinchalik Toshkent, Qo'qon, Andijon, Samarqand va boshqa shaharlar maktablarida jismoniy tarbiya darslari joriy qilindi.

1921–1924-yillarga kelib maktablardagi jismoniy tarbiya darslari birmuncha faollashdi. Chunki, 1922-yilni martida Maorif Xalq Komissarligi va Umumiy majburiy ta'lim Boshqarmasi bilan birgalikda maktablarda jismoniy tarbiya darslari majburiy fan sifatida kiritilishi haqida qo'shma buyruqlar qabul qilindi.

Albatta, kadrlarning yetishmasligi, moddiy ta'minotning yo'qligi va kamligi sababli bu buyruqni bajarish oson bo'lmasdi. 1922-yilning dekabrda Turkiston O'lka Fizkultura Kengashi qoshida maktab komissiyasi tashkil etiladi. Shuningdek, uning faolyati maktablarda jismoniy tarbiyani jonlantirishga yordam berish edi.

1929-yili Farg'ona viloyati Harbiy komissariati qoshidagi Umumiy majburiy ta'lim bo'limi tomonidan „Besh yillik maktablarining 1–2-sinflarda jismoniy tarbiya darsini o'tishning qisqacha dasturi“ nashr qilindi. Bu dasturda *gimnastika, yugurish, sakrash* o'yin mashg'ulotlarini o'tkazish nazarda tutilgan. Uning kirish qismida quyidagi ko'rsatmalar berilgan: „*Gimnastika quyidagi maqsadga ega: to'g'ri jismoniy rivojlanishni berish, organizmdagi nuqsonlarini*

to'g'rilash, harakat koordinatsiyasini ishlab chiqish, bilish, intizomni rivojlantirish va asab tizimlarini mustahkamlash".

Yugurish yurak, o'pka, hazm qilish a'zolarining mushak tolalarini rivojlantirishga yordam berish, qat'iyat va irodani rivojlantirish.

Sakrashlar, yugurishda qanday bo'lsa, bunda ham xuddi shunday, biroq qo'shimcha epcillikni, ko'z bilan o'lchashni va mushaklarni tez qisqarish qobiliyatini rivojlantirish.

O'yinlar: umumiy jismoniy rivojlanishdan tashqari asab tizimini, ruhiy holatini mustahkamlaydi va rivojlantiradi, bularning barchasi esa pedagogik tarbiya vositalaridan biri hisoblanadi.

Dasturda o'qituvchilarga quyidagilarni tavsiya qilinadi: 1. Mashg'ulotni, albatta, toza havoda yoki oddiy shamollatilgan xonada o'tkazilishi kerak, lekin hozirgina dars o'tkazilgan xonada emas. 2. 10 daqiqa vaqtini gimnastika mashqlariga, qolgan vaqtini boshqa – yugurish, sakrash yoki o'yinlarga, bag'ishlanadi; agarda o'yin bilan barcha o'quvchilar shug'ullanishsalar, unda to'liq darsni o'yinga bag'ishlangani ma'qul.

O'lkada jismoniy tarbiyani majburiy dars sifatida maktab dasturiga kiritish o'qituvchi kadrlar tayyorlash masalasini keskinlashtirib yubordi. Turkiston o'lkasi sharoitida bu masalani hal qilish ham katta qiyinchiliklar bilan bog'liq edi. Turkiston Fronti Umumiy harbiy ta'lim Boshqarmasi boshlig'i A.N.Izrailevning 1921-yil 10-fevralida N.I.Podvoyskiy nomiga yuborgan bildirishidan ma'lum bo'lishiga, Toshkentda jismoniy tarbiya o'qituvchilari tayyorlaydigan „Sport kursi“ tashkil etish uchun kelishilib, 40 kishidan tashkil topgan kursni 1921-yil 15-fevraligacha ochish belgilandi. Keyinchalik Samarqand va Skobelev shaharlarida ham xuddi shunday kurslarni tashkil etish tadbirlari ko'riladi.

1921-yil 13-yanvarda Umumiy harbiy ta'lim Boshqarmasi huzurida barcha idoralar va tashkilotlarning jismoniy tarbiya sohasidagi faoliyatini tartibga solib turadigan idoralararo tashkilot – Turkiston Markaziy Fizkultura Kengash 1923-yilga qadar o'lkadagi barcha tashkilotlarning fizkultura va sportni rivojlantirish sohasidagi ishlarni yo'lga solib turuvchi rahbar iroda bo'lib keldi. Kengash tarkibida Sog'liqni saqlash va Maorif Xalq Komissarliklarni hamda Umumiy harbiy ta'lim Boshqarmasidan ikkitadan vakil, Turkiston KPMK,

VSSPS byurosi, Turkiston Yoshlar soyuzi Markaziy Komiteti, Toshkent deputatlari Kengashi, Turkiston KP Markaziy Komiteti huzuridagi xotin-qizlar bo'limi, Turkiston sport ligasi va dehqonlar uyushmasidan bittadan vakil bor edi. Umumiy harbiy ta'limning barcha hududiy okruglari huzurida ham xuddi shunday fizkultura kengashlari tuzildi. Markaziy Fizkultura Kengashning dastlabki raisi A.N.Izrailev, mas'ul sekretari I.V.Gaidul, ilmiy metodik komissiyasi boshlig'i D.M.Ukransev edilar.

Shu davrda viloyat fizkultura kengashlari (hozirgi bo'linishi asosida) tuzilib, ularga ham rahbar xodimlari tayinlandi.

Markaziy Fizkultura Kengashi va uning joylaridagi organlari tuzilishi fizkultura harakatida katta rol o'ynadi, o'lkadagi barcha yirik shaharlarda sport to'garaklari vujudga kelishiga, xilma-xil sport tadbirlari o'tkazilishiga va maktablarda jismoniy tarbiya o'qitish majburiy dars sifatiga qo'shimcha yordam berdi.

Masalan, 1922-yil 25-sentabrda olingan ma'lumotlarga ko'ra, o'sha vaqtda Markaziy Fizkultura Kengashi tizimida 46 ta tuman va uchastka sport tashkilotlari bo'lib, ular 1920-yildagidek 2800 kishini emas, balki 4797 nafar (shu jumladan, 382 nafar xotin-qiz) a'zoni birlashtirar edi. O'lkada 11 ta gimnastika zallari va shaharchalari, 345 ta sport maydonchasi va bitta velotrek bor edi. *Gimnastika* 17 tashkilotda, *yengil atletika* 20 tashkilotda, *futbol* 26 tashkilotda, *basketbol* 7 ta tashkilotda rivojlantirila boshlagan edi. Ammo, *og'ir atletika*, *boks*, *qilichbozlik* va *velosiped* sportni rivojlantirish hamon sust borar edi. Velosiped nomiga 3 tashkilotda, og'ir atletika va boks ikki tashkilotda yo'lga quyilgan edi.

Shu yil Qo'qonda yengil atletika musobaqalari, Qo'qon, Andijon va Jalolobod komandalari o'rtasida futbol uchrashuvlari o'tkazilgan. Futbol komandalari orasida Qo'qon va Andijon komandalari kuchli bo'lgan.

1921-yili Toshkentda „Olimp“ birlashgan sport jamiyati tashkil etiladi. Bu o'sha davrda Turkistondagi eng yirik sport tashkilotlaridan biri edi. Ushbu jamiyatning futbol komandasi ko'p yillar mobaynida O'rta Osiyodagi eng kuchli komandalardan biri hisoblanib keldi.

Shundan so'ng jismoniy tarbiya va sport Turkiston O'lkasining eng uzoq shaharlariga ham yetib bordi. Buxoro, Chorjo'y, Kattaqo'rg'on,

namangan va Urganch shaharlarida jismoniy tarbiya harakati rivoj-
lana boshladi.

1921-yilda II O'rta Osiyo Olimpiadasi o'tkazildi. Bu Olimpiada dasturida *yengil atletika* (erkaklar va ayollar) *gimnastika* musobaqalari kiritilgan edi. Olimpiada tantanali ravishda ochildi, qatnashchilarni Turkiston harbiy okrugining qo'mondoni, Turkiston Markaziy Ijroiya Komiteti va Turkistonning boshqa rahbarlari qabul qildilar. Pirovardida harbiy xizmatga chiqariluvchi sportchilarning ommaviy ko'rgazmali mashqlari o'tkazildi.

I Olimpiadada bo'lgani kabi Farg'ona komandasi muvaffaqiyatli qatnashib, yengil atletika, basketboldan I-o'rinni egalladilar. II Olimpiadada gimnastika va boks musobaqalari bo'lmadi hisob, chunki, musobaqada qatnashgan shaharlar bu turlardan komandalar olib kelmadilar, basketboldan faqat Farg'ona, Samarqand va boshqa shaharlarining xotin-qizlari komandalari qatnashdilar. Hatto, Olimpiada tashkilotchisi bo'lgan Toshkent shahri ham basketbol, gimnastika va boksdan komandalar qo'ya olmadi. Olimpiadada Toshkentning futbol komandasigina barcha uchrashuvlarni mag'lubiyatsiz o'tkazdi.

II Olimpiada butun o'lkada jismoniy tarbiya va sportni tashviqot-targ'ibot qilishda va uni yanada rivojlanishida katta rol o'ynadi.

1922-yilda yengil atletikadan Turkiston Respublikasi rekordlarining birinchi rasmiy jadvali e'lon qilindi.

1923-yil apreligacha Umumiy harbiy ta'limning fizkultura Kengashlari 24 sport klubi, 15 ta sport jamiyati, 17 sport to'garagi va 14 ta skaut tashkilotlarini birlashtiradi, ulardagi a'zolar soni 12135 kishiga yetgan edi.

1923-yil 27-iyunda Butunrossiya Markaziy Ijroiya Kengashi o'zining 1923-yil 22-sentabr Qarori bilan O'lkada Fizkultura Kengashini tuzdi va 1924-yil 23-yanvarda „O'lkada Fizkultura Kengashi to'g'risida“gi Nizom tasdiqlandi.

O'lkada Fizkultura Kengashining raisi etib Sog'liqni saqlash komissari va O'zbekiston KP Markaziy Komitetini Bosh sekretari S.S.Asfandiyorov, mas'ul sekretari etib N.M.Testeletis tayinlandi.

Milliy davlat chegaralanish arafasida O'lkada Fizkultura Kengashining tuzilishi texnika va ilmiy ta'lim komitetidan iborat bo'lib, ularga Kengash Prezidiumi rahbarlik qilardi. Texnika komiteti (raisi

B.Ergardiy) jamoatchilik faolini birlashtiradi. Mazkur faollar kuchi bilan serharakat o'yinlar, yengil atletika, og'ir atletika, himoya qilish va hujum qilish harakatlari hamda harbiy sport seksiyalari tashkil etilgan, binobarin, butun ta'limning sport ishlari shu komitetda mujas-samlashtirilgan edi. Bu komitet o'lkadagi jismoniy tarbiya to'garaklari uchun musobaqa dasturlari va nizomlari ishlab chiqar, musobaqalar uyushtirish va o'tkazish ustidan nazorat qilar, uzil-kesil ajrimlar chiqarar va sport ishlariga baho berardi. Toshkentda birinchi o'lkada stadioni qurilishi ham shu komitet xizmatlari jumlasiga kiradi.

Ilmiy ta'lim komiteti (raisi A.G.Demov) hech qanday ilmiy metodik bazasi bo'lmagani uchun, amalda hech qanday ish qilmadi. Bu „*Turkistonimizni nihoyat darajada kambag'al bo'lganligi tufayli bizda loaqal birorta antropometrik kabinet yo'qligi natijasidir*“, – deyilgan edi O'lkada Kengashi hisobotida.

O'lkada Kengashning Prezidiumi katta tashkilotchilik ishlarini amalga oshirdi, oltita viloyat (Sirdaryo, Samarqand, Farg'ona, Turkmaniston, Yettisuv, Amudaryo) Kengashlarining barchasi o'z vaqtida tuzilishini ta'minladi, ular ishiga rahbarlik qildi. Xalq komissarlari, Kasaba soyuzlari va komsomol organlari o'rtasida muvofiqlashtiruvchilik rolini o'ynadi. Butunittifoq Kengashlariga va qizil sportintern Kongresslariga Turkiston O'lkasi nomidan vakillar qatnashtiradi, shaharlararo va respublikalararo sport uchrashuvlari hamda bayramlari uyushtirishga rahbarlik qildi.

Shunday qilib, o'lkadagi barcha viloyatlarda ham fizkultura kengashlari tuziladi. Masalan, Buxoro Markaziy Ijroiya Komiteti huzurida „Fizkultura Kengashini tashkil etish to'g'risida“gi Qaror 1924-yil 25-mayda qabul qilingan edi. Bu qarorning nomida „...*ilmiy, o'quv va tashkiliy faoliyatni muvofiqlashtirish va birlashtirish*...“ maqsadlari bilan bir qatorda, „...*shuningdek, sportning milliy turlarini ravnaq toptirish maqsadida*...“ degan so'zlar ham qayd qilingan edi.

1924-yil 16-mayda Toshkentda ochilgan O'lkada Fizkultura Kengashining birinchi stadionida Sirdaryo viloyati Olimpiadasi o'tkazildi. Bu Olimpiadada jismoniy tarbiya to'garaklarining hamda ayrim klublarning komandalari qatnashdi. Musobaqalar dasturiga birinchi marta gorodki, basketbol (erkaklar), velosiped va boshqa sport turlari ham kiritildi. Olimpiadada yengil atletikachi, futbolchi,

klassik kurashchi va velosipedchilardan birqancha qobiliyatli yosh sportchilar o'z mahoratlarini namoyish etdilar.

Shu bilan birga, 1924-yilda Turkiston futbol komandasi birinchi marta RSFSR birinchiligida qatnashib, yuqori natija ko'rsatdi.

Xuddi shu yili Turkistonda jismoniy tarbiya va sportni targ'ibot qilish maqsadida „Физическая культура Туркестана“ nomida sport jurnali nashr qilina boshladi va unda respublikaning sport hayoti yoritilib borildi. Sovet hokimiyatning dastlabki yillaridanoq Turkiston O'lkasida jismoniy tarbiya kasaba uyushmalari madaniy ishlarning uzviy qismi, ishchilar sinfini birlashtirish va ularni jismoniy jihatdan kamol toptirishning samarali usullaridan biri bo'lib qoldi.

1924-yilda o'tkazilgan Butunturkiston Olimpiadasi Turkiston O'lkasidagi fizkultura tashkilotlarining milliy davlat chegaralanishidan oldingi (1917–1924-yillar) davrda qilgan ishlariga yakun yasadi. Bu Olimpiadada Sirdaryo, Farg'ona, Turkiston, Samarqand va boshqa viloyat komandalari qatnashdi. Komanda hisobida Sirdaryo viloyatining sportchilari birinchilikni oldi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, Sovet hokimiyatning dastlabki yillari Turkiston O'lkasida jismoniy tarbiya va sport qaror topdi. Turkiston xalqlari o'rtasida jismoniy tarbiya harakati ommaviy tarzda rivojlana boshlagan, madaniy qurilish sohasida keskin kurash borgan, jismoniy tarbiya sohasida yangilik bilan eskilik o'rtasida kurash olgan davr bo'ldi.

Oktabr to'ntarishidan keyin Turkiston O'lkasida jismoniy tarbiya o'z milliy shaklini saqlab qolgan holda yangidan yangi mazmunni kashf etdi. Bu keng darajada mehnatkashlar ommasining mulki, qolaversa, kelajakda o'sib kelayotgan yosh avlodni sog'lom qilib tarbiyalashdagi kuchli vosita bo'lib qoladi.

5-§. Xalq xo'jaligini tiklash va rivojlantirish davrida jismoniy tarbiya va sport

1924-yilda O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi tashkil etildi. Sobiq Ittifoq tarkibida mustaqil milliy davlat bo'lib ajralib chiqish o'zbek milliy madaniyati, shu jumladan, jismoniy tarbiyaning rivojlanishi uchun yanada katta imkoniyatlar ochib berdi.

1925-yilning fevralida Buxoro shahrida O'zbekiston KPning I syezdi bo'lib o'tdi. Syezdda O'zbekiston KP sobiq Ittifoqning jan-govar otryadlaridan biri sifatida uzil-kesil tashkil topdi. Syezd yosh respublika xo'jalik va madaniy qurilish ishlari dasturini har tomon-lama muhokama qildi va uni belgilab berdi. Mahalliy millat yoshlari o'rtasida harbiy xizmatga chaqirilish tayyorgarligi boshlanib ketgani munosabati bilan syezd „ishchi va dehqon“ yoshlar o'rtasida harbiy xizmatga jismoniy tarbiyani joriy qilishni zarur deb topdi.

Partiya Markaziy Komitetining 1925-yil 13-iyuldagi „Partiyaning fizkultura sohasidagi vazifalari to'g'risida“gi Qarorning ahamiyati juda katta bo'ldi. Bu qaror butun mamlakatda jismoniy tarbiya harakati taraqqiyoti tarixida alohida o'rin tutadi. Unda jismoniy tarbiya omma-nining sog'lomlashtirishini ajralmas qismi bo'lib qolishi, tegishli ijtimoiy va davlat tashkilotlari hamda muassasalari faoliyatining umumiy rejasiga kiritilishi zarur degan izohni o'qiymiz. Partiya Markaziy Komiteti „milliy respublikalar tub aholisi o'rtasida jismoniy tarbiyani yo'lga qo'yishga alohida e'tibor berish zarur“, deb topdi. Bu bilan Markaziy Komitet sobiq chor Rossiyasining chekka o'lkalaridagi xalqlarning feodal mustamlakachilik o'tmishidan jismoniy tarbiya-ni rolini alohida qayd etdi.

O'zbekiston Kompartiyasining 1925-yil noyabrda bo'lib o'tgan II syezdi BKP(b) Markaziy Komitetining ana shu qaroriga amal qilib, yoshlar oldiga jismoniy tarbiya masalalarini yanada keskin vazifa qilib quydi. Ana shu 1925-yil 13-iyuldagi qarordan keyin respublikada *futbol, yengil atletika, qo'l to'pi, basketbol, voleybol, gimnastika* qatori *kurash, uloq, poyga* va boshqa *milliy sport turlari* ham jadal sur'atlar bilan rivojlana boshladi.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilarni soni yildan yilga ortib, sport inshootlari – stadionlar, sport may-donchalari, zallar asta-sekin ko'paya bordi. Shu bilan birga respub-likadagi zavod, fabrikalarda jismoniy tarbiya va sport borgan sari ko'proq joriy qilina boshlandi. O'zbekistonning eng yaxshi fizkultu-rachilari va sportchilaridan yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun toshkentliklardan birinchi bo'lib E.Putsillo, M.Koshoxova, M.Zemin va boshqa ko'pgina fizkulturarachilar Moskva Jismoniy tarbiya institu-tini tamomlab kelib, O'zbekistonda ishlay boshladilar.

Malakali kadrlar yetishmasligi respublikada jismoniy tarbiya harakatiga to'sqinlik qilar edi, ayniqsa, bu viloyatlarda ko'proq sezilib turadi. Shuni hisobiga olgan holda, viloyat fizkultura kengashlari sportining ayrim turlaridan instrktorlar tayyorlaydigan kurslar tashkil qilish boshlandi. Chunonchi, 1925-yil yoz mavsumi oldidan Qo'qon, Buxoro, Samarqand, Andijon shaharlarida instrktorlar tayyorlab beradigan kurslar tashkil qilindi.

1925-yildan boshlab, Toshkentdagi stadionlarda jismoniy tarbiya va sportni yanada ommalashtirish maqsadida keng tashviqot-targ'ibot ishlari o'tkaziladigan bo'ldi. Katta futbol maydonida fizkulturachilar ishtirokida uyushtiriladigan „jonli shaxmat“ o'yinlari ana shunday tadbirlarga kiradi. Bunday o'yinlarda fizkulturachilar rux, ot, piyoda va boshqa shaxmat donalari bo'lib harakat qilardi. Bunday uchrashuvlarda Freytman, A.Xo'jayev kabi taniqli shaxmatchilar qatnashardilar.

Shu bilan birga, O'zbekistonda bir qator ommaviy jismoniy tarbiya bayramlari o'tkazildi. Masalan, 1925-yilda Toshkentda kasaba uyushmalarini fizkultura va sport ishlariga jalb etish maqsadida kasaba uyushmalararo fizkultura bayrami o'tkazildi. Respublikaning boshqa birqancha shaharlarida ham fizkultura bayramlari bo'lib o'tdi. Mahalliy aholi o'rtasida jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilar soni tobora ko'payib bordi. Masalan, Qo'qon shaharida tuzilgan „Musulmonlar“ futbol komandasi o'yinchilari barchasi yerli millat sportchilaridan iborat edi. 1925-yilda bu komanda Toshkent va respublikadagi boshqa shaharlarning komandalari bilan o'tkazilgan shaharlararo musobaqalarida qatnashdi. Sportning milliy turlari yana rivoj topdi.

Futbol va yengil atletikadan shaharlararo uchrashuvlarni o'tkaziladigan bo'lgani, O'lka Fizkultura Kengasi boshlagan yaxshi tashabbus bo'ldi. Masalan, 1925-yilning oxirida Toshkent shahrida Toshkent va Orenburg komandalari o'rtasida *futbol* va *yengil atletika* bo'yicha uchrashuvlar bo'lib o'tdi. Bu uchrashuvlar o'zbek sportchilarning boshqa shaharlar va respublikalar sportchilari bilan yaxshi aloqani boshlab berdi.

1926-yil kuzida bo'lib o'tgan XV Partiya Konferensiyasining qarorlari butun sobiq Ittifoq fizkultura harakatida o'quv-metodika, sport-texnika ishlarini qayta qurishda katta rol o'ynadi.

1925-yilda katta suv yo'li – Bo'zsuv daryosiga to'g'on solindi. U yerda GES qurulishi natijasida vujudga kelgan sakkiz kilometrlik ko'l – suv sporti turlarini rivojlantirish uchun birinchi baza bo'ldi. 1925–30-yillarda mazkur ko'l faqat dam oluvchilar uchun emas, balki eshkakehi va suzuvi sportchilar uchun ham asosiy manzilga aylandi. Bu sportchilar yetakchisi va tashkilotchisi N.F.Yevimsov edi.

Shu yili Toshkent, Samarqand va Farg'ona viloyatlarining sportchilari partiya qaroriga javoban katta sport bayramlari tayyorladilar va o'tkazdilar. Kurash va ot sporti musobaqalari respublika mehnatkashlarining chinakam xalq bayramlariga aylanib ketardi.

1926-yil 15-iyulida Toshkentda, asosan, mahalliy millat kishilarning oilalari yashaydigan Eski shaharda ikkinchi stadionning ochilish marosimi bo'ldi. Bu stadionning ochilishi yerli aholi o'rtasida sportning rivojlantirishda juda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Yangi stadiondagi mashg'ulotlarda sport o'yinlarining milliy turlari katta o'rinni egalladi.

Maktablarda jismoniy tarbiya yo'lga quyilishi, ayniqsa, o'quvchi yoshlarning salomatligi uchun kurashda katta rol o'ynadi.

Sobiq Ittifoq hukumati 1921-yil 15-sentabrda qabul qilgan „O'smirlar va bolalar sog'lig'ini saqlash to'g'risida“gi Dekretida jismoniy tarbiyaning maktabdagi roli va ahamiyatini belgilab berildi. Shu Dekret chiqqandan keyin Maorif Xalq Komissarligi maktablar va bolalar muassasalarida jismoniy tarbiyani tashkil etish choralarini ko'rdi. Biroq, o'quvchilarda sport mashg'ulotlariga intilish kuchli ekanligiga qaramay, kamdan kam maktablarda jismoniy tarbiya to'garaklari tuzildi. O'zbek maktablarida esa, bunday to'garaklar uzoq vaqtga qadar mutlaqo bo'lmay keldi. Respublikadagi maktablarda jismoniy tarbiyadan majburiy darslar deyarli o'tkazilmas edi.

Shahardagi maktab o'quvchilari jismoniy tarbiya va sport bilan, asosan, ayrim joylarda tashkil etilgan bolalar maydonchalarida shug'ullanardilar. Bu mashg'ulotlar aksariyat hollarda serharakat o'yinlardan iborat bo'lar edi. Masalan, 1918-yilda Lunacharskiy hududida bolalar maydonchalari ochildi, bu maydonchalarda turli xil serharakat o'yinlar, gimnastika va hokazolar o'tkazila boshladi.

1919-yil Respublika Maorif Xalq Komissarligi huzurida Turkiston O'lkasi o'quvchilari o'rtasida sport musobaqalarini uyushtirish

masalalari bilan shug'ullanuvchi Sport Komissiyasi tuzilgan edi. Musobaqalar dasturiga ommaviy erkin harakatlar, tezlik va chidamlilikni oshirish uchun *yugurish, balandlikka sakrash, uzunlikka sakrash* mashqlari kiritilar edi.

O'quvchilar birinchi sport to'garagi dastlab Pirogov nomidagi, so'ngra Mushkentov nomidagi maktablarda tashkil etildi. Bu to'garaklarda *gimnastika, yengil atletika, qichichbozlik* mashg'ulotlari o'tkazilar, shuningdek, *shaxmat* turnirlari uyushtirilib turilardi.

1925-yildayoq O'zbekistonda tuzilgan maxsus Komissiya respublika maktablari uchun jismoniy tarbiya dasturlarini ishlab chiqdi va dastur yangi 1925–1926-o'quv yillardan boshlab joriy qilindi. Ammo bu mashg'ulotlar jismoniy tarbiya mutaxassislarining yetishmasligi sababli, respublikadagi maktablarining juda oz qismidagina yo'lga qo'yildi. O'sha yillarda O'zbekistondagi maktablarda jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini o'tkazish uchun oddiy sport maydonlari qurila boshladi. 1927-yilda Maorif Xalq Komissarligini Davlat ilmiy Soveti (DIS) birinchi marta maktablar uchun yagona jismoniy tarbiya dasturlarini ishlab chiqdi. Bu bilan maktablarda jismoniy tarbiya o'qitish metodikasida mavjud bo'lib kelgan xilma-xillikka chek qo'ydi. Ammo bu dasturlarda ham katta kamchiliklar bor edi. O'sha vaqtda ko'pchilik maktablarda dars berishning kompleks metodi hukm surganligi, keyinchalik esa loyihalar joriy qilinishi bu kamchiliklarni yanada chuqurlashtirib yubordi.

1927-yil O'zbekiston fizkultura harakati tarixida alohida o'rin tutadi. Shu yili Toshkentda I Butuno'zbekiston sport Olimpiadasi o'tkazildi. Dasturga *futbol, basketbol, yengil atletika, milliy kurash, harbiy-amaliy* mashqlar kiritilgan edi. *Suzish, qayiq haydash, velosiped sporti, tennis* musobaqalari umumkomandalar hisobidan tashqari dasturga kiritilgan edi. Sport Olimpiadasida shaxsiy natijalar ham hisobga olinar edi. To'la bo'lmagan ma'lumotlarga qaraganda, sport Olimpiadasining bevosita qatnashchilari 329 kishi bo'lib, ular orasida o'zbeklar 107 kishi edi. Milliy kurash u yoqda tursin, hatto, futbol va basketboldan maxsus milliy komandalar qatnashib, yaxshigina muvaffaqiyat qozondi. Masalan, Qashqadaryodan 8 kishi, hammasi o'zbeklar, Farg'onadan 48 kishi (11 nafar o'zbek), Andijondan (9

nafar o'zbek), Buxorodan 50 kishi (22 nafar o'zbek), Samarqanddan 50 kishi (19 nafar o'zbek) sport Olimpiadasida qatnashdi.

Keskin kurashlar natijasida, eng ko'p sportchi (100 kishi) qatnashtirgan va yaxshi tayyorgarlik ko'rgan Toshkent komandasi umumkomanda hisobida 1-o'rinni oldi. Futbol terma komandalari o'rtasida 1-o'rinni toshkentlik futbolchilar, 2-o'rinni farg'onaliklar egalladi. O'zbek futbolchilaridan iborat komandalar o'rtasida esa, farg'onaliklar birinchi, toshkentliklar ikkinchi bo'ldi. Milliy kurash musobaqalarida Andijon polvonlari birinchi, samarqandliklar ikkinchi va toshkentliklar 3-o'rinni egallashdi.

O'zbekiston qishloq aholisi o'rtasiga ham zamonaviy sport turlari asta-sekin kirib kela boshladi. 1927-yil iyulga kelib, Toshkent viloyatining yetti rayonida 15 ta jismoniy tarbiya to'garaklari bo'lib, ularda 624 kishi futbol va yengil atletika bilan shug'ullanar edilar.

1928-yil ham butun mamlakatda va shu jumladan, O'zbekiston fizkultura harakati tarixida alohida o'rin tutadi. O'sha yili Moskvada chet el sport delegatsiyalari ishtirokida I Butunittifoq Spartakiadasi bo'lib o'tdi. Bu Spartakiadaga tayyorgarlik ko'rish uchun, 19-iyuldan 26-iyulgacha II Butuno'zbekiston Spartakiadasi o'tkazildi. Bu Spartakiadada 700 nafardan ortiq sportchi, jumladan, birgina Toshkent shahridan 160 nafar sportchi qatnashdi.

I Butuno'zbekiston Spartakiadasidagi kabi II Spartakiada ochilishidan oldin ham respublikaning shahar va viloyatlarida spartakiadalar bo'lib o'tdi. Bundan tashqari o'sha kunlarda O'rta Osiyo Harbiy okrugi qismlarining spartakiadasi ham o'tkazildi. Shunday qilib, Toshkent qariyb ikki hafta davomida umumxalq bayrami vaziyatida, katta sport hayoti bilan yashadi. Umumkomanda birinchiligida poytaxt sportchilari g'olib chiqdi, farg'onaliklar ikkinchi va Samarqand sportchilari 3-o'rinni egalladi.

O'zbekistonlik 193 kishilik Butunittifoq Spartakiada delegatsiyasida 44 nafar o'zbek sportchilari edi.

O'zbekiston sportchilari Spartakiada dasturiga kiritilgan 7 xil musobaqalarning barchasida qatnashib, Kavkazorti jamoasi bilan 4- va 5-o'rinlarni bo'lishib olishdi. Ular dasturdagi ba'zi turlardagina ishtirok etgan Fransiya, Shvetsiya, Shveytsariya va boshqa chet el sportchilar delegatsiyalarini orqada qoldirib ketdilar. O'zbekiston

O'zbekiston sportchilari birqancha sovrinli o'rinlarni egalladilar. Masalan, N.Ovsyannikov 110 m ga to'siqlar osha yugurishda a'lo natija (16,2 sekund) ko'rsatib, 2-o'rinni egalladi. Balandlikka sakrashda Dunayev 175 sm natija bilan erkaklar o'rtasida 3-o'rinni egalladi. Diskni 25 m 33 sm masofaga uloqtirgan sportchi Tikunova xotin-qizlar o'rtasida 2-o'rinni egalladi. Langar bilan sakrashda Rikova 3-o'ringa, uch hatlab sakrash musobaqasida 13 m 25 sm natija ko'rsatgan N.Ovsyannikov ham 3-o'ringa chiqadi.

Bu Spartakiadada O'zbekiston basketbolchilar komandasi musobaqani yaxshi o'tkazadi va ZSFSRning kuchli komandasi ustidan 42:9 hisobida g'olib chiqdi. Shu bilan birga basketbolchilarimiz birinchi xalqaro uchrashuvni o'tkazdilar. Ular Fransiya terma komandasi bilan uchrashib 49:12 (erkaklar) va 24:12 (ayollar) hisoblari bilan g'alaba qozondilar.

1928-yildagi Spartakiadaga tayyorgarlik natijasida, respublikada basketbolning rivojlanishi birmuncha jonlangan bo'lsa ham, biroq, doimiy musobaqa jadvali yo'qligi, basketbol maydonchalarining kamligi, jamoalarda trenerlarning yetishlamasligi bu o'yinning chinakam ommaviy tus olishiga to'sqinlik qilardi.

Butunittifoq Spartakiadasiga sportning harbiy-amaliy turlaridan iborat ko'pkurashda O'rta Osiyo Harbiy okrugining komandasi 1-o'rinni egalladi. Sport gimnastikasidan shaxsiy birinchilikda toshkentlik gimnastikachi E.Murashko Spartakiadaning absolut chempioni nomini oldi.

O'zbekistonlik velosipedchilar ham yaxshi mahorat ko'rsatib, umumkomanda hisobida 2-o'rinni ishg'ol qildilar. Butunittifoq Spartakiadasida qatnashish, o'zbekistonlik tennishi va gorodkichilar uchun birinchi marta bunday yirik musobaqalar darajasiga ko'tarilishi edi.

O'zbekiston futbol komandasi Shveytsariya komandasi ustidan 8:4 hisobida g'alaba qozondi, ZSFSR komandasi bilan 2:2 hisobida durang qildi. Futbol chempionatida 23 komanda – RSFSRning turli mintaqalaridan 12 komanda, ittifoqdosh komandalardan 5 komanda (USSR, BSSR, ZSFSR, O'zSSR, TurkSSR) va chet el sport delega-

tsiyalari (Angliya, Finlandiya, Urugvay, Shveytsariya, Avstriya hamda Germaniya)dan yuqori o'rinni qo'lga kiritdilar.

Qilichbozlik musobaqalarida O'zbekiston „B“ guruhida qatnashib, 3-o'rinni egalladi. O'zbekistonlik sportchi Martikan rapiradan shaxsiy birinchilikda 5-o'rinni, espadron musobaqasida esa, 4-o'rinni egalladi, nayza sanchish musobaqasida toshkentlik Yegorov 4-o'ringa chiqdi.

Butunittifoq Spartakiadasida o'zbekistonlik keksa sportchilardan biri D.Taranov klassik kurash musobaqalarida muvaffaqiyatli qatnashib, og'ir vaznli kurashchilar o'rtasida 3-o'rinni egalladi.

Vakillarimizning Butunittifoq Spartakiadasida erishgan muvaffaqiyatlarini respublika mehnatkashlari zo'r mamnuniyat bilan qarshi oldilar. Bu esa, respublikada jismoniy tarbiya va sport ishlarining yaxshilanishiga yordam berdi.

Partiya Markaziy Komitetining 1929-yil 23-sentabrdagi qarori butun sobiq Ittifoqda, shu jumladan, O'zbekistonda jismoniy tarbiya harakatini rivojlantirishda juda katta rol o'ynadi. Markaziy Komitet mamlakatda fizkultura harakatiga davlat rahbarligini kuchaytirish zarur ekanligini ko'rsatdi.

Sportning milliy turlariga e'tibor berila boshladi. 1929-yili Qo'qon shahrida o'zbek milliy fizkultura bayrami bo'lib o'tdi. Bu bayram dasturiga milliy sport turlari (kurash, uloq, poyga) bo'yicha musobaqalarga asosiy o'rinlar ajratilgan edi. Bayramda kurashdan musobaqa bo'lishini eshitib, ko'plab tuman va shaharlardan tomosha ko'rgani va o'z kuchlarini sinagani polvonlar kelishdi. Kurash bo'yicha musobaqada 39 polvon qatnashdi. Bu polvonlar respublikamizning turli viloyatlari va shaharlaridan edilar.

Polvonlar o'rtasida 6 kunlik bellashuvlardan keyin, 1-o'rinni Farg'ona viloyatidan 65 yashar Elmamin buva egalladi. Bu musobaqalarda birinchi marta polvonlar to'rt vazn toifasiga ajratildi. Eng kuchli polvonlar Faxriy yorliqlar bilan taqdirlandilar.

1929-yilda Toshkentda yana ikkita yangi stadion qurilib, ishga tushirilgan, ya'ni hozirgi „Dinamo“ va Eski shaharning Bedabozor hududidagi stadion ochildi.

Shu bilan birga sportning boshqa ko'pgina turlaridan: og'ir atletika (boks, kurash, shtanga), sport o'yinlari (basketbol, voleybol, qo'l

to'pi, tennis), suzish, eshkak eshish, milliy kurash, ot sporti turlaridan ham musobaqalar tez-tez o'tkazilib turildi.

1929-yilda ikki qardosh respublika – Kavkazorti bilan O'zbekiston o'rtasida futbol bo'yicha o'rtoqlik uchrashuvi bo'ldi. Hisob 3:1, o'zbek futbolchilari g'alaba qildi. O'sha yili avgustda O'rta Osiyodagi ikki respublika Qirg'iziston bilan O'zbekiston o'rtasida ham yengil atletika va sport o'yinlaridan musobaqalar bo'ldi. Uchrashuv O'zbekiston sportchilarning g'alabasi bilan yakunlandi.

1931-yil 4-fevralda Toshkentda jismoniy tarbiya va sport sohasida muhim ahamiyatga ega bo'lgan O'rta Osiyo Kengashi ochildi. Bu kengash BKP(b) Markaziy Komitetining 1929-yil sentabr qaroridan kelib chiqadigan vazifalarni muhokama qilishga bag'ishlangan edi. Kengash jismoniy tarbiya va sport ishlarini ishlab chiqarish prinsipi asosida qayta qurish masalalarini, kasaba uyushma va komsomol tashkilotlarning BKP(b) Markaziy Komiteti qarorining bajarish sohasidagi vazifalarini muhokama qildi, fizkulturchi kadrlar tayyorlash masalalarga katta e'tibor berildi.

Ishlab chiqarish prinsipi asosida ishlay boshlagan O'zbekiston fizkultura tashkilotlari birmuncha ijobiy natijalarga erishdi. Respublikada fizkulturchilar, fizkultura jamoalari, ayniqsa, fabrika va zavod jamoalari ko'paydi. Jismoniy tarbiya harakatining moddiy bazasi mustahkamlandi.

1932-yilda respublika hukumati joylarida mehnatkashlarining jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini o'tkazish ehtiyojlarini yana ham to'laroq qondirishni ko'zda tutuvchi qaror qabul qildi. Shahar va qishloqlarda klublar va madaniyat uylari qurayotganda jismoniy tarbiya mashg'ulotlari o'tkazadigan maxsus joylar, shuningdek, suv stansiyalari bo'lishi ko'zda to'tiladigan bo'ladi. Fizkultura Oliy Kengash va O'zbekiston Kommunal xo'jaligi xalq komissarligiga barcha jismoniy tarbiya inshootlari uchun yagona kurash normalari ishlab chiqish yuklatildi.

1931–1934-yillarda „Mehnat va SSSR mudofaasiga bo'l tayyor!“ yagona Butunittifoq fizkultura kompleksining joriy qilinishi, O'zbekistonda jismoniy tarbiya ishlarining yuksalishiga yordam berdi. GTO nishondorlari orta borganini ko'rsatuvchi jadval ham bundan dalolat berdi.

GTO kompleksining joriy qilinishi respublikada sportning barcha turlarining rivojlanishini ta'minladi. Mehnatkashlar ommasiga yaqin va ular sevadigan milliy sport turlarini rivojlantirish sport ishlariga faqat yoshlarnigina emas, balki shahar va qishloqlardagi katta yoshli kishilarni ham jalb qilish imkoniyatini berdi.

Bu vaqtga kelib, joylarda o'tkaziladigan musobaqalarda ham, shuningdek, Butunittifoq muqyosida ham o'zbek sportchilarning mahorati oshganligi ko'zga tashlana boshladi. 1930-yili o'zbek polvonlari Egam Rizayev va Xo'jayevlar markaziy „Dinamo“ jamiyatining birinchiligida qatnashib, 1-o'rinni egalladilar.

O'zbekiston KP(b) Markaziy Komitetining 1933-yil 10-yanvarda qabul qilgan „O'zbekistonning fizkultura ishlari haqida“gi Qarori respublikamizda jismoniy tarbiya ishlarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

1933-yilda Butuno'zbekiston Spartakiadasi o'tkazildi. Bu spartakiadada respublikaning Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Andijon, Termiz, Qo'qon va Namangan shaharlaridan 8 ta terna komanda qatnashdi. Spartakiadaning vazifasi jumhuriyatda ommaviy fizkultura ishlari ahvolini hamda O'zbekiston sportchilarining 1934-yilda bo'ladigan I O'rta Osiyo Spartakiadasiga tayyorgarligini tekshirib ko'rishidan iborat edi.

Butuno'zbekiston Spartakiadasi dasturiga kiritilgan musobaqalar ichida yengil atletika musobaqalarida hammadan ko'p sportchi qatnashdi. O'zbekiston yengil atletikachilari birqancha respublika rekordlari o'rnatdilar, masalan, langar bilan sakrashda, 500, 400, 100 m ga yugurishda, disk uloqtirishda va hokazo.

Spartakiada dasturiga yengil atletika musobaqalaridan tashqari sport o'yinlari (futbol, basketbol, voleybol), shuningdek, kurash musobaqalari ham kiritilgan edi.

1934-yil mobaynida O'zbekistondagi fizkultura tashkilotlari birqancha tuman, shahar va respublika spartakiadalari saralash musobaqalari, o'rtoqlik uchrashuvlari o'tkazdi. Bu tadbirlardan maqsad ommaviy fizkultura ishlariga qiziqish va O'rta Osiyo Spartakiadasiga eng kuchli sportchilarni tanlab olishdan iborat.

1934-yilgi I O'rta Osiyo Spartakiadasi faqat O'rta Osiyodagina emas, balki butun mamlakatda juda katta ijtimoiy-siyosiy ahamiyat

kasb etdi. O'zbekiston poytaxtida 36 ming fizkulturachi ishtirokida Spartakiadaning ochilishiga bag'ishlab o'tkazilgan tantanalarda O'rta Osiyo respublikalaridan hamda mehmon sifatida qatnashish uchun kelgan Afg'oniston sportchilari delegatsiyasi ham hozir bo'ldi.

Spartakiada Eski shahardagi yangi ochilgan stadionda o'tdi. O'yingohda musobaqalar ochilish marosimida barcha jamoalar saf tortishdi. Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston, Tojikiston futbol jamoalarida bor-yo'g'i ikki-uch nafardan mahalliy millat vakillari bo'lsa, „Muskomanda“ esa, yuz foiz o'zbek yigitlaridan tashkil topgan edi.

O'sha Spartakiadada O'zbekiston futbol bo'yicha ikki jamoa bilan ishtirok etdi. Biri – „Muskomanda“, ikkinchisi – respublika terma jamoasi, „Muskomanda“ning yetakchi futbolchilaridan Husan va Qodir terma jamoa safidan joy olishgandi.

Birinchii uchrashuvni turkmanistonliklar bilan o'tkazib 2:0 hisobida g'olib keldilar. O'yindan keyin komanda sardorini O'zbekiston oqsoqoli chaqirtiradi va: „*Barakalla o'g'illarim, otangizga rahmat, azamat ekansizlar!*“ – deb tabriklaydi. So'ng yordamchilarini chaqirib, „*jamoa a'zolarining barcha iltimoslari bajarilsin!*“ – deya ko'rsatma berdilar. Ertasiga uch kishi futbolchilar huzuriga tashrif buyurib, „Muskomanda“ a'zolariga qizil shoyidan tikilgan kuylaklar, oq ipakdan bichilgan kalta ishtonlar, chetlari bejirim ishlangan va xorijda tayyorlangan oyoq kiyimlari olib kelib berishdi. Bundan ruhlangan „Muskomanda“ Spartakiadaning keyingi o'yinida tojikistonliklarni 1:0, qozog'istonliklarni 3:1 hisobida mag'lubiyatga uchratdilar. Qirg'iziston futbolchilari esa „Muskomanda“ bilan maydonga tushmaslikni afzal ko'rdilar. Ushbu komanda shu tariqa O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalari Spartakiadasining g'olibi bo'ldi. Husan Muhitdinov, darvozabon Kimyogorov va Jo'ra Saidovlar „eng yaxshi futbolchilar“ deb tan olindi.

1934-yilda o'tkazilgan I O'rta Osiyo Spartakiadasida O'zbekiston erkaklar va ayollar basketbol komandalari I-o'rinlarni egalladilar.

Respublikamiz basketbolchilari O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalari o'rtasida o'tkazilgan hamma spartakiadalarda 1952-yilgacha birinchilikni qo'ldan bermadilar. 1952-yilda va undan so'ng ham ayollar komandasi musobaqalarda kuchliligicha qoldi, ammo

erkaklar komandasi 1973-yilgacha Qozog'iston komandasini oldinga o'tkazib, 2-o'rin bilan kifoyalanib qoldi.

Milliy kurash bo'yicha umumkomanda hisobida 1-o'rinni O'zbekiston polvonlari, Turmankiston jamoasi 2-o'rinni egalladi. Shaxsiy birinchilikda yengil vaznda Qurbonov, o'rta vaznda Meyli-boyev buxorocho kurash bo'yicha chempion bo'lishdi.

Spartakiadaning gimnastika bo'yicha musobaqasi 1934-yil 24–27-mayda Toshkentda o'tkazildi. Sport gimnastikasi musobaqalarida O'zbekiston, Tojikiston, Qozog'iston jamoalari qatnashdi. Musobaqaga gimnastika beshkurashi kiritilgan edi. Komandalar o'rtasida 1-o'rinni O'zbekiston, gimnastikachilari, 2-o'rinni Qozog'iston sportchilari va 3-o'rinni Qirg'iziston vakillari egallashdi. Erkaklar o'rtasida Daxin (O'zbekiston) O'rta Osiyoning dastlabki chempioni nomini oldi.

1934-yilda O'rta Osiyo Spartakaidasi muvaffaqiyatli o'tkazilgandan keyin respublika hukumatining ko'rsatmasi bilan fizkultura tashkilotlarining Toshkentda fizkultura texnikumini ochish to'g'risidagi iltimosi quvvatlandi. U 1935-yildan boshlab, ishga tushdi va 22 yil mobaynida (1957-yilga qadar), jumhuriyatga o'rta ma'lumotli 1146 mutaxassis yetkazib berdi.

Hukumatning O'rta Osiyo respublikalarida fizkultura va sportni rivojlantirishga qaratilgan muhim qarorlari qatorida sobiq Ittifoq Markaziy Qo'mitasi millatlar Kengashining 1936-yil 5-iyulda qabul qilingan „O'zbekiston, Turkmaniston va Tojikiston SSRda fizkultura va sport ishlarini yanada rivojlantirish choralari to'g'risida“gi Qarorida mazkur jumhuriyatlardagi mahalliy aholini muntazam fizkultura va sport mashg'ulotlariga jalb etish sohasidagi jiddiy kamchiliklar qayd etilib, O'zbekiston, Turkmaniston va Tojikiston Respublikalarida fizkultura va sportni yanada rivojlantirish maqsadida „... mehnatkash aholini, ayniqsa, yoshlarni fizkultura harakatiga jalb qilishning va butun ommaini mamlakat mudofaasiga tayyorlashning muhim vositasi bo'lgan milliy sport turlarini (ovchilik, ot sporti, kurash, yurish, o'yinlar va shu kabilarni) butun choralalar bilan rivojlantirish zarur, deb topilgan edi. Shu qarorga javoban O'zbekiston Jumhuriyati Xalq Komissarlari Kengashi umuman fizkultura va sport ishlarini, xususan, sportning milliy turlarini

rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish yuzasida bir qator choralar ko'radi. Fizkultura va sport ishlari qo'mitalarini kadrlar bilan mustahkamlashga e'tibor berildi, bu qo'mitalarda qishloqda ish olib boradigan maxsus sektorlar tashkil ochildi, sportning ayrim turlaridan maktablar bunyod etildi. Jumladan, jumhuriyat fizkultura va sport qo'mitasi milliy kurash maktabi tashkil etildi, bu maktabga mashhur polvon Asqar Otaboyev rahbar etib tayinlandi, yosh shaxmatchilar maktabiga esa, respublikaning keksa va taniqli shaxmatchilaridan biri, ustalikka nomzod Zokirxo'jayev boshchilik qila boshladi. Xalq Komissarlari Kengashining qarori bilan Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazmda viloyat fizkultura va sport komitetlari, shuningdek, Toshkent, Samarqand, Qo'qon, Buxoro, Andijon, Farg'ona, Marg'ilon, Namangan va Chirchiq shahar fizkultura va sport komitetlari tashkil etilgan. Barcha qishloq tumanlariga viloyat fizkultura va sport komitetlarining vakillari tayinlanadigan bo'ldi.

Xalq orasida asrlar bo'yi davom etib kelgan xalq musobaqalari va o'yinlari tarqalib, yangi mazmun kashf etdi va ravnaq topdi. O'ra Osiyo va O'zbekiston Spartakiadalari dasturiga *ot poygasi*, „*Olomon poyga*“, *shaxmat*, *kurash*, *arqon tortish*, *basketbol* va boshqalar kabi xilma-xil xalq musobaqalari va o'yinlari kiritiladigan bo'ldi.

Arqon tortishuv, *yog'och oyoq*, *dorbozlik* va *kurash* kabi o'zbek xalqi nihoyatda sevadigan musobaqalar naqadar katta rol o'ynagani o'z-o'zidan ma'lum. Respublikaning keng xalq ommasiga tushunarli, yaqin va sevimli bo'lgan xalq musobaqalari va o'yinlarini rivojlantirish, sport ishlariga faqat yoshlarnigina emas, balki katta yoshdagi kishilarni ham, faqat shaharlarda yashovchi aholini emas, balki qishloq mehnatkashlarini ham jalb qilishga yordam berdi.

Respublika basketbolchilari 1935-yilda Leningradda o'tkazilgan Butunittifoq musobaqalarida qatnashib, erkaklar – 12-, ayollar – 11-o'rinni egalladilar.

Butunittifoq musobaqalaridan so'ng terma komanda a'zolari respublika shaharlariga borib seminarlar, murabbiylar yig'ilishlari o'tkazib, basketbolni targ'ib qila boshladilar.

1936–37-yillarda va undan keyingi ko'p musobaqalarda Toshkent shahri komandalari respublikamizning boshqa shaharlari komandalaridan ancha ustunlik qilishardi. Lekin o'zbek basketbolchilari texnik

va tashkiliy tayyorgarlik jihatidan sobiq Ittifoqning ilg'or komandalaridan ancha orqada edilar.

1939-yilda mamlakatimizda musobaqaning yangi qoidalari joriy etildi. Bu qoidalar xalqaro musobaqalar qoidalariga munosib tuzilgandi. Masalan, musobaqalar „toza“ o'yin vaqti bo'yicha o'tkaziladigan bo'ldi. Komandalar boshqa zaxiradagi basketbolchilarga ega bo'lishga va bu basketbolchilarni xohlagancha almashtirib, o'ynashlarga ruxsat berildi. Yangi qoida bo'yicha maydon ikki zonaga bo'linib, „Zona“ qoidasi kiritildi. Basketbolchilarning to'pni zonaga bo'linib, 10 sekunddan ortiq ushlab turishi taqiqlandi. Yangi qoida bo'yicha savatiga to'p tushirilgan komanda basketbolchilari o'yinni markazdan emas, balki to'pning o'z zonalaridagi yigit ortidan, chiziq orqasidan o'yinga kiritadigan bo'lishdi. Jarima to'pini endi „jabrlangan“ basketbolchining o'zigina uradigan bo'ldi. Yangi qoidaning qo'llanishi o'yinni birmuncha tez olib borishga, o'yin texnikasi va taktikasining takomillashuviga olib keldi. Respublikaning kuchli basketbolchilari to'pni ko'krakdan ikki qo'llab va yelkadan bir qo'llab o'zatish kabi usullarni qo'llay boshladilar.

1933-yilda Toshkent o'quvchi-bolalar Spartakiadasi o'tkazildi. Bu Spartakiadaga shahardagi qariyb barcha maktablardan 7 ming o'quvchi qatnashdi. Mazkur spartakiada dasturiga yengil atletika ko'pkurashi, voleybol va estafetalar kiritilgan edi. Bu spartakaidada birinchi marta 10-maktab jamoasi g'olib chiqdi. O'sha yili Butuno'zbekiston Spartakiadasi bilan bir qatorda I Respublika bolalari Spartakiadasi bo'lib o'tdi.

1936-yilga kelib, respublika o'quvchilari o'rtasida sport gimnastikasi jadal sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Masalan, 1937-yilda Toshkentda gimnastikadan o'quvchilarning II O'zbekiston birinchiligi o'tkazildi. Komanda hisobida 1-o'rinni Toshkent shahrining jamoasi, 2-o'rinni Samarqand shahri jamoasi ishg'ol qildi. O'quvchilarning tayyorgarligi katta yoshdagi ko'pgina gimnastikachilar tayyorgarligidan qolishmas edi. II birinchilikda bolalar va o'smirlar o'rtasida Okulig va Kust, qizlar o'rtasida esa O.Sokolovskaya Respublika chempioni bo'ldi.

1938-yili O'zbekistonning yosh gimnastikachilari birinchi marta Leningrad shahrida Butunittifoq o'smirlar musobaqasida qatnashdi.

O'zbekiston tarkibida respublikaning eng kuchli yigit va qiz gimnastikachilari: Tomozov, Borodnin, Kust, Bogatova, Demchenko, Bondarenko va boshqalar bor edi. Komandani respublikaning eng yaxshi trenerlaridan A. Pokrovskiy, P. Krovchenko, M. Arxangelskiylar tayyorlagan edi. Butunittifoq o'smirlar musobaqasida O'zbekiston Ukraina, Gruziya, Belorussiya kabi respublikalarning komandalari o'zib ketib, 5-o'rinni egalladi.

1939-yilda O'zbekiston yosh gimnastikachilari Butunittifoq o'smirlar musobaqasida katta zafar quchdilar. O'zbekiston komandasi umumkomanda hisobida Moskva, Leningrad shaharlari va Moskva viloyati jamoalaridan keyin 4-o'rinni egalladi.

1938-yildan boshlab, O'zbekiston o'quvchilari sportning ayrim turlaridan Butunittifoq musobaqalarida muvaffaqiyatli qatnasha boshladilar. Ashxobod shahrida Toshkent va mezbonlar o'quvchilari o'rtasida shaxmat, shashka, o'q otish, voleyboldan o'rtoqlik uchrashuvlari bo'lib o'tdi. O'zbekiston maktab o'quvchilari 1938-yilda Kiyev shahrida o'tkazilgan Butunittifoq yengil atletika musobaqasida muvaffaqiyatli qatnashib, umumkomanda hisobida 2-o'rinni ishg'ol qildilar. O'zbekistonlik o'quvchilarning nomlari bolalar va o'smirlar o'rtasida o'rnatilgan SSSR rekordlari jadvaliga kiritildi.

1939-yilda O'zbekiston maktab o'quvchilari Butunittifoq yengil atletika musobaqalarida muvaffaqiyatli qatnashib, qizlar o'rtasida ham, o'smirlar o'rtasida ham eng yaxshi besh jamoa qatoriga kirdilar.

1937-yilda Toshkentda, 1938-yilda Samarqand, Farg'ona, Buxoro shaharlarida ochilgan bolalar sport maktablari respublikada yoshlar sportini rivojlantirishda katta rol o'ynadi. Ammo, respublikada bolalar va o'smirlar o'rtasida sportni rivojlantirishda ba'zi muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilganiga qaramay, bir qator jiddiy kamchiliklar ham mavjud edi. Avvalo, respublika maktablarida jismoniy tarbiyadan akademik mashg'ulotlar qoniqarsiz yo'lga qo'yilgan edi. Mamlakat Maorif Xalq Komissarligi O'zbekiston maktablarida jismoniy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish masalalari bilan chinakam shug'ullanmadi, shahar xalq maorifi bo'limlari huzuridagi bolalar sport maktablari uchun normal sharoit yaratib berish haqida qayg'urmadi. Maktabda o'qitiladigan dars sifatida jismoniy tarbiyaga ikkinchi darajali fan

deb qaraldi. Sport zallari qurish, sport maydonchalarini jihozlash to'g'risida yetarli darajada g'amxo'rlik qilinmadi. Jismoniy tarbiyadan malakali va tajribali o'qituvchilar etishmas edi. Bularning hammasi respublikadagi maktab o'quvchilari o'rtasida fizkultura harakatining rivojlanishiga to'sqinlik qilardi.

1935-yilda o'tkazilgan Toshkent shahridagi o'rta va oliy o'quv yurtlaridagi sport ishlariga yakun yasadi. Musobaqa dasturiga *yengil atletika, sport o'yinlari* va *velosport* kiritilgan edi. Bir qancha sportchi studentlar a'lo natijalarga erishdilar. Biroq, rekordchilar orasida mahalliy vakillar yo'q darajada edi. Faqat xotin-qizlar o'rtasida 1000 m ga yugurishda F. Hasanova qo'ygan rekord bundan mustasno edi, xolos. Bu faqat o'zbek yoshlari, ayniqsa, o'zbek qizlari jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlariga yetarli jalb qilinmaganidan dalolat berardi. Buning uchun yuqori tashkilotlar aybdor edi. O'sha yillarida o'zbek qizlarini sport mashg'ulotlariga jalb qilish yuzasidan o'tkazilgan birdan bir tadbir 1935-yilda I Respublika xotin-qizlar Spartakiadasi bo'ldi. Spartakiadada Toshkent, Samarqand, Qo'qon, Andijon, Namangan, Buxoro, Termiz, Farg'ona va Yangiyo'l shaharlaridan 10 ta jamoa qatnashdi. Spartakiadada qatnashgan 150 kishidan 90 nafari o'zbek qizlari edi.

Mahalliy millat qizlarining dastlabki natijalari garchi past bo'lsa hamki, bu spartakiada o'zbek xotin-qizlarini jismoniy tarbiya va sportga tortish sohasida qo'yilgan katta qadam bo'ldi. 1936-yilda o'zbek yoshlarining vakili O'rinboyev shashkadan O'zbekiston chempioni unvonni oldi. Respublika mehnatkashlari Spartakiadalarining o'tkazib turilishi, o'zbek yoshlari o'rtasida fizkultura va sportni tashviqot-targ'ibot qilishning ulkan vazifasiga aylandi. Bunday spartakiadalar dasturida milliy sport turlari katta o'rin tutardi.

1936-yil may oyida VSSKS „Ko'ngilli sport jamiyatlari (KSJ) tashkil etish to'g'risida“gi Qaror qilindi. 1937-yil iyuliga qadar O'zbekistonda 18 ta ko'ngilli sport jamiyati tuzilgan edi. 1940-yilga kelib, ularning soni 30 taga yetdi. Ko'ngilli sport jamiyatlari tashkil etilishi respublikada ommaviy fizkultura ishlari keng quloch yozi-shiga, sportchilar mahorati yuksalib borishiga yordam berdi. Agar 1936-yilda O'zbekistonda 80 000, 1938-yilda 83 842 nafar fizkulturchi bo'lsa, 1940-yilda fizkulturchilar soni 104 200 kishiga yetdi.

Fizkultura jamoalari esa, 1936-yilda 700 ta bo'lsa, 1940-yilda 947 taga yetdi.

1937-yilda Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Buxoro va boshqa shaharlarda xalq bo'limlariga qarashli bolalar sport maktablarining ochilishi ham O'zbekistonda iste'dodli yosh sportchilar tayyorlashga qaratilgan yirik tadbirlar jumlasiga kirib, sportni ommalashtirishga katta yordam berdi.

1937-yili milliy kurash bo'yicha jumhuriyat birinchiligida 30 ta tuman va shaharlardan 120 nafar kurashchi qatnashdi. O'zbekcha milliy kurashdan birinchi marta sport klassifikatsiyasi va 8 ta vazn toifasi belgilandi.

1938-yilda dinamochilar tomonidan kurash seksiyasi tashkil qilindi. Seksiyada fransuz kurashi bo'yicha Rizayev, Xo'jayev, Zokirov, Muhamedov, Mirqosimov kabi kuchli polvonlar tayyorlanib O'zbekiston terma jamoasining asosi yaratildi.

1939-yilda Umumittifoq jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi tashabbusi bilan birinchi bor Farg'onada milliy kurash bo'yicha musobaqa qoidolari chop etildi.

1939-yildan boshlab, jamoalardan, havaskor sport jamiyatlaridan jumhuriyat birinchiligiga bosqichma-bosqich ko'tariladigan musobaqalar o'tkazila boshladi.

1936-yilda SSSR Markaziy Ijroiya Komiteti huzuridagi Butunittifoq Fizkultura Kengashi SSSR Xalq Komissarlari Kengashi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport ishlari Butunittifoq Komiteti tashkil etildi. Bu ommaviy jismoniy tarbiya va sport ishlariga davlat rahbarligini yaxshilashga qaratilgan. Ittifoqdosh respublikalarda ham shunday komitetlar va ularning quyi komitetlari ta'sis etildi.

1935-yilda tashkil etilgan Toshkent Fizkultura texnikumi hali respublikadagi fizkultura tashkilotlarini, ayniqsa, maktablar va o'quv yurtlarini malakali kadrar bilan ta'minlay olmagan edi.

Kadrlar tayyorlash sur'atini jadallashtirish maqsadida Toshkent Fizkultura texnikumi O'zbekiston Maorif Xalq Komissarligi bilan birgalikda fizkultura instruktorlari tayyorlaydigan bir yillik kurslar tashkil etdi. 1940-yilning oxirigacha bu kurslarni 300 dan ortiq kishi bitirib chiqdi. Mahalliy millat xotin-qizlari orasida instruktor kadrlar tayyorlash maqsadida Toshkentda maxsus kurslar ochildi. Bundan

tashqari GSOLIFK huzurida sport instruktorlari tayyorlaydigan xotin-qizlar milliy kurslari tashkil etildi, bu kurslarda bir guruh o'zbek xotin-qizlari ham o'qiy boshladi. 1936-yilda dastlabki guruh bu kurslarni birinchi marta bitirib chiqdi. Bundan tashqari respublika va shahar fizkultura komitetlari fizkultura instruktorlari tayyorlaydigan qisqa muddatli (1-3 oylik) bir qancha kurslar tashkil etib, bu kurslarni tamomlab chiqqan kishilar korxonalarga, respublikaning shahar va qishloqlaridagi quyi fizkultura jamoalariga yuborildi. Eng yaxshi faol fizkulturaachilar oliy fizkultura bilimi olish uchun Moskva va Lenin-graddagi fizkultura institutlariga yuborildi.

Butunittifoq Fizkultura Komiteti tomonidan yagona Butunittifoq sport klassifikatsiyasi ishlab chiqildi va joriy qilindi. O'zbekiston Fizkultura Komiteti bu yangilikni hisobga olib, aholi o'rtasida, ayniqsa, o'quvchi yoshlar o'rtasida sport ommaviyligini rivojlantirishga alohida e'tibor bera boshladi.

O'zbekiston sportchilarining ko'pgina turlaridan, ayniqsa, yengil atletika, og'ir atletika va gimnastikadan sport ko'rsatkichlari o'sa boshladi. 1936-yil sentabrda bo'lib o'tgan navbatdagi, Butun O'zbekiston Spartakiadasi buning yorqin isboti bo'ldi. Mehmon bo'lib, kelgan dongdor sportchilaridan G.Turova, Shimanov, R.Molko, Roxlin va boshqalar qatnashgan bu Spartakiadada sportchilar uchta Butunittifoq rekordi va birqancha respublika rekordlarini o'rnatdilar.

Bu Spartakiada dasturi ham uch bo'limdan iborat: 1. *Shahar terma jamoa musobaqalari*. 2. *Tuman terma jamoalari musobaqalari*. 3. *Kolxoz terma jamoa musobaqalari*.

Shahar terma jamoalari yengil atletika, futbol, velosporti, voleybol, tennis, ot sporti, avtomot sporti bo'yicha, tuman terma jamoalari esa, yengil atletika va velosporti, kolxoz terma jamoalari esa, yengil atletika, stendda otish, o'q otish, arqon tortishuv, voleybol, shaxmat va velosportdan musobaqalashdilar.

Spartakiada dasturidagi yengil atletika musobaqalarida o'zbekistonlik sportchilar 100 m ga yugurishda E.Putsillo respublika yangi rekordini qo'ydi; bu masofani u birinchi marta 11 sekunddan kam vaqt (10,9 sekund)da yugurib o'tdi. Toshkentlik L.Olixova ham balandlikka sakrashda respublika yangi rekordini qo'ydi - 1 m 50 sm.

Shunday qilib, bu Spartakiadada o'zbek sportchilarining mahorati

ancha oshganligi ma'lum bo'ldi. Ular sobiq Ittifoqdagi ko'pgina dongdor sportchilariga jiddiy raqib bo'la olishlarini ko'rsatganlar.

O'zbekiston KPning 1938-yili bo'lib o'tgan VII syezdi fizkultura va sport ishlariga ham katta e'tibor berdi.

Shu vaqtdan boshlab, O'zbekiston qishloq sportchilarning Spartakiadalari ham muntazam ravishda o'tkazilib turildi. Bu spartakiadalar dasturiga yengil atletika, basketbol, voleybol, futbol, velosport, o'q otish kabi sport turlari tobora ko'proq tortila bordi, xuddi shu bilan birga ot sporti turlari va kurash musobaqalari ham doimiy ravishda o'tkazilib kelindi. 1937-yilga ehtakashlar Spartakiadasida Buxoro viloyatining Karmana tumanidagi kolxoz fizkulturchilari, 1938-yilda esa Toshkent viloyatidagi kolxozlarning vakillari g'olib chiqishdi.

1935–1940-yillarda fizkultura tashkilotlari fizkulturchilar safini yanada ko'paytirish, GTO nishondorlari tayyorlash va o'zbek sportchilarining mahoratini oshirish sohasida jo'shqin ish olib bordi. Masalan, 1940-yil oxirida respublikada 30 ta sport jamiyati birlashgan fizkulturchilar 104 ming kishidan oshib ketdi. 1939-yilda respublikadagi yetakchi sportchilar A.A.Arzumanova, N.G.Sin, T.I.Prinseva, A.P.Fedyayev, S.A.Mkrtumyans, S.N.Freyman va S.M.Doyachkovlar bor edi. O'sha yillarda yengil atletikadan O'zbekiston chempioni, Butunittifoq miqyosidagi sport musobaqalarida yuksak natijalar ko'rsatib, hammani hayratda qoldirgan Farida Hasanova katta shuhrat qozondi.

1937-yildan boshlab, O'zbekiston sportchilari Butunittifoq fizkultura tantanalarida qatnashadigan bo'ldilar. Xuddi shunday 1938-, 1939-, 1940-yillardagi Butunittifoq tantanasida O'zbekiston vakillari gullab turgan bog'da mashq qildilar. Ular murakkab gimnastika mashqlarini namoyish qildilar. Qizlar bu mashqlarni zangori lentalar bilan, yigitlar esa eshkak hamda multiqlar bilan ijro etdilar. Fizkulturchilar mashqi Xorazm xalq raqsi „Lazgi“ va quvnoq mart qo'shig'i bilan tugallandi.

1937-yilda Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Buxoro va respublikaning boshqa shaharlarida xalq maorif bo'limlariga qarashli bolalar sport maktablarining ochilishi ham O'zbekistonda talantli yosh sportchilar tayyorlashga qaratilgan imkoniyatlarni ham ko'rishlari mumkin. 1932-yilda fizkultura ishlariga 36,6 ming so'm sarflangan

bo'lsa, 1940-yilda 439 ming so'm sarflandi. Bu O'zbekiston KPning 1940-yilda bo'lib o'tgan IX syezdi qaroriga amal qilish natijalaridir.

6-§. Ulug' Vatan urushi yillarida jismoniy tarbiya va sport (1941–1945-yillar)

Fashistlar Germaniyasining sobiq Ittifoqga to'satdan hujumi Vatanimiz xalqlarining tinch bunyodqorlik mehnatini vaqtincha uzib qo'ydi. Ikkinchi jahon urushi yillarida butun mamlakatimizdagi kabi O'zbekiston ham fizkultura tashkilotlari aholi o'rtasida yoppasiga harbiy-jismoniy tayyorgarlik ishlarini amalga oshirdi.

Urushning og'ir yillarida respublika fizkultura tashkilotlari o'z ishlarini urush vaqti talabalariga muvofiqlashtirib qayta qurdi.

Ulug' Vatan urushi yillarida O'zbekistondagi fizkultura tashkilotlarining butun faoliyati Vatanni himoya qilish manfaatlariga bo'ysindirildi va partiyaning „Hamma narsa front uchun, hamma narsa dushman ustidan g'alaba uchun!“ degan shiori ostida olib borildi.

1941-yil oktabrida umumiy harbiy ta'lim joriy qilinib, respublika hududida minglab harbiy ta'lim punktlari tashkil etildi. Birgina Toshkent dinamochilarining kuchi bilan 54 harbiylashtirgan guruh tuzilib, bu guruhlarda ikki mingga yaqin kishi qo'l janggi qilish, granata uloqtirish, snayperlik va to'siqlardan oshib o'tishni o'rgandi. Sambochi trenerlarimiz va boshqalar yoshlarga kecha-yu kunduz sambo kurashi usullarini o'rgatdilar, „Lokomotiv“, „Spartak“, „Dinamo“ ko'ngilli sport jamiyatlarida maxsus fizkulturchilar batalonlari tashkil qilindi. „Spartak“ jamiyatining respublikamiz barcha viloyatlaridagi o'quv bo'limlarida shiddatli sur'at bilan samokatchilar, granta uloqtiruvchilar, spayperlar, chavandozlar tayyorlandi. Bir yil ichida bo'linmalar 500 nafar I va II bosqich GTO nishondorlarini, 1 000 nafar merganlarni va yuzlab motor haydovchilarni tayyorlab berdi.

Granata uloqtirish, o'q otish, qilichbozlik va nayza uloqtirish bo'yicha o'tkazilgan respublika musobaqalarida uch ming nafar sportchi qatnashdi. Namangan shahrining o'zida granta uloqtirish musobaqalariga 1 148 nafari qatnashdi.

O'zbekiston sportchilarining jismoniy tayyorgarligi va mashq qilib chiniqqanligi harbiy ishni tez o'zlashtirish ishlariga yordam

berdi. Ular qisqa muddat ichida qo'l jangining ustalari, razvedkachi-lar, tanklar va tezuchar samolyotlarning mohir boshqaruvchilari bo'lib oldilar. Bularning hammasi vatanparvarlarning yuksak ma'naviy iroda fazilatlarini bilan qo'shilib, g'oyat murakkab jang vaziyatlarida qo'mondonlik topshiriqlarini bajarishlariga yordam berdi.

1943-yili Volxov frontida dushman DZOTini o'z ko'kragi bilan to'sib, jangchilarimizga yo'l ochib bergan **To'ychi Eryigitov**, nemis tankining tagiga bir necha bog'lam granata bilan o'zini tashlagan **Komiljon Po'latov** kabi xalq polvonlarini eslash kifoya.

Respublikamizda 1942-yilda iyunda GTO kompleksining bir qismi me'yoriy harbiy-amaliy turdagi me'yorlar bilan almashtirilishi munosabati bilan fizkultura tashkilotlarining nishondorlar tayyorlash sohasidagi ishlarining ahamiyati yanada oshdi, qilichbozlik, o'q otish, motosikl, aviatsiya va parashyut sporti turlariga tag'in ko'proq e'tibor berila boshladi. Respublikadagi o'quv yurtlarining jismoniy tarbiya kafedralari studentlar, o'qituvchilar va oliy o'quv yurtlari xodimlarni harbiy ishga tayyorlashni yo'lga qo'ydi. O'rta Osiyo Davlat universiteti, pedagogika instituti, Toshkent Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash instituti, Qishloq xo'jalik instituti, Temir yo'l transporti injenerlari instituti va respublikadagi boshqa oliy o'quv yurtlarida minglab MPVO, parashutchilar, sanitarlar, drujinalar va otryadlar tashkil etildi.

Shunday bo'lsa ham, urush yillari qiyinchiliklariga qaramay, fizkultura jamoalari tinmay ko'paya bordi. Masalan, 1941-yilda 1529 ta jamoa bo'lsa, 1944-yilda ular 2077 taga etdi. Fizkulturachilar safida 1941-yilda 105 172 nafar kishi bo'lsa, 1944-yilda 160 058 nafar kishiga etdi.

1942-yildan boshlab, o'rta maktablarning yuqori sinflarida harbiy-jismoniy tayyorgarlik kiritilishining mamlakat mudofaasini mustahkamlashdagi ahamiyati juda katta bo'ldi. Natijada maktablarda harbiy-fizkultura ishlari ancha kuchaydi. O'sha kezlarda O'zbekiston shahar va tumanlarida harbiylashtirilgan ommaviy poxod va kross-larni sportni harbiy-amaliy turlaridan yuqori sinf o'quvchilari musobaqalarini tez-tez ko'rib turish mumkin edi.

Vatan mudofaasi uchun kurashda respublikamiz basketbolchilari ham faol qatnashdilar.

Bu yillar A.Kirillov, R.Yamnonskiy, V.Mironov, E.Podsar, V.Timofeyev, T.Agishev M.Levin, O.Shutova, A.Ritikova, M.Malinina, V.Stolbova, T.Ageyeva, Z.Straxov va Doroxovlar respublika-ni eng kuchli basketbolchilari hisoblanardilar. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan murabbiy O.T.Shutovani kelajakdagi shog'irdlari Yu.Ushanov va T.Yakushka sobiq Ittifoq terma jamoasining a'zolari edilar. Bu yillarda stadionlarda, suv havzalarida va sport zallarida kuchli, chidamli, epcil, tezqor jangchilar tayyorlandi. Shu bilan birga sanoat va qishloq xo'jaligida ham ish unumi oshdi va hamma narsa dushman ustidan g'alaba qozonishga qaratildi. Lekin basketbol sek-siyalari bir necha (Toshkent, Samarqand va boshqa) viloyatlardagina ishlab turdi. 1944-yilda respublikada atigi 91 ta basketbol maydon-chasi mavjud bo'lib, 2 104 nafar kishi basketbol bilan shug'ullanardi. Sportchilar ustidan olib boriladigan nazorat birgina Respublika sport komitetining tibbiy xodimlari tomonidan amalga oshirilardi.

Respublikada basketbolni jadal sur'atlar bilan rivojlantirish maqsadida qator tadbirlar amalga oshirildi. Ayniqsa, respublikamizning sanoat korxonalarida, o'quv yurtlarida kolxozlarda mahalliy millat yoshlaridan basketbolchilar jamoalari tuzishga katta ahamiyat berildi. Bu esa tezda o'z samarasini ko'rsatdi.

Mahalliy millat erkaklar jamoalari o'rtasidagi respublika chempionati 1945-yili Andijonda bo'lib o'tdi. Musobaqalarda 4 ta jamoa qatnashib, 1-o'rinni Samarqand, 2-o'rinni Namangan, 3-o'rinni Andijon, 4-o'rinni Toshkent shaharlarining jamoalari egalladilar. Og'ir urush yillarida jumhuriyat spartakiadalari, O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlari Spartakiadalari muntazam ravishda o'tkazilib turildi. Masalan, Olma-otada o'tgan 1943-yilgi Spartakiadada Qozog'iston sportchilari g'olib chiqdilar, 1944-yili Toshkent va 1945-yili Frunze shahrida o'tkazilgan Spartakiadalarda esa O'zbekiston sportchilari g'alaba qozondilar.

1945-yilda Namangan shahrida urushdan keyin milliy kurash bo'yicha O'zbekiston birinchiligi bo'lib o'tdi. Bu musobaqada ko'pchilik polvonlar qatnashmagan bo'lsa ham, u kelajakdagi jumhuriyat birinchiliklarining o'tishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

1934-yildan boshlab to hozirgi vaqtgacha O'rta Osiyo va Qozo-g'iston polvonlari o'rtasida an'anaviy milliy kurash turlari bo'yicha

musobaqalar o'tkazilmoqda. Ularda g'olib chiqqan polvonlarga (jumhuriyatiga qarab) respublika sport ustasi unvoni beriladi.

Urush yillarida O'zbekistondagi maktablar va o'quv yurtlarida ko'pincha jismoniy tarbiyadan xabarsiz kishilar ishlar yoki mutlaqo o'qituvchisiz qolar edi. Shunga qaramay, 1943-yilga kelib, sport hayoti ancha jonlandi. O'zbekistonning bir qator shaharlarida sportning ko'pgina turlaridan maktab o'quvchilari, shuningdek, oliy o'quv yurtlarining studentlari o'rtasida musobaqalar o'tkazila boshladi.

Shuningdek, ko'ngilli sport jamiyatlarining maktablar ustidan otaliq qila boshlashi yoshlar o'rtasida sport ishlarini yaxshilashda katta rol o'ynadi. Ko'ngilli sport jamiyatlari o'z otalig'ida boshchilik qilishni o'zlaridagi eng yaxshi murabbiylarga topshirdi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida o'quvchilar va studentlar o'rtasida olib borilgan harbiy-jismoniy tayyorgarlik va ommaviy sport ishlari armiya uchun jangchilar tayyorlab berish juda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Respublikadagi o'quv yurtlarini tamomlagan yoshlarning ko'pchiligi harbiy tayyorgarliklari, jismoniy chiniquqanliklari yaxshi bo'lgani uchun frontlarda nemis bosqinchilariga qarshi mardona jang qildilar.

1945-yil – urush tugagan va mamlakatimiz tinch qurilishiga o'ta boshlagan yil musobaqalar va ularda qatnashgan sportchilarning ko'pchiligi jihatdan 1940-yildan qolishmadi. 1945-yil mobaynida O'zbekiston sportchilari boks, kurash, tosh ko'tarish, voleybol, yengil atletika va gimnastikadan mamlakat birinchiliklarida qatnashdilar.

O'zbekiston fizkulturachilari Ikkinchi jahon urushi frontlarida vatanparvarlik, qahramonlik va jasurlik namunalarini ko'rsatdilar. Ularning ko'plari sobiq Ittifoqining orden va medallari bilan mukofotlandi, alohida xizmat ko'rsatganlari esa, Qahramon bo'ldilar.

Shu davrda O'zbekistondagi fizkultura tashkilotlarning asosiy ish shakllaridan biri sportning harbiy-jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlari o'tkazishdan iborat edi.

Xulosa qilib aytganda 1943-, 1944-, 1945-yillarda o'tkazilgan O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining Spartakiadalari urush yillarida uyushtirilgan eng yirik tadbirlar edi.

7-§. Urushdan keyingi yillarda jismoniy tarbiya va sport

Ikkinchi jahon urushi tugagandan so'ng, O'zbekiston aholisi bor kuchini xo'jalikni tiklashga yo'naltirdi. Qisqa vaqt ichida iqtisodiy, madaniy yutuqlarga erishishi, shu jumladan, jismoniy tarbiya va sport sohasida yangi-yangi muvaffaqiyatlar qozonish uchun sharoit vujudga keldi.

1945-yilda mamlakatda „Fizkultura va sport Komitetlarining ishini yaxshilashda ularga yordam ko'rsatish to'g'risida“ Qaror qabul qilindi.

O'zbekiston KP Markaziy Komiteti, Respublika Ministrlar Soveti va O'zbekiston LKSM Markaziy Komiteti respublikada fizkultura harakatini yuksaltirish masalalari yuzasidan bir qator muhim qarorlar qabul qildilar. O'zbekiston komsomol va fizkultura tashkilotlari ommaviy fizkultura va sport ishlarini rivojlantirishga taalluqli masalalarni ko'proq birgalikda hal qila boshladilar.

O'zbekiston fizkultura tashkilotlari urushdan keyingi dastlabki yillaridayoq katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Jismoniy tarbiya va sport ishlariga ko'plab mablag' ajratila boshladi. Masalan, 1948-yilda fizkultura tashkilotlarining byudjeti urushdan avvalgi yildagiga nisbatan 25 % oshdi.

1948-yil 27-dekabrda BKP(b) MK „Partiya va hukumatning mamlakatda ommaviy fizkultura harakatini rivojlantirish va sportchilar mahoratini oshirish to'g'risidagi direktiv ko'rsatmalarining fizkultura, sport qo'mitasi tomonidan bajarilishi to'g'risida“gi Qarori qabul qilindi. Bu Qaror sobiq Ittifoq fizkultura harakatining jangovar dasturi bo'lib qoldi. Qaror e'lon qilingandan keyin O'zbekistonda milliy kurash bo'yicha musobaqalar uyushtirildi va unda 77 nafar polvon qatnashdi va shu yili kurash kolxozlararo respublika spartakiadasining dasturiga kiritildi hamda jismoniy tarbiya va sportning roli juda katta ekanini yana bir karra qayd qildi va uning yanada rivojlantirishni aniq tadbirlarini belgilab berdi.

1946-yilda Andijonda mahalliy erkaklarining jamoalari o'rtasida II Respublika chempionati o'tkazildi. Bu musobaqalarda respublikamizning 8 ta viloyatidan 50 kishi qatnashdi.

Bu musobaqalarda U.Bektimirov U.Umarov, A.Shermuhamme-

dov, A.Minovarxo'jayev, T. Isaxo'jayev, X.Sultonov va K.Musaxo'jayevlardan tashkil topgan Toshkent shahar jamoasi 1-o'rinni egalladi. 1946-yilda o'zbek basketbolchilari sobiq Ittifoq birinchiligining II guruhida qatnashib, ayollar – 6-, erkaklar – 2-o'rinni egalladilar.

Biroq, basketbol ham maktab o'quchilari va talabalari orasida keng ommalashmagan edi. Masalan, Toshkent shahrining talabalari-dan faqat 556 kishi, maktab o'quvchilaridan 962 nafari basketbol seksiyalariga qatnashardi.

So'nggi yillarda basketbol bo'yicha musobaqalar soni oshib bordi. Xalq ommasining jismoniy tarbiya bilan ommaviy ravishda shug'ullanishga jalb qilinib, sport-tenika natijalarini yuksaltirish ishoralari ostida katta ishlar olib borildi. Sobiq Ittifoq musobaqalarida qatnashish natijalari hali talabga javob bermasdi.

1947-yilda mahalliy erkaklar jamoalari o'rtasida uchinchi respublika chempionat o'tkazildi. Bu musobaqalarda ettita jamoa qatnashib, U.Orifxonov, M.Toirxo'jayev, U.Mirzahmedov, Ch.Botishev, R.Sodiqov, B.G'ofurov, R.Odilov, A.Shermuhammedovlardan tashkil topgan Toshkent shahri jamoasi 1-o'rinni, Samarqand shahri jamoasi 2- va Toshkent viloyati jamoasi 3-o'rinni egalladi. Xullas, 1946–1960-yillar respublikada basketbol o'yinining rivojlanishida muhim davr bo'ldi.

O'zbekiston Kompartiyasining 1949-yil martda bo'lib o'tgan X syezd qarorida bunday: „Yoshlarni jismoniy tarbiyalash ishini yanada rivojlantirishga katta e'tibor berilishi kerak. Partiya, sovet kasaba uyushmasi va komsomol tashkilotlari ularni fizkultura tashkilotlarining ishini yaxshilashlari ularni moddiy-tenika bazasini mustahkamlashlari, keng xalq ommasiga fizkultura harakatiga jalb qilishlari lozim“ – deb yozilgan. 1955–1956-yillarda SSSR xalqlari I Spartakiadasiga tayyorgarlik munosabati bilan jismoniy tarbiya va sport taraqqiyotiga katta e'tibor berildi. O'zbekiston KpMK va Ministrlar Sovetining qarori bilan respublika spartakiadasini o'tkazish va SSSR xalqlar I Spartakiadasiga tayyorgarlik ko'rish yuzasidan tashkiliy komitet tasdiqlandi, fizkultura ommaviyligini rivojlantirish va O'zbekiston sportchilarining mahoratini oshirish tadbirlari belgilab berildi.

O'zbekiston Kompartiyasi XIII syezdi ham (1956-yil yanvar)

yana shu vazifaga e'tibor berdi. „Mehnatkashlarni jismoniy tarbiyalash ancha yaxshilansin, 1956-yilgi SSSR xalqlari Spartakiadasiga respublika sportchilarining yuksak darajada tayyorgarlik ko'rishi ta'minlansin!“ deb ko'rsatilgan edi, syezd qarorida.

O'zbekiston birgina 1953-yilning o'zida ikki marta (30-martda va 31-avgustda) fizkultura va sport ishlarini yaxshilashga qaratilgan qaror qabul qildi. Bu qarorlarda kadrlarni qayta tayyorlash, sport asbob-anjomlarini ishlab chiqarish, sport inshootlari qurish va ularni jihozlash kabi qator masalalar aniqlashtirib berilgan edi.

„O'zbekiston fizkulturchisi“ va „Физкультурник Узбекистана“ gazetaları uzoq tanaffusdan keyin 1953-yildan boshlab, yana chiqa boshladi. 1954-yilda mamlakatda eng yirik „Paxtakor“ stadionini qurishga kirishildi va 1956-yili SSSR xalqlari I Spartakiadasi ochilishi arafasida foydalanishga topshirildi.

1945-yilda respublika spartakiadalarini o'tkazish an'anasi yana tiklandi, 1948-yildan boshlab, bu spartakiadalar muntazam o'tkaziladigan bo'lib qoldi. O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlari sportchilarimiz mahorati qay darajada bo'lganini quyidagi jadvaldan yaqqol ko'rish mumkin.

O'rta Osiyo va Qozog'iston Respublikalari Spartakiadalarida erishilgan umumkomanda natijalari jadvali

№	Respublikalar	Egallagan o'rinlari, yillari								
		1934-yil Toshkent	1943-yil Olma-ota	1944-yil Toshkent	1945-yil Frunze	1948 yil Dushanbe	1950-yil Olma-ota	1952-yil Ashxobod	1954-yil Toshkent	1957-yil Frunze
1	O'zbekiston SSR	1	2	1	1	2	1	1	1	1
2	Qozog'iston SSR	Konk. tashqari	1	2	2	2	1	2	2	2
3	Qirg'iziston SSR	2	3	3	3	3	3	3	4	3
4	Tojikiston SSR	4	5	5	4	4	4	4	4	4
5	Turkmaniston SSR	3	4	4	4	4	—	5	3	5
6	QQASSR	5	5	5	5	5	5	5	5	5

Ko'rinib turibdiki, 1934-yildan 1957-yilga qadar O'rta Osiyo va

Qozog'iston respublikalari Spartakiadalarida 2 marta (1943- va 1950- yillarda) birinchilikni Qozog'iston jamoasiga berib quyanlar.

Urushdan keyingi yillarida O'zbekiston sportchilari juda katta shaxsiy yutuqlarga ham erishdilar, masalan, stendda otishdan, balandlikka sakrashdan o'smirlar o'rtasida 1946-yilda Mamlakat chempioni bo'ldilar. 1947-yilda og'ir atletikadan, L.Kashayev chempion bo'ldi.

Okrug Ofitserlar uyining futbol komandasi 1947-yilda Ittifoq birinchiligi „B“ klassida O'zbekiston nomidan qatnashib, birinchi bo'lib respublikamizga bronza medal olib keldi. 1948-yilda esa SSSR Qurolli Kuchlari chempioni bo'ldi.

O'zbekiston yengil atletikachilari ham yuksak natijalarga erishdilar. Masalan, 1949-yilgi SSSR birinchiligida respublika yengil atletikachilar komandasi 9- o'rinni egalladi.

O'zbekiston sportchilari 1944-yilda respublikaning 25 yillik yubileyini yaxshi natijalar bilan nishonladilar. Ular O'zbekiston rekordlari jadvaliga 209 ta tuzatish kiritdilar.

1946-yilda Toshkentda, keyinchalik respublikaning barcha shaharlarida yoshlar sport maktablari ochilishi bilan respublikada gimnastika tag'in ham kuchliroq rivojlana boshladi.

O'sha yili O'zbekiston birinchiligi ham o'tkazildi. Unda ikki avlod gimnastikachilari qatnashib, yoshlar g'alaba qozondi. Toshkentlik gimnastikachilardan A.Berezin bilan K.Bogdanova (Kokonova) respublika chempionlari bo'lishdi. Respublikaning yosh gimnastikachilaridan tuzilgan terma jamoa SSSR birinchiligida qatnashdi. Toshkentlik maktab o'quvchisi G.Kasharina (Shamray) halqalarda mashq bajarishdan 17-18 yashar qizlar o'rtasida SSSR chempioni nomini oldi.

Keyingi yillarda O'zbekistonda gimnastika sportning eng omnaviy turi bo'lib qoldi. Yangidan-yangi qobiliyatli yoshlar qatori keksa avlodning mahorati ham o'sa bordi. Mahalliy millat yoshlaridan K.Jo'rayev sobiq Ittifoqning eng kuchli gimnastikachilari tarkibida Pragada o'tkazilgan XI umumsokolsk slyotida qatnashdi.

1947-yilda O'zbekiston gimnastikachilari jamoasi mamlakat birinchiligida qatnashib, komanda hisobida 6-o'rinni egalladi.

1948-yilda O'zbekiston gimnastikachilari O'rta Osiyo va Qozo-

g'iston Respublikalari Spatakiadasida qatnashib, o'z guruhlarida 1-o'rinni egalladilar.

1949-yilda mamlakat birinchiligida 10-o'rinni qo'lga kiritdilar.

1950-yilda Galina Shamray katta muvaffaqiyat qozondi. U 17-18 yoshlar o'rtasida Qozon shahrida o'tkazilgan SSSR birinchiligida qatnashib, qizlar o'rtasida SSSR absolut chempioni nomini oldi. XV Olimpiada O'yinlarida ham qatnashib, olingan medal olib Olimpiya O'yinlari chempioni bo'ldi.

1950- va 1952-yilda O'zbekiston gimnastikachilari Olma-ota va Ashxobod shahrida o'tkazilgan O'rta Osiyo va Qozog'iston Respublikalari Spartakiadasi dasturida muvaffaqiyatli qatnashib, 1-o'rinni oldilar.

1953-yilda O'zbekiston yosh gimnastikachilari mahorati tez yuksala boshlagani bilan xarakterli bo'ldi. T.Karimov, I.Krigmare, P.Pankratev, S.Chukseyeva va boshqa qobiliyatli yoshlar taniqli sportchilar safidan o'rin oldi.

O'zbekiston gimnastikachilarining mahorati tinmay yuksala bordi. Ammo, respublikada gimnastika taraqqiyoti ommaviy tusga kirmadi. Ko'pgina sport jamiyatlari sport gimnastikasi sohasida jamiki ishlarni va butun e'tiborni, asosan, bir guruhgina yetakchi gimnastikachilarga qaratib, fizkultura jamoalarida, korxona va muassasalarda gimnastikani rivojlantirish ishlariga yaxshi rahbarlik qilmadilar.

1954-1955-yillarda trenirovka metodlarini takomillashtirish asosida O'zbekiston gimnastikachilarining sport mahorati ancha yuksaldi. Ular ko'pgina musobaqalarda qatnashdilar. Mamlakatimizning eng kuchli sportchilari qatoridan o'rin olgan ko'pgina qobiliyatli yosh gimnastikachilar paydo bo'ldi. V.Xrimnach, A.Tarasova va boshqalar ana shular jumlasiga kiradi.

Butunittifoq miqyosida O'zbekiston gimnastikachilari terma jamoasi egallagan o'rinlar jadvali

Yil-lar	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1959	1963	1967
Egallangan o'rinlar	6	11	10	7	9	8	9	11	8	8	6	6	7	8

SSSR xalqlari Spartakidalarida O'zbekiston gimnastikachilari terma jamoasini egallagan o'rinlari

Yillar	1956	1959	1963	1967	1971	1975	1979	1983	1987	1991
Egallangan o'rinlari	8	6	7	8						

Toshkentlik gimnastikachimiz Galina Shamray Xelsinkida bo'lib o'tgan XV Olimpiada O'yinlarida komanda hisobida 1-o'rinni egalladi, xizmat ko'rsatgan sport ustasi Sergey Diamidov XVIII Olimpiada O'yinlarida kumush medal olishga muvofiq bo'ldi. 1965- va 1968-yillarda esa, sport gimnastikasidan SSSR absolut chempioni degan sharaflil nomni olishga sazovor bo'ldi. 1972-yili XX Olimpiada O'yinlarida Elvira Saadi jamoa hisobida chempionlikni qo'lga kiritdi.

Urushdan keyingi yillarda respublikamiz yengil atletikachilari asta-sekin g'alabalarni qo'lga kiritish boshladilar. N.Sevryukova (Borisova) yadro uloqtirishda, veteran F.Hasanova esa 400 m ga yugurishda yangi respublika rekordlarini o'rnatdilar.

O'zbekiston yengil atletikachilarining mahorati yildan-yilga oshib bordi. Ular birgina 1947-yil O'zbekiston birinchiligida 9 ta yangi rekord qo'ydilar.

Respublikaning yosh yengil atletikachilari Butunittifoq musobaqalarida ham muvaffaqiyatli qatnashib, yuksak ko'rsatkichlarga erisha boshladilar.

1950-yilgi O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining Spartakiadasida O'zbekiston yengil atletikachilari komanda hisobida 1-o'rinni egallab, katta muvaffaqiyat qozondilar.

1949-1950-yillarda O'zbekiston yengil atletikachilari yangi trenirovka metodlarini qo'llab, katta muvaffaqiyatlarga erisha boshladilar. Shu yili Moskva shahrida o'tkazilgan SSSR birinchiligida respublikamiz jamoasi 9-o'rinni egalladilar. V.Gerasimchuk uch hatlab sakrashda 3-o'rinni, Yu.Finke – balandlikka sakrashda 3-o'rinni egalladilar. Yu.Sholomiskiy esa 100 m ga yugurishda qatnashib, respublika yangi rekordini o'rnatdi – 10,7 sekund va ular mamlakat terma komandasi tarkibiga kiritildi.

1953-yilda yengil atletika bo'yicha o'tkazilgan O'zbekiston birinchiligida qatnashgan yosh yengil atletikachilarimiz yaxshi natijalarga erishdilar. Ular respublikaning 9 rekordini yangiladilar. Shijoatli o'n olti yashar o'quvchi qiz V.Balod balandlikka sakrashda 149 sm natija ko'rsatib, qizlar o'rtasida O'zbekistonning yangi rekordini o'rnatdi.

Shu yili yengil atletikachilarimiz Butunittifoq musobaqalarida 11-o'rinni qo'lga kiritdilar.

1953-yilda Butun O'zbekiston Spartakiadasining yengil atletika musobaqalariga barcha viloyatlarimizdan ko'p sportchilar qatnashdilar, bu respublikamiz sportchilarining mahoratini oshirishda ko'proq muvaffaqiyatlarga erishilgan bo'lsada, biroq ommaviylik yetishmas edi. Bu esa, bo'lajak musobaqalarda o'z ta'sirini ko'rsatdi, chunki ko'plab yetakchi sportchilarning yoshi ulg'ayib qolganligi sababli ular o'rnini bosadigan qobiliyatli yoshlar kamchil bo'lib qoldi. Shuning uchun ham 1955-yilda o'tkazilgan Butunittifoq musobaqalarida birinchi marta eng yomon natija ko'rsatildi – 14-o'rinni oldilar. Respublikamiz yengil atletikachilari 1956-yilda SSSR xalqlari I Spartakiadasida 9-o'rinni, (V.Balod balandlikka sakrashda Spartakiada chempioni bo'ldi). II, III Spartakiadalarda 12-o'rinni, IV Spartakiada esa 11-o'rinni ishg'ol qildilar.

1950-yilda O'zbekiston „Paxtakor“ qishloq ko'ngilli sport jamiyatining tashkil qilinishi jismoniy tarbiya va sportni qishloq mehnatkashlari turmushlariga singdirish uchun kurashda katta voqea bo'ldi. Kolxozchilar tashabbusi bilan qabul qilingan bu qaror barcha qishloq yoshlarining g'ayrat-shijoatini oshirib yubordi. „Paxtakor“ sport jamiyatida 1951-yilda 100 mingdan ortiq fizkulturachini birlashtirgan 1969 fizkultura jamoasi bor edi.

1952-yil sentabrda bo'lib o'tgan sobiq O'zbekiston Kompartiyasining XI syezdi qarorida quyidagilar yozilgan edi: „Fizkultura va sportni yanada yuksaltirish ta'minlansin, sport jamiyatlariga yoshlar ko'proq jalb qilinsin, sport mahorati oshirilsin, fizkultura tashkilotlari, ayniqsa, yangi tashkil qilingan „Paxtakor“ sport jamiyati kadrlar bilan to'la ta'minlansin“. 1954-yil fevralda o'tkaziladigan O'zbekiston Kompartiyasining XII syezdi fizkultura va sportni rivojlantirish sohasidagi ko'rsatmalari yanada katta ahamiyat kasb etdi.

„Aholini jismoniy tarbiyalash sohasida, – deb yozilganda. O‘zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komitetining hisobot dokladi rezolutsiyasida, – mehnatkashlarni, shuningdek, o‘quvchi yoshlarni fizkultura va sport ishiga kengroq jalb qilish vazifasi hal etilsin, sport tashkilotlarining moddiy bazasi mustahkamlansin, jismoniy tarbiya bo‘yicha kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash kuchaytirilsin“.

Fizkultura harakatini yuksaltirish manfaatlari yosh avlodni jismoniy tarbiyani ilmiy va metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilish zaruriyati, O‘zbekiston sportchilarining mahoratini o‘stirishni ta‘minlash yuqori malakali kadrlar tayyorlash masalasini kun tartibiga ko‘ndalang qo‘ydi. Bu vazifani bitta fizkultura texnikumi imkoniyati bilan hal qilib bo‘lmas edi. 1951-yilda Samarqand jismoniy tarbiya pedagogika bilim yurti ochildi. U hozir ham samarali ishlab turibdi. Ayni paytda, ayniqsa, oliy ma‘lumotli kadrlarga bo‘lgan talab yoki ehtiyoj qoniqarsiz ahvolda edi. 1949-yilda respublikada oliy fizkultura ma‘lumotiga ega bo‘lgan 96 nafar mutaxassis bor edi, xolos. Respublika hukumatining maxsus qarori bilan 1949-yilda Toshkent Davlat pedagogika institutida jismoniy tarbiya bo‘limi ochildi. U 1952-yilda mustaqil fakultetga aylantirildi, shuningdek, 1954-yilda Farg‘ona pedagogika institutida, 1956-yilda Nukus pedagogika institutda ham xuddi shunday fakultetlar ochildi. Hozirgi kunda Nukus Davlat universitetining o‘lkamizda kadrlar tayyorlashda uning xizmati kattadir. Ayniqsa, 1955-yilda O‘zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutining ochilishi muhim voqea bo‘ldi. Bu oliy o‘quv yurti jismoniy tarbiya va sport turlari bo‘yicha yuqori malakali o‘qituvchilar va trenerlar tayyorlashning „makoni“ bo‘lib qoldi.

Xuddi shunday jismoniy tarbiya fakultetlari 1958-yili Andijon, keyinchalik Buxoro (1964), Qarshi (1966), Termiz (1966), Namangan (1966), Qo‘qon (1966), Samarqand (1967), Jizzax (1976), Sirdaryo (1979), Urganch (1990), Angren pedagogika institutlarida tashkil etildi.

O‘zbekistonda yildan yilga fizkultura jamoalari soni ortib, fizkultura harakati keng quloch yoyardi. Sobiq SSSR xalqlarining I Spartakiadasiga tayyorgarlik ko‘rish respublikada fizkultura harakatining kengayishida zo‘r turtki bo‘ldi. O‘zbekiston jamoasi hisobiga kirgan 20 sport turi bo‘yicha qatnashdi. Sportchilar 3 ta oltin, 1 ta

kumush, 2 ta bronza medali oldilar. O‘zbekiston terma komandasi SSSR xalqlarining I Spartakiadasida 11-o‘rinni egalladilar. 1956-yili faqat I Spartakiadani o‘tkazish yili bo‘lib qolmadi, balki, sovet sportchilari o‘sha yili ikkinchi marta Olimpiada O‘yinlarida ishtirok etdilar. Olimpiadaga tayyorgarlik, asosan, O‘zbekistonda o‘tdi. Terma jamoada 286 sportchi orasida o‘zbekistonlik balandlikka sakrovchi Valentina Ballod uzoq Melburnda Vatanimizning sport sharafiga himoya qildi.

1957-yilda O‘rta Osiyo va Qozog‘iston Respublikalarining IX Spartakiadasi o‘tkazildi. Unda o‘zbekistonlik sportchilar 1-o‘rinni egallashdi.

1963-yilda fizkultura va sport harakatlariga davlat budjeti kuniga 1404,4 ming so‘m ajratildi. Bunda tashqari kolxozlar, sovxozlar, korxonalar va muassasalar tomonidan bu maqsadga katta mablag‘ ajratildi. Ana shunday g‘amxo‘rlikdan ilhomlangan o‘zbekistonlik sportchilar yangi-yangi marralarni egalladilar. Quyidagi jadval ana shundan dalolat beradi.

№	Nomi	I, II spartakiadasi orasida (1956–1959-yillar)	II, III spartakiadasi orasida (1959–1963-yillar)
1.	Barcha razryadagi sportchilar	117,6 ming	349,0 ming
2.	Shu jumladan, 1-razryad	2,7 ming	6,6 ming
3.	„Sport ustalari“	145 kishi	428 kishi

Respublikamizda fizkultura va sport tobora ommalasha bordi. Masalan, SSSR xalqlarining III Spartakiadasiga tayyorgarlikning hamma bosqichlarida 2532 ming kishi ishtirok etdi. O‘zbekiston bo‘yicha 1963-yilda 7236 fizkultura jamoasi bo‘lib, ularda 1235596 fizkulturchi (shulardan 367 ming 85 kishi xotin-qizlar) uyushgan edi. Faqat 1963-yilning o‘zida 242 ming 349 kishi GTO nishondorlari, 128 ming 42 kishi razryadga sportchi bo‘lib yetishdi.

O‘zbekiston sportchilarining SSSR Xalqlari Spartakiadalarida egallagan o‘rinlari (1956–1991-yillar).

Spartakiadalar, yillar, o'rinlar

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1956	1959	1963	1967	1971	1975	1979	1983	1987	1991
11	13	11	10	11	9	7	9	11	10

8-§. SSSR xalqlarining I Spartakiadasi

SSSR xalqlarining I Spartakiadasining musobaqalari 1956-yil 5–16-avgustda Moskva shahrida o'tkazildi. Final musobaqalarda 9244 nafar sportchi barcha qardosh respublikalardan – 40 ta milliy jamoa vakillari qatnashdilar. Musobaqalarda 1322 nafar hakam qatnashib, hakamlik vazifasini bajardilar.

Spartakiada dasturiga 21 sport turi kiritilgan. Umumkomanda birinchiligi esa sportni 20 turidan o'tkazildi.

O'zbekiston sportchilari 3ta – 1-o'rin, 1ta – 2-o'rin, 2ta – 3-o'rin, 4ta – 5-o'rin, 6ta – 6-o'rin va 24ta (1–6-o'rin olgan) mukofotli o'rinlarni egalladilar.

SSSR xalqlarining I Spartakiadasi chempionlari A.Beliskiy (ot sporti), V.Balod (yengil atletika), M.Akulov (o'q otish) bo'ldilar.

2-o'rinni V.Ryazansov (51 kg, boks), 3-o'rinni Yu.Zelenin (klassik kurash), V.Palatskiy, N.Basirov, R.Galeyev (velosport) egalladilar.

Musobaqa davomida 32 marotaba Butunittifoq rekordi o'rnatildi, shundan 9tasi Jahon rekordidan baland, 355ta qardosh respublika rekordlarini, shulardan 17tasi O'zbekiston rekordini yangiladilar.

Spartakiada davomida 210 kishi birinchi marta SSSR „Sport ustasi“ normasini, shundan 9 kishi O'zbekiston vakillari, pistoletda – 2 kishi, yengil atletika – 1 kishi, velosport – 3 kishi, ot sporti – 2 kishi, boks – 1 kishi bajardilar.

9-§. SSSR xalqlarining II Spartakiadasi

SSSR xalqlarining II Spartakiadasi musobaqalarini sportning 22 turi bo'yicha 1959-yil 8-avgustdan 16-avgustgacha Moskva shahrida o'tkazildi. Final musobaqada 8452 sportchi qatnashdi. Barcha qardosh respublikalardan 43 millat vakillari qatnashdilar.

Qardosh respublikalar hamda Moskva va Leningrad terma jamoalaridan tashqari SSSR xalqlari II Spartakiadasida sportning (velosport, basketbolchilar, sport gimnastikasi, yengil atletika, suzish va og'ir atletika) turi bo'yicha tashkilot va ishlab chiqarish korxonalarini jismoniy tarbiya jamoalari komandalari – har bir sport turidan bittadan komanda qatnashishi mumkin. Jismoniy tarbiya komandalari sportchilarining qatnashishlari (1 razryaddan kam bo'lmasa) respublika terma komandasini ko'rsatgan natijasiga parallel qo'shib olib boriladi.

SSSR xalqlarining II Spartakiadasi final musobaqalari davrida 300dan oshiq qardosh respublikalarning rekordlari o'rnatildi, shundan 12tasida SSSR rekordi takrorlandi, 1 – Yevropa, 3 – Jahon rekordidan oshirildi.

Musobaqa davomida 524 qatnashchi „Sport ustasi“ natijasini ko'rsatdilar, shundan 75 kishi birinchi marta „Sport ustasi“ normasini bajardilar.

Musobaqa davomida 1382ta hakam: hakamlik qildi.

O'zbekiston sportchilari 29ta mukofotli o'rinlarni egalladilar, shundan 1-o'rin – 2 nafar, 2-o'rin – 5 nafar, 3-o'rin – 3 nafar, 4-o'rin – 6 nafar, 5-o'rin – 6 nafar, 6-o'rinni – 7 nafar kishi egalladilar.

Umumkomanda birinchiligida o'rinlar quyidagicha taqsimlandi:

1. RSFSR (Moskva)	10. Armaniston SSR
2. RSFSR	11. Qozog'iston SSR
3. RSFSR (Leningrad)	12. Litva SSR
4. Ukraina SSR	13. O'zbekiston SSR
5. Gruzziya SSR	14. Tojikiston SSR
6. Belorussiya SSR	15. Moldaviya SSR
7. Estoniya SSR	16. Qirg'iziston SSR
8. Latviya SSR	17. Turkmaniston SSR
9. Ozarbayjon SSR	

- 1-o'rin: 1. I.Briginiskiy (sport-gimnastikasi, I razryad)
2. R.Abliyev (67 kg, klassik kurash)
3. G.Krsochenko (motosport)

- 2-o'rin: 1. Yu.Zelenin (73 kg, klassik kurash)
2. O.Ryaxovskiy (ye/at, uch hatlab sakrash)
3. Vay M. (67 kg, boks)

4. Yu.Rascheskin (og'ir atletika)
5. V.Smironov (motosport)
- 3-o'rin:** 1. I.Abdullayev (52 kg, erkin kurash)
2. V.Balod (ye/at, balandlikka sakrash)
3. M.Ranyev (motosport).

10-§. SSSR xalqlarining III Spartakiadasi

SSSR xalqlarining III Spartakiadasi final musobaqalari 22 tur bo'yicha 1963-yil 8-avgustdan 17-avgustgacha Moskva shahrida o'tkazildi.

III Spartakiada musobaqalari XVIII Olimpiada O'yinlari oldidan sportchilarning katta tayyorgarligini sinab ko'rish bo'ldi.

III Spartakiada musobaqalarida O'zbekiston sportchilaridan 6 kishi S.Babanina, R.Pavlova, R.Manina, N.Ustinova (4×10 erkin usulda suzish), A.Valechenko (o'q otish), A.Martinov (sport gimnastikasi I razyad bo'yicha) – chempion unvonini oldilar. 6 kishi 2-o'rinni – E.Sheretnev (boks), R.Imangulov (klassik kurash), M.Ismoilov (ot sporti), N.Ustinova (suzish), M.Akulov va S. Rubchenko (o'q otish) egalladilar. 8 kishi 3-o'rinni T.G'ulomov, I.Budman, A.Baronov (hammasi boks), M. va A.Komoshev (velosport, trek), V.Lebedinskaya (ye/atletika), N.Ustinova, S.Babanina (suzish), A.Xuturidi (og'ir atletika) oldilar.

III Spartakiadani final musobaqalarida hammasi bo'lib 10354 sportchi qatnashdilar, shundan Volgograd shahrida 2836 kishi, shundan 41 nafari „Sport ustasi“, Moskva shahrida 7518 kishi qatnashdilar, shulardan 153 nafar xizmat sport ustalari, 3567 nafari „Sport ustasi“dir.

Volgograd shahrida o'tkazilgan o'quvchilar spartakiadasida 5ta Butunittifoq rekordi o'rnatildi, 27 nafar yosh sportchilar birinchi marta „Sport ustasi“ normasini bajardilar.

Moskva shahrida o'tkazilgan Spartakiadani final musobalarida 392ta rekord o'rnatildi: shundan 6ta Jahon, 7ta Yevropa, 33ta Butunittifoq rekordlari o'rnatildi. Bundan tashqari Spartakiadaning final musobaqalarida 127ta rekord o'rnatildi, 122 nafar sportchi birinchi marta „Sport ustasi“ normativini bajardilar.

Umumkomanda hisobida quyidagi o'rinlarni egalladilar:

1. RSFSR (Moskva)	10. Latviya SSR
2. Ukraina SSR	11. O'zbekiston SSR
3. RSFSR (viloyat, o'lka, ASSR)	12. Qozog'iston SSR
4. RSFSR (Leningrad)	13. Armaniston SSR
5. Gruziya SSR	14. Moldaviya SSR
6. Belorussiya SSR	15. Qirg'iziston SSR
7. Litva SSR	16. Tojikiston SSR
8. Estoniya SSR	17. Turkmaniston SSR
9. Ozarbayjon SSR	

O'zbekiston III Spartakiadada jami 20ta medalni qo'lga kiritdilar, shundan: 6 – oltin, 6 – kumush, 8 – bronza medaldir, sportchilarimiz 2ta – Butunittifoq, 25ta – respublika rekordini o'rnatdilar. 5 nafar sportchi birinchi marta „Sport ustasi“ normasini bajardilar.

11-§. SSSR xalqlarining IV Spartakiadasi

SSSR xalqlari IV Spartakiadasi (1967-yili) yubiley tadbirlar majmuasi bo'lgan edi. O'quvchilar terma komandalari o'rtasida sportning 19 turi bo'yicha final musobaqalari, shuningdek, qardosh respublikalar terma komandalari o'rtasida sportning 23 turi bo'yicha musobaqalar Moskva va Leningrad shaharlarida o'tkazildi. Qardosh respublika komandalarini terma komandalari orasida sportni 16ta texnik turi bo'yicha Moskva, Leningrad, Kiyev, Orel, Gorkiy, Ujgorod, Vladimir, Nalchik, Alushta, Kirovograd, Toshkent va Minsk shaharlarida ham o'tkazildi.

IV Spartakiadaning final musobaqalarida 16354 sportchi qatnashdilar: kattalar o'rtasida o'tkazilgan spartakiadada – 8287 kishi, O'quvchilar Spartakiadasida 5222 kishi, sportni texnik turlari bo'yicha o'tkazilgan spartakiadada – 2845 kishi qatnashdilar.

O'quvchilar Spartakiadasida 50 nafar sportchi „Sport ustasi“, 118 nafar sportchi, „Sport ustaligiga nomzod“, 141 nafar sportchi I razyad normalarini bajardilar. Kattalar o'rtasida o'tkazilgan musobaqalarda birinchi marta 87 nafar sportchi „Xalqaro toifadagi sport ustasi“, 149 nafar sportchi „Sport ustasi“ va 147 nafar sportchi „Sport ustaligiga nomzod“, natijalarini ko'rsatdilar.

Umumkomanda quyidagi o'rinni egalladilar:

1. RSFSR (viloyat, o'lka, ASSR)	10. Litva SSR
2. RSFSR (Moskva)	11. O'zbekiston SSR
3. Ukraina SSR	12. Armaniston SSR
4. Belorussiya SSR	13. Ozarbayjon SSR
5. RSFSR (Leningrad)	14. Moldaviya SSR
6. Gruziya SSR	15. Qirg'iziston SSR
7. Qazagiston SSR	16. Tojikiston SSR
8. Latviya SSR	17. Turkmaniston SSR
9. Estoniya SSR.	

13-§. SSSR xalqlarining VI Spartakiadasi

SSSR xalqlarining VI Yozgi Spartakiadasining musobaqalari sportning 27 turi bo'yicha sobiq Ittifoqining 17 shahrida 19 martdan 30 iyulgacha o'tkazildi. Final musobaqalarida 10 709 kishi, shulardan: 7094 nafar sportchilar, 1 138 trenerlar, 588 kishi rahbar va delegatsiya a'zolariga xizmat qiluvchilar, 1009 nafar barcha qardosh respublikalardan yuqori malakali hakamlar qatnashdilar. VI Spartakiada oldingilaridan tubdan farq qilib, birinchi marta uning final musobaqalari nafaqat Moskvada, balki, qardosh respublikalar markazlarida, Leningrad shahrida o'tkazildi. Spartakiadaning final musobaqalarida 6 ta Jahon rekordi (shuning o'zi Yevropa rekordi), 21 ta SSSR rekordi, 105 ta SSSR xalqlari Spartakiadasi va 344 ta qardosh respublikalar rekordlari o'rnatildi. Birinchi marta „Xalqaro klassdagi sport ustasi“ 80 kishi, SSSR „Sport ustasi“ normativini 186 kishi bajardi.

O'zbekiston SSR delegatsiyasi tarkibida 385 nafar sportchilar, 70 nafar trenerlar, 37 nafar rahbar va delegatsiya a'zolariga xizmat qiluvchilar bor edi.

Toshkent shahridagi Markaziy „Alpomish“ sport zali eng kuchli charm qo'lqop ustalarini qabul qildi.

Xizmat ko'rsatgan sport ustasi Rufat Risqiyev, V.Roshchin (Gruziya) va V.Rednin (Latviya)ni 5:0 hisobida yengdi. So'ngra A.Klimanov (Ukraina) va V.Lemeshev (Moskva)larni bitta ochkoga yutib, VI Spartakiada chempioni bo'ldi. Kumush medalini F.Pak (Andijon), N.Anfimov (Samarqand), bronza medalini I.Mullayev, A.Qodir-

Oxunov (Toshkent), V. Yudin (Farg'ona)lar oldilar. O'zining vazn toifasi bo'yicha 5-o'rinni D.Grubov (Chirchiq), V.Alekseyev (Toshkent) egalladilar.

O'zbekiston terma charm qo'lqop ustalari umumkomanda hisobida 156 ochko to'plab, RSFSR komandasidan (168 ochko) keyin 2-o'rinni egalladilar.

O'zbekistonlik 4 sportchi B.Oqilov (sambo, Samarqand), S.Qurbonov (sambo, Buxoro), M.Ismoilov (ot sporti, Toshkent), V.Mustafoev (akademik greblya, Bekobod) Spartakiada chempionlari bo'ldi. 4 kishi V.Dazorova (akademik greblya, Bekobod), S.Ro'ziyev (qilichbozlik, Toshkent), E.Saadi (sport gimnastikasi, Toshkent), S.O'lmasova (yengil atletika, Andijon) kumush medali oldilar. 11 kishi M.Nogovitsin, X.Zangiyev (erkin kurash, Namangan va Toshkent), V.Podolyanin (sambo, Andijon), N.Ioshenko (baydarkali greblya va kanoe, Bekobod), V.Mustafoev, G.Ivanov (yengil atletika, Chirchiq), A.Volkov (suzish, Toshkent), V.Abramov, A.Savkin, A.Denusr, A.Yudin (velosport, Toshkent).

O'zbekiston sportchilari 5ta oltin, 6ta kumush, 14ta bronza medallarini qo'lga kiritdilar. O'zbekiston sportchilari velotrek bo'yicha 2 ta, yengil atletikadan 2 ta, suzishda 14 ta va og'ir atletikadan 5 ta respublika rekordini o'rnatdilar.

Birinchi marta SSSRning „Xalqaro toifadagi sport ustasi“ normativini Oqilov Bahrom (sambo), Ismoilov Mamirjon (ot sporti) va Artamonov Yuriy (suvga sakrash)lar oldilar.

Umumkomanda hisobida quyidagi o'rinni egalladi:

1. RSFSR (viloyat, o'lka, ASSR)	10. Litva SSR
2. RSFSR (Moskva)	11. Moldaviya SSR
3. Ukraina SSR	12. Estoniya SSR
4. RSFSR (Leningrad)	13. Ozarbayjon SSR
5. Belorussiya SSR	14. Armaniston SSR
6. Qozog'iston SSR	15. Qirg'iziston SSR
7. Gruziya SSR	16. Tojikiston SSR
8. Latviya SSR	17. Turkmaniston SSR.
9. O'zbekiston SSR	

14-§. SSSR xalqlarining VII Spartakiadasi

SSSR xalqlarining VII Spartakiadasi sportning 30 turi bo'yicha final musobaqalari 1979-yil 5-iyuldan 5-avgustgacha Moskva, Kiyev, Minsk, Tallin, Leningrad shaharlarida o'tkazildi. Bu musobaqada 10281 kishi, shundan, 8338 nafar sportchi, 1280 nafar trener, 663 nafar rasmiy kishilar va delegatsiya a'zolariga xizmat qiluvchilar qatnashdilar.

VII Spartakiada qatnashchilarining orasida 248 nafar SSSRda xizmat ko'rsatgan sport ustasi, 30 nafar grossmeystrlar, 1215 nafar „Xalqaro toifadagi sport ustalari“ va 4700 nafardan oshiq sport ustalari qatnashdilar.

SSSR xalqlarining VII Yozgi Spartakiadasini o'ziga xos tomonlaridan biri chet ellik sportchilarining qatnashishi bilan ajralib turadi, bunda jahondagi 85 ta mamlakatdan 2306 nafar sportchi qatnashdi, shundan, 12 ta sotsialistik davlatlardan 942 kishi, 22 ta Afrika davlatidan 287 nafar kishi qatnashdi. Yevropadagi 17 davlat, Osiyodan 15, Lotin Amerikasidan 11, Avstraliya, Kanada va AQSh sportchilari startga chiqdilar.

30 kun davom etgan final musobaqalarida 136 rekord o'rnatildi, shundan, 12 tasi Jahon, 1 – Yevropa, 18 – SSSR, 105 – SSSR xalqlari Spartakiadasi, 257 ta qardosh respublikalarning rekordlarini o'rnatdilar.

SSSR xalqlarining VII Yozgi Spartakiadasi ommaviy fizkultura harakatining muvaffaqiyatli o'tganligini va 1980-yil Moskva shahrida bo'ladigan XXII Olimpiada O'yinlariga sovet sportchilarini qanday darajada tayyor ekanligini namoyish etdilar.

O'zbekiston sport delegatsiyasi SSSR xalqlarining Spartakiadasini o'tkazish tarixida birinchi marta umumkomanda hisobida 7 o'rinni egalladi va SSSR sport qo'mitasining „Progress“ sovrini bilan taqdirlandi.

Shaharlar o'rtasida I guruhda o'tkazilgan musobaqalarda komanda hisobida 5-o'rinni oldi va SSSR Ministrlar Soveti qoshidagi fizkultura va sport qo'mitasi Diplomi bilan taqdirlandi.

Respublika Oliy sport mahorati maktabi 2-o'rinni oldi.

SSSR xalqlarining VII Yozgi Spartakiadasining final musobaqa-

larida, bir vaqtning o'zida SSSR chempioni unvoni uchun ham o'ynaldi. O'zbekiston sportchilari 51 medalni qo'lga kiritdilar, shundan 19 tasi oltin, 7 tasi kumush, 25 tasi bronza medalidir.

Spartakiada davomida O'zbekiston SSRni 32 ta yangi rekordi o'rnatildi, shundan bittasi Butunittifoq rekordidir (kamondan o'q otishda Nataliya Butuzova 656 ochko to'pladi). Og'ir atletikachilar – 3, velosipedchilar 1 marta rekordni yangilashga muvassar bo'ldilar.

O'zbekiston sport delegatsiyasining yutug'iga hissa qo'shgan sportchilar: klassik kurashda Komil Fatxulin, ot sportida Mamirjon Ismoilov, Valeriy Dvoryaninov, Nikolay Naranin, Yuriy Kovenov kamondan o'q otishda Nataliya Butuzova, Olga Rogova, bokschilardan Vladimir Shin, Ussi Omarov, erkin kurash bo'yicha Enver Abduramonov va Eduard Fatinov, dzyudochilar Gaffor Ostanayev, Anatoliy Seleznov, Vladimir Sabodirov, sambochilar Tohir Durdiyev, Soso Gognadze, velosipedchilar Aleksandr Panfilov (trek), eshakli qayiq va kanoe Viktor Bukanov, Aleksandr Kiyanin, Viktor Krivo, Valeriy Ovchinnikov, Edem Murodochilov, Vladimir Proxorov, suzuvchi Timur Podmarev, o'q otuvchi Sergey Ivanenko, og'ir atletikachilar Viktor Jgun, Aleksandr Kartunov, Leonid Plaxoy, Gennadiy Molyar, qilichbozlar Valentina Pechora, Sobir Ro'ziyev, chim ustida xokkey, voleybolchilar, vaterpolchilar ozmi-ko'p hissa qo'shdilar.

Umumkomanda hisobida quyidagi o'rinlarni egalladilar:

1. RSFSR	10. Litva SSR
2. Ukraina SSR	11. Moldaviya SSR
3. Moskva shahri	12. Armaniston SSR
4. Belorussiya SSR	13. Estoniya SSR
5. Leningrad shahri	14. Ozarbayjon SSR
6. Qozog'iston SSR	15. Qirg'iziston SSR
7. O'zbekiston SSR	16. Tojikiston SSR
8. Gruziya SSR	17. Turkmaniston SSR
9. Latviya SSR	

SSSR xalqlarining I Spartakiadasi (1956-yil) davrida o'zbekistonlik 74 nafar sportchi SSSR sport ustalari bo'lgan bo'lsa, bu raqam II Spartakiadasi (1959-yil)da 166 nafarga ko'paydi. III Spartakiada davrida 570 kishi sport ustasi unvoniga ega edi va hokazo.

O'sha davrda respublikada 40 stadion, 392 ta kompleks sport gim-

nastikasi zali, 953 ta futbol maydoni va 9843 voleybol va basketbol maydonchalari fizkulturachilar xizmatida edi.

1964–65-yillarda R.Salimova basketbol bo'yicha Jahon chempioni, M.Kolyushev mamlakatni eng kuchli velosepidchisi, S.Diamidov gimnastika bo'yicha mamlakatni absolut chempioni bo'lib, a'lo natijalarga erishdilar „Paxtakor“ futbol komandasi ham 1965-yil mavsumini muvaffaqiyatli tugalladi.

„Paxtakor“ futbolchilari SSSR chempionatining „A“ klass oliy ligasida o'nlikka kirgan eng kuchli komandalar tarkibidan joy oldi.

1965-yil sport yetti yilligining ham yakunlovchi yili bo'ldi. O'zbekiston fizkultura tashkilotlari partiya tashkilotlarining rahbarligida, kasaba uyushmalari va komsomolning faol ishtirokida o'z majburiyatlarini muddatidan oldin bajarganliklari to'g'risida Vatanga raport berdilar.

Yetti yillik mobaynida fizkulturachilar soni 1 milliondan oshdi va korxonalar, qurilishlar, kolxozlar, sovxozlar va o'quv yurtlarida 7670 fizkultura jamoasiga birlashgan 1 million 650 mingdan ziyod kishini tashkil qildi. Kasaba uyushmalarining sport jamiyatlarida shug'ullanuvchilar soni 172 ming kishiga, „Paxtakor“ qishloq ko'ngilli sport jamiyatida esa, 183 ming kishiga ko'paydi. Fizkultura va sport bilan shug'ullanuvchi xotin-qizlar 500 ming ko'p demakdir. Yetti yillik mobaynida respublikada 1624,1 ming nishondor, 747 ming razryadli sportchi tayyorlandi. Ommaviy fizkultura ishi aholi orasida keng rivojlandi, turistik sayrlar, salomatlik guruhleri, baliqchilik va ovchilik sport turlarida qatnashuvchi yoshlar soni ancha oshdi. 825 mingdan ziyod ishchi, xizmatchi va o'quvchi yoshlar ish va o'qish joylarida ishlab chiqarish gigiyena gimnastikasiga jalb qilingan. Shu yillar mobaynida sport klublari, o'smirlar va yoshlar sport maktablari, qishloq yoshlari, sport maktabi, respublika maktab-internati tashkil qilindi va hozir ham bu maktab samarali ishlab turibdi. 78 ta bolalar sport maktabida 25,3 ming bola shug'ullanmoqda. Holbuki, 1959-yili 24 maktabda 7,3 ming bola shug'ullangan edi.

Respublika sportchilarning mahoratini oshirish bo'yicha katta ishlar qilindi. 1959–1965-yillarda 12550 nafar I razryadli sportchi va 748 nafar „Sport ustasi“ tayyorlandi. O'zbekiston sportchilari 3 ta Jahon, 33 ta Butunittifoq va 157 ta respublika rekordlarini o'rnatdilar.

Mamlakat, Yevropa, Jahon va Olimpiada musobaqalarida 46 oltin, 93 kumush va bronza medali olishga muvaffaq bo'ldilar. Malakali sportchilarni yetishtirganliklari uchun 77 nafar trenerga „SSSRda xizmat ko'rsatgan trener“ va „O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan trener“ unvonlari berildi.

Fizkultura va sport ishlariga rahbarlik qilishda jamoatchilik usuli keng qo'llana boshladi. Shu yillarda respublika sport jamiyatlari va idoralari tomonidan jamoatchilik asosida ishlaydigan 336,3 ming kadr tayyorlandi. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti va oliy pedagogika o'quv yurtlarining jismoniy tarbiya fakultetlari 2282 oliy ma'lumotli mutaxassis tayyorladilar. O'qituvchilar malakasini oshirish institutlarida 4200 jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'z malakasini oshirdi. Fizkultura va sport sohasidagi eng muhim ilmiy tadqiqotlar rejasi muvaffaqiyatli bajarilmoqda. Keyingi yillarda oliy o'quv yurtlarining 89 nafar o'qituvchisi pedagogika, biologiya, tarix va tibbiyot sohasida nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari ustidagi izlanishlari tufayli fizkultura tashkilotlari o'z faoliyatida olimlar tavsiyasidan ish yurita boshladilar.

Yetti yillik mobaynida shaharlar va tumanlarda tribunali 32 stadion, 29 suv havzasi, 605 ta sport zali, 48 ta tennis maydonchasi va boshqa ko'pgina sport inshootlari barpo etildi. Sport kiyimlari ishlab chiqarish, 1965-yilda 1959-yilga nisbatan 3,5 barobar oshdi. Yetti yilning oxirgi yilida aholiga jami 18 million so'mlik sport tovarlari sotildi.

Tobora kengaytib borayotgan sport aloqalari ham fizkultura va sportning rivojlanib borayotganidan dalolat beradi.

1960–65-yillarda O'zbekiston sportchilaridan 1115 kishi 57 xalqaro uchrashuvlarda ishtirok etishdi. 379 sportchi – sportning har xil turlari bo'yicha, jumladan, erkin kurash, voleybol, yengil atletika, futbol, suzish, basketbol, gimnastika bo'yicha Afg'oniston, Indoneziya, Mo'g'uliston, Chexoslovakiya, Kambodja, Bolgariya, Gretsiya, Hindiston, Kuba kabi 41 mamlakatda bo'lib, o'z mahoratlarini namoyish qildilar. O'zbekiston GDR, Yaponiya, Indoneziya, Gana, Avstriya kabi 45 mamlakatning sportchilari bilan xalqaro uchrashuvlar o'tkazdilar.

O'zbekiston Komparatsiyasi Markaziy Komiteti va O'zSSR Min-

istrlar Soveti respublikada fizkultura va sportning ahvolini muhokama qildilar hamda bu sohani yanada rivojlantirishning keng tadbirlarini belgilab berdilar. Bu esa, O'zbekistonda sportni so'nggi yillarda shahdam qadamlar bilan rivojlanishini ta'minladi.

Fizkultura va sport borgan sari mehnatkashlar turmushiga singib bormoqda. Ommaviy fizkultura ishlarining yangi shakllari takomillashmoqda. Ishlab chiqarishda gimnastika mashqlari keng yoyilmoqda, salomatlik guruhlari soni ko'paymoqda. Bu tadbirlarning hammasi keng ommani va sport bilan shug'ullanishga jalb qilish imkonini berayotir, 1967-yilda respublika fizkulturachilarining umumiy soni 1 million 950 mingga etdi. O'zbekiston Spartakiadasida 2 million 500 ming sportchi ishtirok etdi. Sport ishlari 1967-yilda 1960-yilga nisbatan ikki barobar ko'paydi. Sportchilar ixtiyoriga 842 stadion va kompleks maydonchalari berib qo'yilgan. Fizkultura va sportning ommalashib borishi negizida O'zbekiston sportchilarining mahorati ham oshib bormoqda. Ular Butunittifoq va Xalqaro sport musobaqalarida yuksak ko'rsatkichlarga erishmoqdalar. 1967-yil 9-iyundan 4-avgustgacha Moskvada bo'lib o'tgan SSSR xalqlarining IV Spartakiadasida o'zbekistonlik 120 nafar sportchi sovrinli o'rinlarni egalladilar. 27 oltin, kumush va bronza medali qo'lga kiritildi. O'zbekiston sportchilari musobaqalar mobaynida 3 ta mamlakat rekordi, 45 respublika rekordini o'rnatdilar.

Xalqaro uchrashuvlar yildan yilga oshib bormoqda. Respublika sportchilari faqat 1965-yil davomida chet ellik sportchilar bilan 8 marta, jumladan, Bolgariya komandasi bilan suzish bo'yicha, Suriya komandasi bilan boks bo'yicha, Afg'oniston komandasi bilan futbol bo'yicha uchrashuvlar o'tkazishdi. 1968-yilda respublikaning 70 nafardan ziyod sportchisi SSSR terma komandasi tarkibiga kiritildi. Masalan, R.Salimova (Prokopenko) basketbol bo'yicha SSSR terma komandasida qatnashib, Yevropa chempioni unvonini qo'lga kiritdi. Rustam Kazakov Yaponiyada kurash bo'yicha Xalqaro turnir g'olibi bo'ldi. N.Xromov va G.Yablanov boks bo'yicha Yevropa kubogi musobaqalarida g'olib chiqishdi. Agar XVIII Olimpiada O'yinlarida o'zbekistonlik 4 nafar sportchi qatnashgan bo'lsa, XIX Olimpiada O'yinlarida esa 8 nafar sportchi qatnashdi, bu respublika sportchilarining mahorati tinmay oshib borayotganidan dalolat

beradi. V.Duyunova Olimpiada chempioni unvoniga sazovor bo'lib, Toshkentga oltin medal bilan qaytdi. S.Babanina suzish bo'yicha 3-o'ringa chiqdi. M.Komoshev velosport bo'yicha 4-o'rinni egalladi. S.Diamidov gimnastika bo'yicha kumush va bronza medallarini oldi.

Partiya va hukumatimizning doimiy g'amxo'rligi fizkultura tashkilotlarinig moddiy bazasini mustahkamlashga imkon berdi. 1971-yilda 1966-yilga nisbatan stadionlar soni 22 taga, sport maydonchalari 1500 taga sport zallari 300 taga oshdi. Shu davrda yangi-yangi yozgi va qishki suzish havzalari qurildi. Usti yopilgan „Yubiley“ Markaziy sport zali binosi, „Dinamo“ tennis korti, sportchilar uchun qurilgan „Olimpiaya“ pansionati kabi sport inshootlari respublika poytaxti husniga-husn qo'shib turibdi.

Respublika sport inshootlari sportchilar bilan mashq qilishning yangi-yangi usullarini ishga solib toboro yuqori ko'rsatkichlarga erishmoqdalar. 1971-yilda 8661 ta fizkultura jamoalarida 2 millionga yaqin fizkulturachi shug'ullandi. 1966–1971-yillarda respublika bo'yicha 760 nafar sport ustasi va 4000 nafar sport ustaligiga nomzod hamda I razryadli sportchilar tayyorlandi. Jahon, Yevropa va SSSR chempionlari orasida kurashchi Rustam Kazakov, bokschilardan SSSR xalqlari V Spartakiadasining chempionlari Rufat Risqiyev va Nikolay Anfimov, Nikolay Xromov, voleybolchi Vera Duyunova, og'ir atletikachi Erkin Karimov, gimnastikachi Elvira Saadi kabi ajoyib sportchilarning nomi respublikamizdan tashqarida ham mashhur bo'lib ketdi.

1973-yil ham o'zbekistonlik sportchilar uchun „serhosil yil“ bo'ldi. Masalan, „Avtomobilist“ voleybolchi qizlar komandasi oliy ligada mustahkam o'rin oldi. Toshkent Davlat universitetining basketbolchilari „A“ klassi bo'yicha I ligaga chiqdilar. Suv polosi bo'yicha „Burevestnik“ komandasi II guruh komandalari orasida SSSR birinchiligida o'ynash huquqini oldi. 1973-yilning birinchi yarmida o'zbekistonlik sportchilar 18 oltin, 12 kumush va 11 ta bronza medallarini qo'lga kiritdilar. Shu davrda 26 ta respublika rekordi o'rnatildi.

1973-yil O'zbekiston XVI Spartakiadasi va yoshlarning Butunittifoq O'yinlari o'tkazildi. Bu tadbirlar yangi-yangi yoshlarni sportga jalb qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Yoshlar o'yinining hamma bosqichlari va XVI Spartakiadaning final qismida 1 mil-

lion 300 mingdan ortiq sportchi ishtirok etdi. Musobaqalarda 38 sportchi „Sport ustasi“ va 113 sportchi „Sport ustaligiga nomzod“ normalarini bajardilar. O‘zbekiston sportchi yoshlarining Butunittifoq O‘yinlari finalida muvaffaqiyatli chiqish qilib, umumkomanda hisobida 9-o‘ringa ko‘tarildilar. Velosipedchi S.Makarixin musobaqa chempioni bo‘ldi. Qilichbozlik bo‘yicha S.Ro‘ziyev, velosipedchi A.Pochenutov, suvga sakrovchi E.Zavodovskaya, yengil atletikachilar A.Dolgova va V.Zdobnovlar, gimnastikachi I.Ijboldiaya, suzuvchi L.Chertovalar kumush medal oldilar.

1973-yilda respublika sportchilari mamlakat chempionligining oltita oltin medalini olishga sazovor bo‘ldilar. Velosipedchi A.Yudin ikki marta mamlakat chempioni unvonini olib, katta muvaffaqiyatga erishdi. Yengil atletikachi R.Babich, otish bo‘yicha Yu.Temodiyev, velosipedchi L.Markiloviy, eshkakchi V.Mustafoyevlar oltin medal bilan mukofotlandilar. 1973-yil dekabrda O‘zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komiteti va respublika hukumati „Respublika o‘quv yurtlarida jismoniy tarbiyaning ahvoli va sportni rivojlantirish to‘g‘risida“ Qaror qabul qildi. Bunda barcha o‘quv yurtlarida jismoniy tarbiya ishlarini jonlantirish, mutaxassislar tayyorlash sport inshootlarini qurish, sport jihozlari, asbob-anjomlar va kiyimlarni ishlab chiqarish ishlarini yanada yaxshi yo‘lga qo‘yish vazifalari qo‘yildi.

Toshkentda 1973-yil 16-martdan 20-martgacha og‘ir atletika bo‘yicha „Do‘stlik“ Xalqaro turniri o‘tkazildi, bu turnirda 15 mamlakatdan 153 ta sportchi qatnashdi. Musobaqada O‘zbekistonning eng kuchli sportchilari ham qatnashdilar. Musobaqada 7 – Jahon, 6 – Butunittifoq, 15 – milliy va 27 ta „Do‘stlik“ turniri rekordlari o‘rnatildi.

1974-yili Toshkentda O‘zbekiston SSR va O‘zbekiston KPning 50 yilligiga bag‘ishlab, Xalqaro turnir o‘tkazildi. Bu musobaqada 14 nafar shaxmatchi ayollar qatnashdi, shulardan 6 nafari „Xalqaro toifadagi sport ustalari“ E.Karokash (Vengriya), K.Eretova (Chexoslovakiya), X.Eretskaya (Polsha) va boshqalar O‘zbekistondan iqtidorli yosh shaxmatchi Ala Mkrtichan yuqori sport mahoratini ko‘rsatib, Xalqaro turnir g‘olibi bo‘ldilar.

Toshkentda futbol bo‘yicha o‘smirlar o‘rtasida xalqaro turnirini o‘tkazish an‘anaga aylanib qoldi. 1974-, 1975-, 1977-, 1978-, 1979-, 1980-yillardagi Xalqaro turnirlar yuqori darajada o‘tkazildi.

1976-yil O‘zbekiston sportchilarining ixtiyorida 139 stadion, 29 mingdan oshiq sport maydonchalari, 164 ta suzish havzalari, 2506 ta sport zallari, sport saroylari, 2009 BUSMlar bo‘lib, ularda 100 mingdan oshiq bolalar shug‘ullanar edilar.

Shu yillari respublikada 8 ta komanda oliy ligada o‘ynar edilar. Bular: *futbol, suv polosi, voleybol, qo‘l to‘pi, chim ustida xokkey (ayollar)* o‘ynardilar. Birinchi ligada ham 8 ta komanda *futbol, qo‘l to‘pi, basketbol, ayollar* va *erkaklar voleybol* komandasi, chim ustida xokkey (erkaklar), shaybali xokkey va ikkinchi ligada futbol bo‘yicha 14 komanda o‘ynaydi.

O‘yinchi 5 yillikni 4 yilida 2 million 322 ming razryadchilar, 93 nafar „Xalqaro toifadagi sport ustalari“ va 1962 nafar „Sport ustasi“, ulardan 25 tasi Olimpiada O‘yinlari, Jahon va Yevropa chempionlari bo‘ldi.

Faqat 1978- va 1979-yillarda respublikamiz sportchilari SSSR, Yevropa va Jahon chempionatlarida 84 (39 tasi oltin) medalni qo‘lga kiritdilar. 1974-yil aprelda respublika partiya faollarining navbatdagi yig‘ilishi bo‘lib, unda „Respublikada fizkultura va sportning ahvoli haqida KNES XXIV syezdi qarorlari asosida uni yanada rivojlantirish tadbirlari to‘g‘risida“gi masala ko‘rib chiqildi. Barcha partiya, davlat, kasaba uyushmalari, sport va boshqa tegishli tashkilotlar, maxkamalar, idoralar zimmasiga jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish vazifalari yuklatildi. Jumladan, fizkultura tashkilotlari sport jamiyatlari ham o‘z ish uslublarini yangicha sharoitga moslashtirish va yanada ravnaq topishiga harakat qilishligini uqtirildi. O‘zbekiston sportchilarini Yevropa va Jahon chempionatlarida qatnashchilari ko‘paya bordi. 1974-yil 26-iyulda Ulan-Batorda sambo bo‘yicha Jahon chempionati ochildi. S.Xodiyev Bolgariya, Ispaniya, Eron, Turkiya, Janubiy Koreya, Angliyaning mashhur sambochilarining ustidan g‘alabaga erishdi. Finalda Sayfiddin jiddiy raqib Mongoliya chempioni ustidan ham g‘alabaga qozonib, Jahon chempioni bo‘ldi.

1976-yil Minsk shahrida o‘tkazilgan Jahon chempionatida yana mongol sportchisi ustidan g‘alaba qozonib ikkinchi marta Jahon chempioni bo‘ldi.

Sobir Qurbonov 1973-yilda Ispaniyaning Madrid shahrida o‘tkazilgan Yevropa chempionati g‘olibi bo‘ldi. 1975-yili Minsk shah-

rida o'tkazilgan Jahon chempionatida 5 nafar sambochini yengib, Jahon chempioni unvonini oldi. Bizning sportchilarimiz keyingi vaqtlarda Xalqaro va Butunittifoq musobaqalarida chempionlik va mukofotli o'rinlarni egalladilar. S.O'lmasova, Z.Axtyamova (yengil atletika) N.Butuzova va O.Rogova (kamondan otish), S.Ro'ziyev (qilichbozlik), V.Shin (boks), K.Fatxulin, V.Sobodirev, V.Animin, A.Doljenko (kurash), V.Dvoryaninov, M.Ismoilov (ot sporti), A.Pandshilov (velosport) va boshqalar.

O'zbekistonda sportni rivojlanishida sportchilarning mahoratini takomillashtirishda va o'sishida eng muhim o'rinlardan birini respublikamizning chet el sport tashkilotlari bilan qilayotgan aloqasidir. Bu aloqalarning hajmi quyidagi ma'lumotlar bilan xarakterlanadi.

1976-yilda 174 kishi chet elga chiqdi. 180 kishini respublika qabul qildi.

1977-yilda 308 kishi chiqdi. 741 kishini qabul qildi.

1978-yilda 338 kishi chiqdi, 974 kishini qabul qildi.

1979-yilda 265 kishi chiqdi, 831 kishini qabul qildi. Oxirgi yildagisining kamayishining sababi SSSR xalqlarining VII Spartakiadasida qatnashishidir.

1977-yil noyabr oyida yana Respublika partiya qo'mitalari faollarining yig'ilishi bo'lib o'tdi. „Bunda ommaviy mahorat uchun“ masalasi kun tartibida muhokama qilindi.

Shu yili dekabr oyida „Respublikada yengil atletikaning ahvoli va uni yanada rivojlantirish tadbirlari to'g'risida“gi masala ko'rib chiqildi va qaror qabul qilindi. Uni rivojlantirish uchun moddiy-texnika bazasini yaratishga qaratildi.

Respublikamizdagi 12 ta stadionlarining yo'lakcha va sektorlariga (Andijon, Farg'ona, Buxoro, Samarqand) zamonaviy sintetik qoplamalar yotqizildi, Markaziy „Paxtakor“ stadioniga „Navartan“ qoplamasi qilingan, yengil atletika bo'yicha oliy sport mahorati tashkil etildi. Bir qator „Mehnat“, „Dinamo“, „Yosh kuch“ sport jamiyatlari qoshida sport mahoratini oshirish maktabi, „Mehnat rezervlarida“ olimpiaya zaxiralari tashkil etilgan.

Barcha ushbu tashkilotlarda avval 3–5 sport ustalari tayyorgarligi bo'lsa, 1983-yilga kelib yengil atletika bo'yicha 20 nafar sport ustasi tayyorlandi.

Shuni ko'rsatib o'tish kerakki, bizning yengil atletikachilarimiz 3 nafar sportchimiz – Z.Zaytseva – 1 milga yugurishda, S.O'lmasova 3000 m masofaga yugurishda, T.Birsolina esa nayza uloqtirishda Jahon rekordini o'rnatdilar. O'zbekiston yengil atletikachilari nayzani uloqtirishda SSSR rekordiga 7 marta (M.Gannarov, S.Usov, I.Prokudan, V.Barbashin, A.Dimov), respublika rekordiga 71 marta o'zgartirish kiritdilar. Vladimir Cherninov uch hatlash bo'yicha 23 yil oldin O.Ryaxovskiy tomonidan o'rnatilgan rekordga o'zgartirish kiritdi. Iqtidorli, yosh langar bilan sakrovchi R.Gataulin 1983-yili o'smirlar o'rtasida Yevropa chempioni bo'ldi.

Hozirgi vaqtda 30 dan oshiq yengil atletikachilar mamlakat terma komandasiga a'zo, ulardan 24 nafari „Xalqaro toifadagi sport ustasi“ degan yuksak unvonga egadirlar.

1974-yilda Kubaning Gavana shahrida boks bo'yicha Jahon chempionati o'tkazildi, o'zbek bokschisi Rufat Risqiyev jasorat ko'rsatdi, u ikkinchi jangni o'tkazayotganda o'ng qo'lini, keyingi jangda chap qo'lini sindirdi. Finalda esa rumin bokschisi Alen Nestak bilan ringga chiqdi. Ringda jasorat, mardlikni namoyon qilib, raqibini ustidan ajoyib g'alaba qozondi. Taqdirlash marosimida Fidel Castro „Toshkent qoploni“ deb oltin medalni bo'yniga osib qo'yadi. 1975-yili SSSR xalqlari V Spartakiadasida O'zbekiston bokschilari ajoyib g'alabalarga erishdilar. R.Risqiyev, N.Anfimovlar oltin, F.Pak – 2-o'rinni, V.Shin – bronza medalini olishga sazovor bo'ldilar. N.Anfimov birinchi bor mamlakat chempioni, XX Olimpiyada O'yinlarini qatnashchisi V.Shin mamlakat birinchiligida 1977-yilda – bronza, 1978-, 1980-yillarda – kumush, 1981-, 1983-yillarda – oltin, 1979-yilda Jahon Kubogi sohibi, 1982-yilda Jahon chempionatini sovrindori bo'ldi.

Og'ir atletikachilarimizdan 1976–80-yillarda L.Kurtaminov, A.Kortdinov, N.Muhamedyarov, G.Malyar, V.Bagutsniy „Xalqaro toifadagi sport ustasi“ unvonini oldilar.

O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport qo'mitasining „Respublikada sportning o'yin turlari ahvoli va uning rivojlantirish choralari haqida“gi Qarori respublikada yuksak mahoratli sportchilar yetishtirish, sport o'yinlarini yanada ommaviylashtirish masalasida fizkultura tashkilotlarining zimmasiga katta vazifalarni yukladi. Mazkur qarorning hayotga tatbiq etilishi natijasida basketbol sohasi ham dastlabki

yutuqlarni qo'lga kiritdi. O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutining „FISK“ jamoasi (ayollar) va „Universitet“ jamoasi (erkaklar) sobiq SSSR chempionatining „A“ klassi I guruh musobaqalarida qatnashib kelishi fikrimizning dalilidir.

O'zbekistonning eng kuchli erkaklari jamoasi 1973-yilda „A“ klassining I guruhiga kiradi. 1974-yili shu guruhda 3-o'rin, 1975-yili – 7-o'rin, 1976-yili – 9-o'rinni egallaydi va oliy ligaga chiqadi.

1980–81-yilda oliy ligada 12-o'rinni egallab, I guruhga o'tadi. 1981–82-yilda I guruhda 1-o'rinni egallab, yana oliy ligaga yo'llanma oldi, 1982–83-yil 9-o'rin, 1983–84-yil 5-o'rin, 1984–85-yil – I guruhda 10-o'rin, 1987–88-yil – I guruh 9-o'rin, 1988–89-yil – 9-o'rin, 1989–90-yil oxirgi o'rin, 1990–91-yil – oliy ligaga chiqish va 1991–92-yil – I-ligiga qaytish.

1975-, 1979-, 1983-yillarda O'zbekiston terma jamoasi (erkaklar) Kiyev shahrida – 9-o'rin, Kaunasda ham – 9-o'rin, Moskva shahrida o'tkazilgan Spartakiada O'yinlarida 10-o'rinni egalladilar.

SSSR Vazirlar Mahkamasining 1981-yil 11-sentabrda „Fizkultura va sportni har tomonlama rivojlantirish, uni chinakam ommaviylikka aylantirish to'g'risida“ Qarori qabul qilindi.

Respublikamizda maqsadga yo'naltirilgan va samarali ishlarini jamiyatlararo markazlarda yaxshi yo'lga qo'yilgan, ayniqsa, suzish markazi, chunki respublikamizda suzuvchilar mamlakat birinchi-lıklarda mustahkam 6-o'rinni egallab turibdilar. Masalan, Yevropa chempioni Sergey Zabolotnov, Larisa Belokan – Yevropa rekord-chisi. Ikkalasi ham mamlakat terma komandasi a'zolaridir. Ikki karra Jahon chempioni Sobir Ro'ziyev va Jahon chempioni A.Lukicherlar murakkab va qiziqarli sport turi qilichbozlikdan muxlislarini ko'proq xursand qildilar.

Suv nolasi bo'yicha sobiq SSSR terma jamoasidagi o'rtoqlari bilan birgalikda Erkin Shagayev ikki marta Jahon va XXII Olimpiya O'yinlari chempioni bo'ldilar.

Erkin kurash bo'yicha Jahon chempionlari Arslan Xadarsev va Arsen Fadzaevlar o'zlarining sport mahoratlarini ko'rsatdilar. Klassik kurash bo'yicha Komil Fatxulin va Vasiliy Anininlar o'zlarini mehnatsevarligi va talantlarini ko'rsatdilar.

1983-yili Georgiy A'zamov O'rta Osiyoda birinchi va Osiyo

qit'asida ikkinchi bo'lib shaxmatdan Xalqaro grossmeyster bo'ldi, qizlar o'rtasida Flyura Hasanova birinchi marta Jahon chempioni bo'ldi. 1983-yilda o'tkazilgan spartakiadada O'zbekiston shaxsiy hisobda 8 oltin medalni qo'lga kiritdilar. Bular A.Harlov, V.Zaripova, Z.Zaytseva, A.Fadzaev, A.Xadarsev, V.Shin, V.Sobodirev, K.Fatxulin, yana 10 nafar sportchi kumush, 20 nafar sportchi bronza medalini oldilar.

O'zbekiston og'ir atletikachilari 1981-yildan boshlab xalqaro musobaqalarda qatnasha boshladilar.

1982-yilda andijonlik Noil Muhamedyarov o'smirlar o'rtasida Yevropa chempioni bo'ldi.

1988-yilda Seulda o'tkazilgan XXIV Olimpiada O'yinlarida 82,5 kg vaznda Noil Muhamedyarov kumush medal oldi.

1989-yilda namanganlik S.Sirsov Jahon chempionatida ikkikurashda 402,5 kg og'irlikni ko'tarib kumush medalga sazovor bo'ldi.

1991-yilda Germaniyada ikkita sportchimiz S.Sirsov va I.Sodiqov Jahon chempioni bo'ldi.

1952-yili Finlandiyaning Xelsinki shahrida o'tkazilgan XV Olimpiada O'yinlarida mamlakat terma komandasi tarkibida O'zbekiston vakillaridan ikki kishi – Galina Shamray va Sergey Panov qatnashdi. Galina Shamray – sport-gimnastikachilari jamoa birinchiligida chempion bo'ldi, S.Panov – 4-o'rin (yengil atletika).

U 1956-yilda Avstraliyaning Melburin shahrida XVI va Rimda o'tkazilgan XVII Olimpiada O'yinlarida (1960) qatnashdi.

1964-yilda Yaponiyaning Tokio shahrida o'tkazilgan XVIII Olimpiada O'yinlarida sportni ikkita turidan uchta sportchimiz qatnashdilar, gimnastikachi Sergey Diamidov komanda hisobida kumush medal oldi, suzuvchilarimiz Nataliya Ustinova va Svetlana Babaninalar 4×100 m aralash estafetada bronza medalini oldilar. Svetlana Babanina 200 m ga brass usulida suzishda ham 3-o'rinni oldi. 1968-yildagi XIX Olimpiada O'yinlarida besh nafar sportchimiz qatnashdi. Bular velosipedichi Mixail Komoshev 5-o'rinni, Vera Duxunova – oltin va suzuvchimiz Sergey Konov, Nataliya Ustinova va Svetlana Babaninalar.

1972-yili Munxen (FRG)dagi XX Olimpiada O'yinlarida respublikamizning 6 nafar vakili qatnashdi: Nikolay Anfimov – boks,

Rustam Kazakov – kurash, Aleksandr Panfilov velopoygachi. Ulardan uchitasi – R.Kazakov, V.Duyunova, E.Saadilar – oltin medal oldilar.

1976-yili Monrealda o'tkazilgan XXI Olimpiada O'yinlarida 4 nafar vakilimiz muvaffaqiyatli qatnashdilar. Rufat Risqiyev – kumush, V.Feodorov – bronza medaliga sazovor bo'ldilar. Qilichboz S.Ro'ziyev komanda hisobida – 4-o'rin, ot sporti bo'yicha Valeriy Dvoryaninov komanda hisobida – 5-o'rinni oldilar.

1980-yili Moskvada o'tkazilgan XXII Olimpiada O'yinlarida O'zbekistondan 15 nafar sportchi qatnashdi: 4 – oltin, 5 – kumush, 4 – bronza medalini oldilar.

Oltin medal olganlar: Yuriy Kovshov – ot sporti, Erkin Shagayev – suv polosi, Larisa Pavlova – voleybol, Olga Zuboreva – qo'l to'pi.

Kumush medal olganlar: Natalya Butuzova – kamondan otish, Rustam Yambulov – stendda otish, Yuriy Kovshov – ot sportidan, shaxsiy hisobda, Aleksandr Panfilov – trek, Sobir Ro'ziyev – rapirada.

Bronza medali olganlar: Andijon xokkey jamoa a'zolari – Nelli Gorbatkova, Leylo Ahmedova va Alini Xam.

6-o'rinni olganlar: T.Biryulina – nayza uloqtirishdan, A.Xorlov – 400 m ga to'siqlar oshish yugurishdan – 2-o'rin.

15-§. O'zbekiston mustqilligi davrida jismoniy tarbiya (1991–2007-yillar)

1991-yil 31-avgust kuni g'oyat buyuk, olamshumul tarixiy voqea yuz berdi. Shu kun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Respublika Oliy Kengashi minbaridan O'zbekiston davlati mustaqilligini tantanali ravishda e'lon qildi.

Biroq tarixiy tajribalar shundan dalolat beradiki, jamiyatning haqiqiy boyligi, bu – inson, inson avlodidir. Jamiyat el-yurtiga, vataniga sadoqatli, iymon-e'tiqodi butun, mard va jasur ma'naviyati yuksak insonlar bilan haqli ravishda faxrlanadi. Bu ulug'vor, betakror boylik esa har qaysi davlatning salohiyati manbayidir.

Ana shunday noyob fazilatga ega bo'lgan avlodni tarbiyalab voyaga yetkazayotgan xalq kelajakka ochiq ko'z, katta ishonch bilan qarashi mumkin.

Shukronalar bo'lsinki, xalqimiz tarixning mashaqqatli sinovlari osha o'zining ana shu olijanob xususiyatlarga zavol yetkazmay, saqlab keldi. Ajdodlarimiz o'z nasl-nasablarini umumbashariy tuyg'ular, o'lmas sharq falsafasi, milliy qadriyatlarimiz bilan tarbiya qilib keldilar. Ota-bobolarimiz asrlar davomida avlodlarni voyaga yetkazdilar. Ha, bunday fazilatlar asl zahmatkash xalqimizga munosibdirki, biz bu bilan har qancha g'ururlansak arziydi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1992-yil 14-yanvarda „Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida“ muhim Qonun qabul qildi. Ushbu hujjat bilan sohamiz birinchi marta o'z faoliyatining mustaqil huquqiy asoslariga ega bo'ldi. Qonun jismoniy tarbiya hamda sport faoliyatida jamoat munosabatlarini to'g'ri tarkibga solishini va O'zbekistonda jismoniy tarbiya, sog'lomlashtirish va sport ishi-ning yuksaltirishning huquqiy kafolatini yuzaga keltirdi. Qonunda jismoniy tarbiya va sport sohasidagi qonunchilik amaliyotini jahon tajribasiga va respublikamizning o'ziga xos xususiyatlariga muvofiq qildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „Sog'lom avlod uchun“ (1993-yil) Farmoni ushbu Qonunning amalda barkamollikka, erishish, tabiatni muhofaza qilish, jismoniy va ma'naviy madaniyatlarning uzviy bog'liqligini ta'minlashga qaratilgan.

Yurtboshimizning jismoniy tarbiya va sportning yanada rivojlantirishda „Sog'lom avlod uchun“ ordeni va shu nomdagi jamg'armani ta'sis etishi, jismoniy tarbiya va sport bo'yicha maxsus unvonlarni joriy etishi to'g'risidagi Farmonlari jismoniy tarbiyani rivojlantirishda muhim o'rin tutmoqda. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 15-apreldagi „Sog'lom avlod uchun“ jurnalini tashkil etish to'g'risida“gi Qarorni ham bu sohada qo'yilgan salmoqli qadam deyish mumkin.

Qonunni hayotga tatbiq etishda O'zbekiston Xalq ta'limi Vazirligi katta ishlarni amalga oshirishni rejalashtirmoqda. Chunonchi, birinchi navbatda bolalarni har tomonlama jismoniy baquvvat, epchil, chaqqon, kuchli, botir hamda ularni ilmga bilimdon, zukko, madaniyatli, ma'naviyati boy qilib tarbiyalashni ko'zda tutgan „Sog'lom avlod“ dasturini ishlab chiqishni amalga oshirmoqda.

Umumta'lim maktablari I–XI sinflari uchun Davlat standarti asosida jismoniy tarbiya dasturini ishlab chiqilishi fikrimiz asosidir.

Keyingi paytlarda qurilayotgan har bir maktabda sport zali bo'lishi, Yunusobod dahasida tennis kortining qurilishi, Farg'onada, Andijonda, Namanganda, Samarqandda, Qarshida, Termizdagi tennis kortlari va stadionlarning qurilishi qabul qilingan qarorlarning amaliyotga tatbiq etilayotganligidan dalolatdir.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga alohida e'tibor berila boshlandi. Sog'lom avlodning o'sib-ulg'ayishida ularni har tomonlama kuchli, epchil, chaqqon, tezqor, chidamli, botir, qo'rqmas qilib tarbiyalashda milliy kurashning roli kattadir. Chunki milliy kurashning yaxshi o'rgangan sportchiga sportning va kurashning boshqa turlarini egallash oson kechadi.

1991-yili SSSR xalqlari Spartakiadasida oxirgi matra sportchilari-miz yaxshi qatnashib, umumkomanda hisobida 10-o'rinni egallashdi. Yunon-rum kurashi bo'yicha Abdullayev G'ayrat 1992-yil mamlakat birinchiligida 2-o'rinni, Yevropa „Gran-pri“ musobaqasida 1-o'rinni qo'lga kiritdi.

1991-yili bokschilarimiz mamlakat birinchiligida ajoyib g'alabarni qo'lga kiritishdilar. Igor Bunin – oltin, A.Grigoryan va O.Maskayev – kumush va E.Karimov – bronza medali oldilar.

1991-yili Moskvada o'tkazilgan oxirgi spartakiadada A. Grigoryan chempion bo'ldi, O.Maskayev 2-o'rin, X.Tursunov, N.Sumionov, N.Atoyev, M.Kitabovlar – 3-o'rinni oldilar. Komanda – 4-o'rinni egalladi.

1992-yil 9–11-avgust Shahrisabzdagi „Hisor“ o'yingohida milliy kurash bo'yicha Sohibqiron A.Temur xotirasiga bag'ishlangan I Xalqaro musobaqa bo'lib o'tdi.

Ushbu turnirga Qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg'iziston va boshqa davlatlar vakillari kelishdi. Jami 300 nafar mana-man degan polvonlar Shahrisabzni, buyuk sarkarda, ulug' Sohibqiron ruhini shod etishga bel bog'lab maydonga tushdilar. Bu yerda milliy kurashning Buxorochoa usulida kurash tushildi.

1992-yil 21-yanvarda O'zbekiston Respublikasining Milliy Olimpiya Qo'mitasi rasmiy ravishda ta'sis qilinadi va shu yili 9-martda Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi tarkibiga kiritilib, haqiqiy a'zo bo'ldi. Bu O'zbekiston sportchilarning Olimpiada va Jahon birinchiliklari

mustaqil terma jamoa sifatida ishtirok etishlariga imkoniyatlar yaratib berdi.

1994-yili O'zbekiston Respublikasi Milliy Olimpiya Qo'mitasi (MOK) Bosh assambleyasi 3-sessiyasi bo'ldi. Unda MOK Ijroiya Qo'mitasi va Taftish Komissiyasining hisobotlari tinglandi. O'zbekiston Respublikasi MOK nizomiga o'zgartirishlar kiritildi. Sessiyada O'R MOK Deklaratsiyasi qabul qilindi va Davlat Sport Qo'mitasi raisi S.S.Ro'ziyev MOK prezidenti etib saylandi.

O'zbekiston Respublikasining Milliy Olimpiya Qo'mitasining Deklaratsiyasida Olimpiya g'oyalari tayanish, uni hayotga singdirish va jamoalarda XOK tashkil etilganligining 1100 yilligini targ'ibot qilish kabi murojaat, chaqiriq, tavsiya va takliflar bayon etilgan.

1994-yilning 2–15-oktabr kunlarida Yaponiyaning Xirosima shahrida XII Osiyo O'yinlari bo'lib o'tdi. Unda O'zbekiston Respublikasi sportchilari 10 – oltin, 11 ta kumush va 19 ta bronza, ya'ni, jami 40 ta medalni qo'lga kiritdilar.

Baydarkachi Ivan Kireyev 3 oltin medal sovrindori bo'ldi. Alisher Avezboev, Oleg Maskayev (boks), Shuhrat Ahmedov, A.Rapichev, E.Osmonov (o'q otish), O.Yarigina (nayza uloqtirish), R.G'aniyev (o'ngkurash), S.Munkova (balandlikka sakrash) musobaqa g'oliblaridir. Shuningdek, futbol jamoamiz finalda XXR jamoasini 4:2 hisobda yengib, ajoyib g'alabani qo'lga kiritdi. Bosh trener R.Akramov, B.Abduraimov.

Umuman olganda XII Osiyo O'yinlari natijalari, ayniqsa, futbolchilarimizning yutuqlari O'zbekiston dovrug'ini olamga yoydi.

Uch yil ichida jismoniy tarbiya bilan shug'ullanuvchilari soni 5,5 milliondan oshib ketdi.

Ulardan ko'pchiligi – oshirilgan murakkab normativlarni bajarishga muvofiq bo'ldilar. Milliondan ortiq kishi esa, salomatliklarini mustahkamlash bilan birga sport seksiyalarida mashg'ulotlarni davom ettirmoqdalar.

200 ga yaqin stadion, 4,5 mingdan ortiq sport zallari, 128 cho'milish havzalari, 30 mingdan ortiq o'yin maydonchalari va futbol maydonlari sportchilar ixtiyoriga berib quyilgan.

Sport kurashi, chavandozlik o'yinlari va musobaqalari yangi sarhadlarga chiqib oldi. Bunga respublika hukumatining milliy sport

turlarini rivojlantirish borasidagi g'amxo'rligi tufayli erishildi. Buyuk ota-bobolarimiz, mashhur tarixiy va davlat arboblari atab atletikachilarning xalqaro bellashuvlarini o'tkazish yaxshi an'ana bo'lib qoldi.

O'zbekiston vakillari yuksak mahorat namoyish etiladigan bellashuvlarda ham muvaffaqiyatli qatnashmoqdalar. Sportchilarimiz Jahon va Osiyo chempionatlarida, Olimpiada O'yinlari va Xalqaro turnirlarda qatnashib, 686 nishon, shu jumladan, 232 oltin, 201 kumush, 253 ta bronza nishonlarini olishga muvofiq bo'ldilar.

Jug'rofiy-siyosiy holatimizni hisobga olib, Osiyo mamlakatlari bilan aloqalarni rivojlantirishga alohida e'tibor berilyapti. Chunonchi, O'zbekiston futbolchilari Osiyo chempionati va kubogi musobaqalariga kiritildi.

1995-yil 8-9-aprel kunlari Termiz shahridagi „Alpomish“ o'yin-gohida Sharqning buyuk allomasi al-Hakim at-Termiziy xotirasiga bag'ishlangan II an'anaviy Xalqaro turnir bo'lib o'tdi. Turnirda Rustam polvon Ergashev mutlaq g'olib chiqdi.

1995-yil Respublikamizning ko'pgina vakillari xalqaro sport anjumanlarida ajoyib muvaffaqiyatlarga erishdilar. Masalan, boks bo'yicha birinchi Jahon chempioni R.Risqiyev yulduzi sport osmonida ravshan porladi. Jahon chempionatlarida Bobomurod Fayziev, Sayfiddin Xodiyev, Sobir Qurbonov (sambo kurashi), Sobir Ro'ziyev (qilichbozlik), Mamajon Ismoilovlarning (ot sporti) nomi dunyo uzra yangradi. Sportning turli sohalari bo'yicha ushbu sportchilarning: Jamoliddin Abdujabborov, Erkin Karimov, Erkin Xoliqov, Isroil Isoqov, Komil Fatxulinlar nomi jahonga tanildi.

O'zbekistonning 9 nafar olimpiyadachilari Janubiy Koreyada 5 ta Olimpiya medalini qo'lga kiritdilar. A.Fadzayev va M.Xadarsev erkin kurash bo'yicha yuksak olimpiya mukofotiga erishdilar. R.Gataulin langar bilan sakrashda va N.Muhamadyarov shtanga ko'tarish bo'yicha kumush medallar sovrindori bo'lishdi.

Mustaqil Respublikamiz vakillari qisqa vaqt ichida xalqaro musobaqalarda ajoyib g'alabalarga erishdilar. Lina Cheryazova fristayl bo'yicha Jahon chempionati va Kubogi, Qishki Olimpiada O'yinlari g'olibi, Hikmatilla Ahmedov boks bo'yicha Jahon chempionatida 2-o'rinni, Botir Mamidov taekvando g'olibi, Sergey Nodirxonov

Jahon chempionatida 3-o'rinni, Ramil Islomov erkin kurash bo'yicha yoshiar o'rtasida Jahon birinchiligi g'olibi, Navro'z Usmonov yunon-rum kurashi bo'yicha Jahon birinchiligida 2-o'rinni, O'rol To'rayev milliy kurash bo'yicha Prezident sovrini sohibi, Yuliya Yankina sambo bo'yicha ikki marta Jahon chempioni, Oksana Chusovitina gimnastika bo'yicha Olimpiada O'yinlari chempioni, Jahon chempionatida 3-o'rin, Toymurod Urusov erkin kurash bo'yicha Jahon chempioni, Alini Stergiadu Osiyo kubogida 1-o'rinni, Ramil Ataulin, Ruslan Xingarov erkin kurash bo'yicha Jahon chempionatida 3-o'rinni egallagan. Ivan Kireyev baydarka va kanoeda eshkak eshish bo'yicha Osiyo O'yinlari chempioni Zokirjon Sharipov sambo bo'yicha Jahon chempionati g'olibidir. Bularning nomini yana davom ettirishimiz mumkin. Mana shunday muvaffaqiyatlar respublikamiz mustaqillikka erishgandan keyin qo'lga kiritildi. Bu davlatimizning jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga berilgan e'tiboridir.

1995-yilda Xitoyda og'ir atletika bo'yicha Jahon chempionati o'tkazildi (ayni vaqtda, Olimpiada O'yinlariga yo'llanma olishga), unda o'zbekistonlik og'ir atletikachilari ham qatnashdi. 116 davlat o'rtasida 16-o'rinni egallab, Olimpiada O'yinlariga 5ta yo'llanmani qo'lga kiritdilar.

1996-yili Osiyo chempionatida 3 nafar sportchi qatnashdi, shulardan B.Nuraliyev 7-3-o'rin, I.Halilov 3-o'rinni oldi. O'zbekiston poytaxti Toshkent shahridagi „Alpomish“ sport saroyida 1995-yil 1-8-oktabr kunlari boks bo'yicha XVIII Osiyo chempionati bo'lib o'tdi. Unda 19 mamlakatdan, ya'ni, O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Tojikiston, Pokiston, Koreya, Tayland, Singapur, Filippin, Tayvan, Xitoy, Indoneziya, Iroq, Kuvayt, Hindiston, Yaponiya va boshqa terma jamoalardan kelgan eng kuchli bokschilar chempionatning medallari bilan bir qatorda Atlanta Olimpiadasiga beriladigan yo'llanmalarni ham qo'lga kiritish uchun ringga chiqdilar.

Osiyo chempionatida bokschilarimizga ikki tomonlama mas'uliyat yuklandi. Birinchidan ular ona-Vatanimiz sharafini himoya qilishadi. Ikkinchidan, chempionati final jangi qatnashchilari keyingi yili Atlantada bo'ladigan Olimpiadaga yo'llanma olishadi.

Eng quvonarlisi 1996-yil iyul-avgust oylarida AQShning Atlanta shahrida o'tkazilgan XXVI Olimpiada O'yinlarida O'zbekiston

sportchilari birinchi marotaba mustaqil komanda bo'lib qatnashdi. Olimpiada O'yinlarida 71 nafar sportchi qatnashdi. Ikkita sportchimiz Armen Bagdasarov – kumush medal (dzyudo), Karim To'laganov (boks) bronza medaliga sazovor bo'ldi.

Komanda hisobida 58-o'rinni egalladilar. Ayniqsa kurashchilar, bokschilar, yengil atletikachilar va boshqa sport turlari bo'yicha ko'pgina vakillarimiz faxrli o'nlikdan joy oldilar.

1996-yilning avgustda „Olimpiya shon-shuhrati“ muzeyi ochilishida XOK Prezidenti X.A.Samaranch qatnashib, Respublika Prezidenti I.A.Karimovning barcha sa'y-harakatlari diyorimizda Olimpiada O'yinlari g'oyalarini tashviqot va targ'ibot qilishda, yanada rivojlanishiga yordam bo'lishini aytdi.

1996-yilning 17-yanvarida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27-sonli „O'zbekistonda futbolni rivojlantirishning chora-tadbirlari to'g'risida“gi Qarori qabul qilindi. Bu qarordan keyin barcha BUSMlarda futbol bo'limlari, har bir viloyatda futbol-inter-natlari ochildi, bu respublikamizda futbolni rivojlantirishga imkoniyat yaratib berdi.

Ona-Vatanimiz mustaqillikka erishgandan buyon o'tgan vaqt davomida respublikamiz ko'plab yirik xalqaro turnirlar maskani bo'lib qoldi. Ayniqsa, milliy kurash, tennis, futbol bo'yicha Xalqaro turnirlarning o'tkazilayotganligi va milliy qadriyatlarimizning tiklanayotganligi, sportimiz taraqqiyotini, yurtimizdagi osoyishtalikni namoyish etmoqda. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, Osiyo va dunyo sporti tarixidan joy oladigan bunday nufuzli musobaqalarni o'tkazishga mustaqilligimiz sharofati ila muyassar bo'lib turibmiz. Ta'bir joiz bo'lsa, aytish mumkinki, bunday musobaqa kelajakda O'zbekistonda Osiyo, Olimpiada O'yinlarini o'tkazish sari tashlangan dastlabki yirik qadam bo'ladi.

Toshkentdagi „Paxtakor“ Markaziy stadionida bo'lib o'tgan Markaziy Osiyo O'yinlarining tantanali ochilishida XOQ Prezidenti X.A.Samaranch, Osiyo Olimpiya Kengashi Bosh kotibi R.Singh Toshkent tantanalaridan hayratga tushdi. Ayniqsa, mahoratli dorboz Tohir Toshkanboyev Olimpiya ma'shalasini qo'liga olib, olov yoqiladigan barkash tomonga dor ustidan yurib borganda, mo'ysafid Samaranch ham mamnunligidan chapak chalib yubordi.

Xullas, „Turkiston – umumiy o'yimiz“ shiori ostida I Markaziy Osiyo O'yinlarining sportning 12 turi bo'yicha o'tkazilgan bahslar nihoyasiga etdi. U mintaqamiz kuchli sportchilari mahoratlarini sinovdan o'tkazish bilan bir qatorda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi qardoshlik, do'stlik, hamkorlik rishtalarini yanada mustahkamladi.

Respublikamiz sportchilari I Markaziy Osiyo O'yinlarida, bir haftalik bahslardan so'ng 158 oltin, 156 ta kumush va 165 bronza medalini qo'lga kiritdilar. Qozog'istonliklar 168 ta, qirg'izistonliklar 67 ta, turkistonliklar 41 ta, tojikistonliklar 15 ta medallar bilan taqdirlandilar.

Mamlakatimiz sportchilari orasida mohir merganimiz Shuhrat Ahmedov eng ko'p – 10 ta (6ta – oltin, 3 ta – kumush, 1ta – bronza) medalga sazovor bo'ldi. Uning jamoadoshi Enver Osmonov shunday nufuzli musobaqada ishtirok etib, suzish bo'yicha 2 marta shohsupaning yuqori pog'onasiga ko'tarildi.

1997-yili O'zbekiston Jismoniy tarbiya va sport Qo'mitasi, Respublika sport kurashlari assotsiatsiyasi va O'zbekiston „Erkin kurash“ Federatsiyasining tashabbusi bilan „Mustaqillik kubogi“ dunyoga keldi va o'tgan qisqa davr ichida „Gran-pri“ turkumidagi musobaqalar orasida munosib o'rin topdi. Jahon sport kurashlari assotsiatsiyasi tomonidan yuksak baholandi.

Mamlakatimizda „Mustaqillik kubogi“ning yuqori saviyada tashkillashtirilishi 1999-yil erkin, yunon-rum va ayollar kurashi bo'yicha XIII Osiyo chempionatining yurtimizda o'tkazilishiga asos bo'ldi. Ushbu nufuzli musobaqada O'zbekiston terma jamoasi 30 dan ortiq Osiyo davlatlari orasida I o'rinni egallagandi.

Qilingan ulkan mehnatlar natijasida aynan Osiyo chempionati kunlarida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov dunyodagi davlat rahbarlari orasida birinchi bo'lib, Jahon sporti kurashlari assotsiatsiyasining yuksak mukofoti „Oltin marjon“ bilan taqdirlandi.

„Mustaqillik kubogi“ jahon sport kurashchilari rivojiga ulkan hissa qo'shdi. Shu bilan birga O'zbekiston shuhratini olam ahliga o'ziga xos tarzda ko'z-ko'z etmoqda. Shu kungacha bo'lib o'tgan „Gran-pri“ turkumidagi ushbu musobaqalarda dunyoning 60 dan ortiq nomzodlari chiqishgan. Ularning 40 nafaridan oshig'ini turli vaqtlarda Osiyo, Yevropa, Jahon chempionlari bo'lgan sportchilar tashkil etadi.

1997-yilda 13–17-sentabrda Qozog‘istonda II Markaziy Osiyo O‘yinlari bo‘lib o‘tdi. Bunda bokschilarimiz 6 ta oltin medalni olishga muvaffaq bo‘ldilar (D.Yuldoshev, T.Turg‘unov, M.Abdullayev, D.Yorbekov, S.Mixaylov, R.Chagayev), 5 ta kumush (A.Rahimov, T.Tulyakov, O‘.Haydarov, T.Suleymanov, L.Zokirov) va 1 ta bronza (K.Toyganboyev) medalini oldilar.

1997-yili O‘zbekiston bokschilari Malayziyada o‘tkazilgan XIX Osiyo chempionatida qatnashib, 3ta – oltin, 4ta – kumush, 3ta – bronza medalini oldilar. Umumkomanda hisobida 1-o‘rinni egalladilar.

Perzidentimiz tashabbusi bilan 1998-yilida „O‘zbekiston iftixori“ Faxriy unvoni ta‘sis etildi. Bu unvon Jahon chempionatlari, Olimpiada O‘yinlarida g‘olib chiqqan eng mashhur sportchilarga beriladi.

Faxriy unvonning ko‘krakka taqiladigan nishoni oltin va kumushdan tayyorlangan. Bu Faxriy unvon bilan birinchi bo‘lib sakkiz nafar sportchimiz taqdirlangan. M.Abdullayev, A.Grigoryan, L.Zokirov, T.Tulyakov, Sh.Xo‘jayev, R.Chagayev, L.Cheryazova, O.Yusupov.

1998-yilda sportchilarmiz barcha sport turlari bo‘yicha mamlakat birinchiligida va xalqaro musobaqalarda muvaffaqiyatli qatnashib keldilar.

1998-yili boks bo‘yicha O‘zbekiston terma komandasi Taylandda o‘tkazilgan „Qirol Kubogi“ Xalqaro turnirida qatnashib, 4ta oltin, 2ta kumush, 1ta bronza medaliga sazovor bo‘ldilar. 1998-yil 14–20-iyungacha Xitoyda Jahon Kubogi musobaqalarida bokschilarimiz – 2ta oltin (M.Abdullayev, L.Zokirov), 1ta kumush (T.Turg‘unov), 3ta bronza medalini (D.Yuldoshev, N.Atoev, D.Yorbekov) olishga muvaffaq bo‘ldi.

1998 yilning 22 may kuni Rustam Rajabov hayotidagi unutilmas kun bo‘lib qoldi. Xuddi shu kuni u „Everest“ cho‘qqisida O‘zbekiston bayrog‘ini baland ko‘tarib, „Qor yo‘lbarsi“ degan sharafli nomga erishdi.

Mard maydonda bilinadi, deymiz. Alpinistlarning maydoni esa tog‘lar, cho‘qqilardir. Eng baland cho‘qqi – „Everest“ cho‘qqisi. Ana shu cho‘qqida O‘zbekiston bayrog‘ini birinchi bo‘lib hilpiratgan baxtli yigit Rustam Rajabovdir.

Dunyo Xalqaro alpinistlar Federatsiyasi tashkilotining Faxriy kitobi bor. Ana shu kitobga Rustam Rajabovning ismi sharifi bitildi.

Tug‘ilgan joyi degan yeriga esa zarhal harflar bilan „O‘zbekiston“ deb yozib qo‘yilgan.

1998-yilda Milayziyada suzish bo‘yicha Osiyo chempionatida qatnashgan Saida Iskandarova kumush medal bilan taqdirlandi.

Shu yili Butunjahon o‘smirlar o‘yinlari Moskva shahrida bo‘ldi. Bu musobaqada bizning sportchilarimiz muvaffaqiyatli qatnashdilar. Iqtidorli tennischi Iroda To‘laganova juftlik musobaqasida 3-o‘rinni oldi. „Uimblon“ (London) yoshlar turniri musobaqasining finalida ishtirok etdi.

Shaxmatchilarimiz ham ajoyib o‘yinlar ko‘rsatdilar. Rustam Qosimjonov Osiyo chempioni bo‘ldi.

1998-yilning 6-sentabrida „Milliykurash“ Xalqaro Assotsiatsiyasi-ning tashkil etilishi va uning Faxriy Prezidenti etib I. A. Karimovning sayilanishi o‘zi tahsinlarga sazovordir. Ayrim sport turlarini bir necha o‘n yillar davomida dunyo tan olmagan, lekin „Milliy kurash“imizni dunyo yetti yil ichida tan oldi, bu bizning katta yutug‘imiz hisoblanadi.

1998-yil 11-sentabrdagi „O‘zbekiston Respublikasida tennisni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida“gi 392-sonli Qarorining qabul qilinishi katta ahamiyatga egadir.

Toshkentda tennis bo‘yicha har yili o‘tkaziladigan „Prezident Kubogi“, „Chelendjer“ va Andijon, Farg‘ona, Namangan, Samarqand va boshqa viloyatlardagi „Satellit“ turnirlarining o‘tkazilishi va ularda bizning kuchli sportchilarimiz O.Ogorodov, V.Kutsenko, D.Tomashevich, D.Mazur, R.G‘aniyevlar qatnashib, sovrinli o‘rinlarni egallashlari bizni juda quvontiradi. Ular Osiyo Kubogi o‘yinlari g‘olibi, Osiyo O‘yinlari jamoa turniri dasturida bronza medallarini olishib, sportning tennis turini rivojlanayotganidan dalolat beradi. „Prezident Kubogi“ musobaqasi 1994-yildan boshlab, o‘tkazilib kelinmoqda. Bu musobaqa nafaqat qit‘adagi, balki dunyodagi eng nufuzli tennis turnirlaridan biri sanaladi. Bu fikrimizni ushbu ATP turnirini yilning eng yaxshi musobaqasi, deb topilishi ham isbotlab turibdi. Kubokni qo‘lga kiritgan sportchilar Chak Adams (1994, AQSh), Karim Alami (1995, Marokash), Feliks Mantilya (1996, Ispaniya), Tim Xenman (1997–1998, Buyuk Britaniya), Nikole Kafer (1999, Germaniya), (2000, Marat Safin) va hokazolardir.

2000-yil „Toshkent OPEN“ WTA turnirining o'ziga xos xususiyatlaridan biri ushbu turnirlarning tashkil etilganligiga 5 yil to'lganligidir. Ana shu davr mobaynida Toshkent turniri turli jihatlaridan takomillashdi hamda mukofot jamg'armasi oshib bordi. Bunday deyishimizga sabab musobaqalar, uch yil davomida (1996–97–98-yillar) „Chelendjer“ turniri sifatida o'tkazilgan bo'lsa, 1999-yildan boshlab, „Toshkent OPEN“ WTA turniri maqomini oldi, bu turnirda iqtidorli tennischimiz Iroda To'laganova raqiblarini yutib 1-o'rinni egalladi. Yoshlar o'rtasida talantli tennischilarning yetishib chiqishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston og'ir atletikachilari o'smirlar o'rtasida o'tkazilgan Osiyo chempionatida qatnashib, umumkomanda hisobida 1-o'rinni ishg'ol qildilar.

1998-yilda Mustaqil O'zbekistonning birinchi komandasi Osiyo Kubogi uchun o'tkazilgan musobaqalarda kubokni qo'lga kiritdilar (komandamiz jami bo'lib 21 ta medalni qo'lga kiritdilar).

1998-yildagi XIII Osiyo O'yinlarida 8 nafar og'ir atletikachilari-miz qatnashib, 1ta – kumush, 1ta – bronza medalini olishib, umumkomanda hisobida 5-o'rinni egallashdi.

1998-yili AQSh Nyu-York shahrida „Yaxshi niyat“ o'yinlarida qatnashgan bokslarimiz 1 – oltin (T.Tulyakov) va 1 – bronza (D.Yorbekov) olishga muvaffaq bo'ldilar.

1999-yil O'zbekiston sportchilari uchun xalqaro turnirlarga boy yili bo'lib hisoblanadi, chunki sportchilarimiz XXVII Olimpiada O'yinlari arafasida yirik xalqaro turnirlarda, shular qatorida Olimpiada O'yinlariga yo'llanma oladigan saralash musobaqalarida muvaffaqiyatli qatnashdilar.

16-§. Xalq milliy o'yinlari

1991-yil apreldan boshlab, Jizzax viloyatining Forish qirlarida Xalq milliy o'yinlarining o'tkazilishini xalqimiz mamnunyat bilan qo'llab-quvvatladilar. Shu bois Respublika Jismoniy tarbiya va sport Qo'mitasida bu tadbirini yanada oliy darajali sport tadbirlariga aylantirish maqsadida 1994-yil 5–7-may kunlari Forish tumani Qizilqir sayilgohida milliy sport va xalq o'yinlarining I Olimpiadasi o'tkazildi.

Olimpiadaning asosiy maqsadi milliy qadriyatlarimizni, xalq an'analarini tiklash, ularni aholi o'rtasida, sog'lom avlodni tarbiyalashda qo'llash, ayniqsa, chaqiriqqa yoshlarni tayyorlash, yoshlarni har tomonlama barkamol, epchil, chaqqon, kuchli, bardoshli, chidamli, botir qilib tarbiyalanishlarini aniqlashdan iborat.

Olimpiadaning o'ziga xos qator shartlari borki, unga amal qilish, barcha ishtirokchilar uchun qat'iyydir, ya'ni musobaqaga maxsus tayyorgarlik ko'rgan viloyat g'oliblari 14–17 yoshdagi faqat umumta'lim maktab o'quvchilari (8–11-sinfidagi o'g'il-qizlar)dan iborat jamoalar taklif etilgan. Bahslar viloyatlarga yuborilgan Nizomda ko'rsatilgan xalq o'yinlari turlari bo'yicha o'tkazilgan. Har bir o'yin uchun jamoalar nechanchi o'rinni (ball to'plash bilan aniqlanadi. Mabodo jamoalar ballarining yig'indisi bir xil bo'lsa, bunday vaziyatlarda qaysi jamoa ko'proq turlardan 1-o'rinni egallagan yoki teng bo'lsa, 2- yoki 3-o'rinni) olganligiga asos bo'ladi.

Olimpiada dasturiga quyidagi xalq o'yinlari kiritilgan va unda qatnashuvchilar soni chegaralangan:

I. O'g'il bolalar uchun:

1. Bo'ron – 5 kishi; 2. Chunqa shuvoq – 5 kishi; 3. Chavandozlar – 2 kishi; 4. Eshak mindi – 5 kishi; 5. Yelkada kurash – 2 kishi; 6. Qirq tosh – 3 kishi.

O'g'il bolalarning umumiy soni o'ntadan oshmasligi shart.

II. Qiz bolalar uchun:

1. Otib qochar – 5 kishi; 2. Tortishmachoq – 5 kishi (belbog' bilan); Qirq tosh – 2×3 kishi.

Qiz bolalar tarkibi 5 nafar qilib belgilanadi. Ular birga musobaqalarda qatnashishi huquqiga ega. Dasturdagi qirq tosh o'yiniga 3 o'g'il va 2 qiz bir jamoa bo'lib qatnashadilar, shuningdek, jamoalardagi 2 nafari milliy kurash (Buxoro va Farg'onacha usullarda) bittasi tosh ko'tarish (16 kg) musobaqalarida bellashadi. Kurash to'ylarda uyushtiriladigan an'anaviy xalq bellashuvlari asos qilib olinadi.

Olimpiada qatnashchilari musobaqaga milliy kiyimda qo'yiladi. O'g'il bolalar oq surp matodan ishton, yaktak va belida belbog' bilan maydonga to'shadi. Qiz bolalar uchun atlas yoki beqasam matodan shalvar kiyishi talab etiladi. Uning o'rniga oq surpdan tayyorlangan shalvar va ustiga tushib turadigan yaktak (kofta) ham qiyish mumkin.

Lekin oyoq kiyimlari yumshoq bo'lishi qat'iydir. Yaktakning yelka tomonlariga viloyat nomi qizil rangda (yelka harflari balandliga viloyat nomi qizil rangda 5×0,5 sm tartibda) yoziladi. Jamoa rahbarlari, murabbiy va hakamlar har bir o'yinga zarur bo'lgan shaxsiy jihozlar, asbob-uskunalar, kiyim va belbog'lar olishni unutmasinlar.

Nizomda yana g'olib chiqqan jamoalarni sovg'a va diplomlar, undan tashqari xalq o'yinlari turlari bo'yicha sovrinli o'ringa sazovor bo'lgan qatnashchilarga „Oltin“, „Kumush“ va „Bronza“ medallari topshiriladi.

Mustaqillik xalqimizning milliy sport o'yinlarini qayta tiklash va xalqaro maydonga olib chiqish imkoniyatini berdi. O'zbekiston Respublikasida 1992-yildan buyon milliy sport turlari va xalq o'yinlari festivali o'tkazilib, 1999-yilda ayollar o'rtasida ham „To'maris“ milliy sport musobaqalari va xalq o'yinlari festivali o'tkazila boshlandi.

Davlatimiz rahbariyatining doimiy e'tibori tufayli xalqimizning faxri bo'lgan o'zbek kurashi xalqaro maydonda tan olindi. 1992-yildan Termiz, Buxoro, Urganch, Shahrisabz, Toshkent va boshqa shaharlarda o'zbek kurashi bo'yicha Amir Temur, at-Termiziy, Bahouddin Naqshband, Bobur Mirzo, Pahlavon Mahmud xotiralariga bag'ishlangan Xalqaro turnirlar o'tkazib kelinyapti. O'zbek kurashining yangi qoidalari, yangi kiyimi tasdiqlanib, 1992-yilda Janubiy Koreyada, 1993-yilda Kanadada, 1994-yilda Yaponiyada, 1995-yilda Hindistonda, 1996-yilda Atlantada, 1998-yilda Minsk va Moskvada o'tgan Xalqaro turnirlarda targ'ib qilinib, ilmiy tizimga asoslangan tarzda dunyo maqyosiga olib chiqildi.

1998-yili Xalqaro kurash Assotsiatsiyasi tashkil etilib, 1999-yilda Toshkent shahrida kurash bo'yicha birinchi, 2000-yilda Turkiyaning Antaliya shahrida ikkinchi, 2001-yilda Vengriyaning Budapesht shahrida uchinchi, 2002-yilda ham Jahon chempionatlari o'tkazildi.

Shu bilan birga belbog'li kurash, „Turon“ yakka kurashi, ko'pkariuloq kabi munosib o'rin egallay boshladi. Mazkur sport turlari bo'yicha ham mamlakatda muntazam ravishda xalqaro musobaqalar tashkil etilmoqda.

2000-yilda Toshkent shahrida „Milliy sport turlarini rivojlantirish markazi“ tashkil etilgan bu boradagi ishlarni muvofiqlashtirish imkonini bermoqda.

Uzoq tarixga ega bo'lgan milliy kurashimiz umuminsoniy qadriyatlarini o'zida aks ettirishi, usullarining boyligi bilan qisqa vaqt ichida ko'pgina mamlakatlar sport jamoatchiligi e'tiborini tortdi. Mamlakatimiz Prezidenti va sport faollari sa'y-harakati tufayli xalqaro miqyosda tobora ommalashib borayotgan sportning bu turi yaqin kelajakda Olimpiada O'yinlari dasturiga kiritilishi shubhasiz.

1999-yil Respublikamiz sportchilari uchun Olimpiada O'yinlari oldidan juda mas'uliyatli bo'lib hisoblanadi, chunki sportchilarimiz juda ham ko'p Xalqaro uchrashuvlar va Olimpiada O'yinlarida qatnashish uchun saralash musobaqalaridan muvaffaqiyatli o'tishga qattiq tayyorgarlik ko'rish davri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 27-maydagi „O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi 271-sonli Qarori asosida jismoniy tarbiya va sport ishlarini hayotga tatbiq qilishda xalq ta'lim maktablari jamoalari faol ishtirok etmoqda. Ularda jami 5 592 400 o'quvchi-yoshlar ta'lim olmoqda. Maktablarda jismoniy tarbiya bilan muntazam ravishda 5 506 556 o'quvchi, 989 507 nafari sport seksiyalarida, 6 239 yoshlar sog'lomlashtirish guruhlarida shug'ullanadi. Ularni jismoniy sog'lom qilib tarbiyalashda 20 920 o'qituvchi faol xizmat qilmoqda.

1999-yilning 1–3-may kunlari Toshkent shahrida „Milliy kurash“ bo'yicha I Jahon chempionati bo'lib o'tdi. Bu chempionatga 48 davlatdan kurashchilar qatnashdi. Yuqori darajada o'tgan musobaqada Respublikamiz vakillarining barcha vazn toifalarida Akobir Qurbonov, Kamol Murodov, Toshtemir Muhammadiyevlar Jahon chempioni unvonini qo'lga kiritdilar.

1999-yilning may oyida Toshkentda erkin kurash bo'yicha XIII Osiyo chempionatida muvaffaqiyatli qatnashdilar. Ular 3 ta – oltin, 2 ta – kumush, 3 ta – bronza medali oldilar.

Shu yili Sidney shahrida o'smirlar o'rtasida jahon chempionati musobaqalari bo'lib o'tdi. Mansurov D 2-o'rinni egalladi. Kattalar o'rtasida bo'lib o'tgan Jahon chempionatida 1ta – 2 o'rin, 2 ta – 2 o'rinni egallashdi.

1999-yili Respublikamizning boks bo'yicha terma komandasi AQShning Xyuston shahrida o'tkazilgan Jahon chempionatida

M.Abdullayev, O'.Haydarov – oltin, T.Turg'unov kumush medallarini qo'lga kiritdilar. Dzyudo bo'yicha o'tkazilgan Jahon chempionatda 2ta kumush medalini oldilar.

Shu yili og'ir atletika bo'yicha o'smir va yoshlar o'rtasida Jahon chempionati bo'lib o'tdi. O'smirlar va yoshlar jamoalari umumkomanda hisobida 1-o'rinni oldilar.

2000-yil 23–24-aprelda Qoraqalpog' xalqining sevimli pahlavon farzandi Sapalak polvon xotirasiga bag'ishlangan Xalqaro turnir bo'lib o'tdi. Turnirga 10 ga yaqin davlatlardan mehmonlar tashrif buyurdilar. Jami yuz nafar kurashchi-polvonlar o'rtasidagi musobaqa 5 vazn toifasida o'tkazildi. Ushbu turnirda Quadrat Rahmetov, Jumaboy Konyarov, Abdulla Saidov, Rustam Otayev, Murod Boltaniyazovlar g'olib chiqdilar.

2000-yil 14–15-aprelda Shahrisabzda o'zbek kurashi bo'yicha Amir Temur xotirasiga bag'ishlangan Prezident sovrini uchun III Xalqaro turnir bo'lib o'tdi. Unda mahalliy polvonlarimiz qatori Rossiya, Polsha, Turkiya, Isroil, Bolgariya, Ozarbayjon, Gruziya, Qirg'iziston, Turkmaniston, Tojikiston, Litva, Latviya kabi yigirmadan ortiq mamlakatlarning sara pahlavonlari faqat mutlaq vazn toifasida g'oliblik uchun bellashdilar. O'zbekistonlik polvon Bahrom Avazov g'olib chiqdi.

Shu yilning may oyi oxirida Rossiyaning Bryansk shahrida xotin-qizlar orasida Xalqaro turnir o'tkazildi. Dekabr oyida Belarussning Minsk shahrida erkaklar orasida Yevropa chempionati o'tkazildi.

2000-yil 26-fevralida Andijon viloyatining Buloqbooshi tumanida „belbog'li“ kurash bo'yicha „Xo'jabobo“ xotirasiga bag'ishlangan turnir bo'lib o'tdi. Unda Qirg'iziston, Qozog'iston polvonlari ham ishtirok etishdi.

„O'zbek kurashi jahonni qamrab olmoqda“ – 1 milliondan ortiq nusxada chop etiladigan Buyuk Britaniyaning „Totnc sport“ jurnalida yangragan bu so'z, bugungi kunda haqiqatga aylandi. O'zbek kurashi Amerika, Afrika, Yevropa, Avstraliya, Osiyo qit'alariga tezlik bilan yoyilmoqda.

Bugun turk polvoni Salim Tatar o'g'lini, yapon polvoni Komimoto-tani, polyak Pavel Malavaneski, braziliyalik Karlos polvonni, paragvaylik Katsugarini, gruzin Xoxlashvilini, qozog'istonlik Doston

primqulovni, bolgar Geogriy Tannovni dunyo o'zbek kurashi polvoni sifatida biladi.

Jahon o'zbek polvonlari – Toshtemir Muhammadiyev, Kamol Murodov, Bahrom Avazov, Akobir Qurbonov, Maxtumquli Mahmudov, Abdulla Tangriyev kabilarning san'atiga tan beradi.

Vengriyalik Laslo Tot, hindistonlik Jagde Toshler, turkiyalik Ibrohim Uztek, rossiyalik Igor Yalishhev, Boliv Yakil, Edgor Kladr, JARlik Andrey Frenyalar o'zbek kurashining dunyoga yoyilishida jonbozlik ko'rsatayotgan insonlar qatorida tanildi.

Bugungi kunda XKA 5 qit'aning 70 dan ortiq mamlakatlari bilan madaniy sport aloqalarini yo'lga qo'ygan, jahonning 50 dan ortiq mamlakatlarida esa rasmiy federatsiyalar faoliyat olib bormoqda.

2000-yilning 6–7-may kunlari Rossiya Federatsiyasining Tver shahrida 1984–86-yillarida tug'ilgan yosh yigit va qizlar o'rtasida O'zbek kurash bo'yicha tarixiy I Jahon birinchiligi bo'lib o'tdi. Unda kurrai zaminimizning 15dan ortiq davlatlarining yosh polvonlari ishtirok etdilar. Jumladan, Ispaniya, Fransiya, Rossiya, Ozarbayjon, Ukraina, Belaruss, O'zbekiston, Gruziya, Qozog'iston kabi davlatlarning yosh yigit va qizlari g'oliblik uchun o'zaro kuch sinashishdi. Jahon birinchiligi o'g'il bolalar o'rtasida 6 vazn toifasida bo'lib o'tdi.

48 kg vazn toifasida Hojiboyev Nizomiddin (O'zb.), 50 kg da Nurtov Hikat (O'zb.) 1-o'rinni oldilar. 55 kgda Ermatov Bahrom, Ravshanov Olim, Bekchanov Umidlar 2–3-o'rinlarni egalladi. 60 kg da Mamatov Furqat 1-o'rinni qo'lga kiritdi.

Qiz bolalar o'rtasida 48 kg vazn Xaytambetova Feruza 2-o'rin, 52 kg da Jalolova Gulmira, Hazratova Dilshodalar 3-o'rinni, 57 kg da Kojemyaniko Lyudmila 2-o'rinni oldilar.

Umumiy hisobda O'zbekiston sportchilari (3 oltin, 3 kumush, 4 bronza) 1-o'rinni oldilar.

Bir so'z bilan aytganda I Jahon birinchiligini bunday yuqori saviyada, oliy darajada o'tishi o'zbek kurashini kurrai zaminimizda yashovchi barcha millat vakillarining qalbidan chuqur o'rin olishi, o'zbekistonlik har bir fuqaroning g'ururlanishiga va faxrlanishiga arziydi.

2000-yil 13–17 iyulida Turkiyaning Antaliya shahrida o'zbek

kurashi bo'yicha II Jahon chempionati bo'lib o'tdi. Bahrom Avazov, Maxtumquli Mahmudovlar Jahon chempioni bo'ldilar.

2000-yil 1–3-oktabrda Angliyaning Bedford shahrida „Islom Karimov turniri“ muvaffaqiyatli o'tkazildi.

2000-yilda Avstarliyaning Sidney shahrida o'tgan Olimpiada O'yinlarida esa 77 nafar sportchimiz Vatanimiz sharafiga himoya qilib, bokschilardan Muhammadqodir Abdullayev oltin, Rustam Saidov, Sergey Mixaylovlar bronza, erkin kurashchi Artur Taymazov kumush medallari sohibi bo'ldilar.

O'zbekistonda sportchi va murabbiylar mehnatini ma'naviy va moddiy rag'batlantirishga katta e'tibor berilib, „O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan sport ustozlari“ va „O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan sportchi“ Faxriy unvonlari ta'sis etildi. (1992-y).

2001-yil 28-iyun–1-iyul kunlari poytaxtimizning „JAR“ sport majmuasida sambo bo'yicha X Osiyo chempionati bo'lib o'tdi. Bu bahslar qit'amizning Qozog'iston, Turkmaniston, Mo'g'uliston, Yaponiya, Qirg'iziston, Turkiya, Tojikiston singari davlatlari hamda Rossiyaning Osiyoga tutashgan qismidan vakillar ishtirok etdilar. O'zbekistonlik sportchilardan 4 nafari 1-o'rinni egalladilar.

2001-yili erkaklar o'rtasida sambo bo'yicha Jahon chempionati musobaqasi Rossiyaning Krasnoyarsk shahrida bo'lib o'tdi. Ushbu bellashuvda 27 davlatdan 300 nafarga yaqin sportchilar 9 vazn toifasida g'oliblik uchun kurashishdi.

52 kg – Shavkat Jo'rayev 2-o'rinni egalladi. Haqiqatan, 27 davlat orasida O'zbekistonnig 2-o'rinni qo'lga kiritish o'ziga xos voqealik bo'ldi.

Erkin kurash va yunon-rum kurashi bo'yicha o'tkazilgan Jahon chempionatda 1 –kumush va 1 – oltin medalni olishiga muvaffaq bo'ldi.

Boks bo'yicha o'tkazilgan Jahon chempionatida 1ta – oltin, 1ta – kumush, 1ta – bronza medallarini qo'lga kiritdilar.

2001-yilda Vengriyaning Budapesht shahrida milliy kurash bo'yicha III Jahon chempionati o'tkazildi.

1992-yilda Manilada bo'lib o'tgan Butunjahon shaxmat Olimpiadasida O'zbekiston erkaklar terma jamoasi 100 dan ortiq mamlakat

vakillarini ortda qoldirib, Jahon chempioni G.Kasparov boshchiligidagi Rossiya terma jamoasidan so'ng faxrli 2-o'rinni egallagani katta voqea bo'lgan edi. 1991-yilda faqat bitta Xalqaro grossmeyster – Georgiy A'zamov yetishib chiqqan bo'lsa, o'n bir yillik mustaqillik davrida 10 nafar grossmeyster yetishib chiqdi. Shuningdek, o'smirlar o'rtasida Jahon chempioni degan sharafiga muyassar bo'lgan [Hamroqulov, dunyo reytingida yuqori o'rinni egallab turgan, 2004-yil Tripolida o'tgan Jahon chempionati g'olibi sifatida shaxmat tojini kiygan R.Qosimjonov kabi iste'dodli shaxmatchilar ham yetishib chiqdilar.

O'zbekiston sportchilari Yozgi va Qishki Olimpiada, I Osiyo va Butunjahon o'smirlar o'yinlarida hamda eng yirik xalqaro musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etayotgan birgina bokschilarimiz orasidan 1 nafar Olimpiada chempioni, 5 nafar Olimpiada O'yinlari sovrindori, 3 nafar Jahon chempioni, 5 nafar Jahon chempionati sovrindori, 5 nafar Osiyo O'yinlari g'olibi, 13 nafar Osiyo chempionati, 5 nafar Jahon Kubogi g'olibi, 1 nafar „Yaxshi niyat“ O'yinlari g'olibi yetishib chiqqanligi ham bu fikrning tasdig'idir.

Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportning moddiy bazasini rivojlantirish yuzasidan katta ishlar amalga oshirildi. Xususan, Toshkent, Andijon, Farg'ona, Namangan, Buxoro, Jizzax, Samarqand, Qarshi, Termiz, Guliston va boshqa shaharlarda xalqaro standartlarga javob beradigan qator sport majmualari qurildi. Toshkent shahridagi Yunusobod, „Suv havzasi“, „Jar“, milliy bank, Namangan shahrida „Pahlavon“, Jizzax shahridagi „Olimpiya zaxiralari“ kolleji sport majmualari va boshqalar shular jumlasidandir. 2000-yilga kelib, mamlakatimizda sport inshootlari soni 7407 taga yetdi yoki 1992-yildagiga nisbatan 19 foizga ko'paydi. Ularni bunyod etishda, ayniqsa, murakkab sport inshootlari – stadionlar, suzish havzalariga, sport zalalariga alohida e'tibor berilyapti. 2003-yilda 1991-yilga nisbatan 1950 taga yoki 44 foizga, suzish havzalari 100 taga yoki 87 foizga oshdi. Bundan tashqari futbol maydonlari soni 2114 taga yoki 37 foizga, tennis kortlari esa, 757 ga yoki qariyb 4 barobarga ko'paydi. Asosiysi, yangidan barpo etilgan yoki rekonstruksiya yo'li bilan qayta tiklangan barcha sport sog'lomlashtirish maskanlari zamonaviy loyihalar, sharoqona uslub va yuqori samaradorlik asosida tashkil etilayotgani, barcha

sport turlari bo'yicha texnik malakalarni egallash imkonini beruvchi vositalar bilan jihozlanayotgani tahsinga loyiqdir.

2001-yilda boksni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydigan Fondga asos solindi. Shu tufayli Respublikada boksni rivojlantirish, tashviqot va targ'ibot qilish bo'yicha juda katta ishlar qilindi.

2001-yilda Xitoyda o'tkazilgan Osiyo chempionatida og'ir atletikachilardan 6 nafar sportchi qatnashdi. Ular quyidagi o'rinlarni: 1ta – 1-o'rin, 5ta – 3-o'rinni egalladilar.

Yunon-rum kurashi bo'yicha 1ta – oltin, 1ta – kumush, 3ta – bronza medalini, Sambochilar (erkaklar) 4ta – oltin, 2ta – bronza medallari sohibi bo'ldilar.

Mamlakatda yosh avlodning jismoniy va ma'naviy barkamolligini ta'minlash, sog'lom turmush tarziga intilish va sportga mehr-muhabbatni rivojlantirish, joylarda bolalar sportining moddiy bazasini yaratish, aholi yashaydigan joylarda zamonaviy bolalar sport majmualari tarmog'ini barpo etish hamda sport asbob-anjom va jihozlari bilan ta'minlash ishlarini yanada faollashtirish maqsadida 2002-yil 24-oktabrida O'zbekiston „Bolalar sportini rivojlantirish“ jamg'armasi tuzildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti jamg'arma Homiylik kengashining raisi etib sayilandi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qori Kengesi raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari mintaqaviy filiallar Homiylik kengashlarining raislari etib tayinlandilar.

2002-yilda Taylandda 15 yoshgacha bo'lgan o'smirlar o'rtasida Osiyo birinchiligi o'tkazildi. Osiyo qit'asidagi 16 davlat ichida O'zbekiston terma komandasi ikkinchi marta 1-o'rinni egaladi.

Shu yili talabalar va kollej o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan Jahon chempionatida O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti talabalari terma jamoasi umumkomanda hisobida 3-o'rinni egalladilar.

2002-yilda Janubiy Koreyaning Pusan shahrida o'tkazilgan XIV Osiyo O'yinlarida respublikamiz terma jamoasi muvaffaqiyatli qatnashdilar. Jumladan, og'ir atletikachilarimiz 1-dan 8-o'ringacha egallab komanda hisobida 5-o'ringa chiqdilar. Bokschilarimiz: 5ta – oltin, 1ta – kumush, 3ta – bronza, erkin kurashchilarimiz: 2ta – oltin, yunon-rum kurashchilarimiz: 1ta – oltin, 1ta – kumush, dzyudochilar (erkaklar): 1ta – oltin, 3ta – bronza medalini, sambochilar (erkaklar): 2ta – oltin, 4ta – kumush, 2ta – bronza, ayollar: 2ta – kumush, 3ta –

bronza, karate: 2ta – kumush, 1ta – bronza medallarini olishga muvaffaq bo'ldilar.

O'quvchi yoshlar sport mashg'ulotlariga o'quvchilarni ommaviy ravishda uzluksiz jalb qilishni tashkil qilish maqsadida, 2003-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining „O'quvchi va talaba yoshlarni sportga jalb qilishga qaratilgan uzluksiz sport musobaqalari tizimini tashkil etish to'g'risida“gi Qarori qabul qilindi. Mazkur qaror asosida mamlakatda umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari hamda oliy ta'lim muassasalari talabalarining „Umid nihollari“, „Barkamol avlod“, „Universiada“ musobaqalarining hududlarda respublika final bosqichlarini o'tkazish rejasi belgilandi.

Bolalar uchun sport tovarlari turlarini ko'paytirish hamda mintaqalar maktabgacha bolalar muassasalari, maktablar, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlari ehtiyojlarini ta'minlashga qaratilgan Vazirlar Mahkamasining 2003-yilda „Bolalar sportini targ'ib qilish va bolalar uchun sport tovarlari ishlab chiqarish turlarini kengaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida“gi Qarori qabul qilinib, uning asosida mamlakatda sport kiyimlari va anjomlarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Jismoniy tarbiya va sportni ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib qilish, uning mohiyatini mamlakat aholisiga keng etkazish maqsadida, Vazirlar Mahkamasining 2003-yilda „Ommaviy sport targ'ibotini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi Qarori qabul qilinib, unga binoan, O'zbekiston televideniyesida maxsus „Sport“ kanali tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan 504 bolalar va o'smirlar sport maktablari va ixtisoslashgan bolalar va o'smirlar olimpiya zaxiralari maktablari, 11ta „Olimpiya zaxiralari“ bilim yurti hamda 8 ta Respublika „Oliy sport mahorati“ maktabida yuqori malakali, iste'dodli sportchilar tayyorlamoqda. Malakali sportchilarni tayyorlash bilan birga ommaviy sportni rivojlantirishda sport jamoalari, federatsiyalar va boshlang'ich sport jamoalari tomonidan sezilarli ishlar amalga oshirildi. 1991-yilda respublikamizda 52 ta sport turi mavjud bo'lsa, 2000-yilga kelib, ularning soni 70 taga yetdi. Bugungi kunda amalda bo'lgan 70 ta sport turi, ularni ommalashtirish

uchun tegishli sharoitlar yaratilmoqda. Mazkur ishlar evaziga sport bilan shug'ullanayotganlarning soni yildan-yilga ortib bormoqda.

Joylarda sport turlarining jadal rivojlanishi shug'ullanuvchilar soninig muntazam oshishiga va aholini ommaviy tarzda qamrab oladigan turli musobaqalar orqali o'quvchi-yoshlar, nog'ironlar, ishchi va xizmatchilar, barcha ijtimoiy qatlamga mansub aholi vakillari, sportchilar jalb qilindi. Har yili umumta'lim maktabi, kasb-hunar kolleji, akademik litsey o'quvchilari, talabalar, ishchi va xizmatchilar, huquq-targ'ibot, mudofaa xodimlari o'rtasida basketbol va voleybol bo'yicha „Kamolot kubogi“, milliy sport o'yinlari musobaqalari, harbiy xizmatga chaqiriladigan yoshlar o'rtasida „Shunqorlar“ harbiy sport musobaqalari, nog'ironlar o'rtasida „Jasorat-iroda-g'alaba“ musobaqalari, shuningdek, ayollar, qishloq xotin-qizlari spartakiadalari va boshqalar muntazam o'tkazib kelinyapti. 2000-yildan boshlab, uzluksiz sport musobaqalari tizimi asosida talabalar o'rtasida „Universiada“, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimida „Barkamol avlod“ va o'quvchilarning „Umid nihollari“ sport musobaqalari o'tkazila boshladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvaffaq ta'lim modeli asosida, o'quvchi-yoshlarning jismoniy tarbiya va sportga uzluksiz jalb qiladigan, umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari hamda oliy ta'lim muassasalari talabalarining „Umid nihollari“, „Barkamol avlod“, „Universiada“ ommaviy sport musobaqalarini o'z ichiga olgan uch bo'g'inli yagona tizim tashkil qilindi va amaliyotga joriy etildi.

Respublika aholisining barcha qatlamlarini jismoniy tarbiya va sportga jalb etish orqali sog'lom turmush tarzini ta'minlash, turli ijtimoiy illatlarning oldini olish maqsadida ko'p bo'g'inli yagona sport tizimi negizida ommaviy sport harakatining milliy modeli ilmiy asosda tuzildi.

Ommaviy sport harakati milliy modeli quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

– aholining barcha qatlamlarini kundalik sport harakatiga jalb etib, sog'lom turmush tarzini ta'minlash va milliy tarzda sog'lomlashtirish;

– mamlakat aholisining yoshi, hayotiy ko'nikmasi, bilim, ijtimoiy

holati, imkoniyati, sharoiti, mustaqil harakatlanishining inobatga olinganligi;

– model barcha bo'g'inlari o'zviy va mantiqiy bog'langanligi;

– model har bir bo'g'inning funksional maqsadlarini aniq belgilash asosida ularning o'zaro harakat tizimlari ishlab chiqilganligi;

– modelda belgilangan funksional maqsad aholi o'rtasida sog'lom hayot tarzini ta'minlashning funksional maqsadiga ta'sir etishi va zanjirsimon siklga egaligi;

– modelning funksional maqsadi amalga oshishi bilan o'quvchi va talaba yoshlar orasidan yuqori malakali, Vatanga mehr-muhabbati yuksak, o'z mamlakati obro'si uchun munosib kurasha oladigan iqtidorli sportchilar yetishib chiqishi.

Mazkur tizim 5 ta bo'g'indan tashkil topib, u maktab yoshigacha bo'lgan bolalarni, umum ta'lim tizimidagi yoshlarni, oliy ta'limdagi talabalarni hamda ishlab chiqarish sohasidagi va undan tashqaridagi barcha yoshdagi fuqarolarni jismoniy tarbiya va ommaviy sport o'yinlariga jalb qilish, ularning sog'lomlik darajasini sport harakatlari orqali oshirishga qaratiladi.

Birinch bo'limning funksional maqsadi:

– maktab yoshigacha bo'lgan bolalarda birlamchi jismoniy harakat ko'nikmasini dastlab oila, bog'cha va mahallalarda shakllantirish, bolalarda har kuni sport bilan shug'ullanish ko'nikmasini hosil qilish. Bu kerakli va qiziqarli vositani turli o'yinlar orqali joriy etish; bolalarni yoshiga va xohishiga mos ravishda faol harakatga keltira oladigan tizimning ilmiy va amaliy asosini mamlakat miqyosida yaratish va uni keng joriy qilishdan iborat.

Xalq ta'limi vazirligi, hokimliklar, bolalar sportini rivojlantirish, „Sog'lom avlod uchun“, „Mahalla“ jamg'armalari va boshqa tashkilotlar orqali ushbu bo'limning funksional maqsadi amalga oshiriladi.

Ikkinchi bo'limning funksional maqsadi:

– 9748 ta o'rta umumta'lim tizimi o'quvchilarining dastlabki jismoniy harakat ko'nikmalarini jismoniy tarbiya darslarida va musobaqalarida mustahkamlash hamda ularning sportga bo'lgan mehrini uyg'otish orqali jismoniy sog'lomligini ta'minlash; „Umid nihollari“ sport musobaqalari, maktab va maktabdan tashqari sport to'garakalari faoliyati orqali o'quvchilarning sport turlariga qiziqishini kuchay-

tirish; o'quvchilarning sport turlari bo'yicha qobiliyatlarini aniqlash, iqtidorli yoshlarni bolalar va o'smirlar sport maktabi, maxsus bolalar va o'smirlar sport maktablari va olimpiya zaxiralari sport kollejlari ga yo'naltirish hamda bosqich musobaqalaridagi ishtirokini ta'minlash; jismoniy tarbiya va sportni maktab o'quvchilarining kundalik ehtiyojiga aylantirishdan iboratdir.

Xalq ta'lim vazirligi, Madaniyat va sport ishlari Vazirligi, hokimliklar, Milliy Olimpiya Qo'mitasi, O'zbekiston „Bolalar sportini rivojlantirish“, „Sog'lom avlod uchun“, „Mahalla“ jamg'armalari va boshqa tashkilotlar orqali ushbu funksional maqsad amalga oshiriladi.

Uchinchi bo'limning funksional maqsadi:

– kasb-hunar ta'limi o'quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini namoyish etish; jismoniy tarbiya va sport kundalik ehtiyojiga aylangan o'quvchilarning „Barkamol avlod“ sport musobaqalarida faol ishtirokini ta'minlash; sport bilan shug'ullanadigan, sog'lom turmush tarziga amal qiladigan, ma'naviy va jismoniy kamolotga intiladigan yoshlarni tarbiyalash, ular orasidan mamlakat terma komandasi a'zolari va a'zolikka nomzodlarni yetishtirish.

Madaniyat va sport ishlari Vazirligi, hokimliklar va Milliy Olimpiya qo'mitasi, O'zbekiston „Bolalar sportini rivojlantirish“, „Sog'lom avlod uchun“, „Mahalla“ jamg'armalari va boshqalar orqali ushbu fikr yuritish maqsadi amalga oshiriladi.

To'rtinchi bo'limning funksional maqsadi:

– oliy ta'lim muassasalari talabalarining umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi tizimida sport turlaridan to'plangan tajriba va mahoratlarini „Universiada“ sport musobaqalarida yanada faollashtirish, talabalarining jismoniy va ma'naviy salomatligini mustahkamlash, ular orasidan yuqori malakali sportchilarni yetishtirishdan iborat.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Madaniyat va sport ishlari Vazirligi, hokimliklar, Milliy Olimpiya Qo'mitasi va boshqa tashkilotlar orqali ushbu funksional maqsadni amalga oshirish belgilanadi.

Beshinchi bo'limning funksional maqsadi:

– ta'lim tizimida jismoniy tarbiya va sport harakatidagi o'yinlar, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohaga o'tgan mutaxassislarining sportga bo'lgan ehtiyojlarini sohalar bo'yicha sport musobaqalari, oilaviy

va boshqa o'yinlar orqali qondirish va jamiyatda sog'lom turmush darajasini mustahkamlash; sport sog'lomlik harakatidan bosqichma-bosqich o'tib, sportni kundalik ehtiyojiga aylantirish ota-onalarning o'z bolalarini jismoniy tarbiyaga jalb etib, ularda sportning birlamchi asoslarini shakllantirishdan iborat.

Kasaba uyushmalari Federatsiyasi va hokimliklar, Madaniyat va sport ishlari Vazirligi, „Bolalar sportini rivojlantirish“, „Sog'lom avlod uchun“, „Mahalla“ jamg'armalari va boshqa tashkilotlar orqali ushbu funksional maqsadlarni amalga oshirish belgilandi.

Mazkur tizim musobaqalarini yanada takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2003-yil „O'quvchi va talaba-yoshlarni sportga jalb qilishga qaratilgan uzluksiz sport musobaqalari tizimini tashkil etish to'g'risida“gi 244-sonli Qarorini qabul qildi. Qarorga binoan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tuzish to'g'risida“gi Farmoyishida belgilangan vazifalarni amalga oshirish, yoshlarda sportga bo'lgan havas va intilishini, jamiyatimizni sog'lomlashtirish tarzda tamoyillarini yanada kuchaytirish, mamlakatimizda o'quvchi va talabalarni sport mashg'ulotlariga uzluksiz jalb qilishga qaratilganligi sport musobaqalari tizimini kadrlar tayyorlash milliy modeli dasturiga muvofiq tashkil qilish hamda uning samarali ishlashini ta'minlash bo'yicha vazifalar belgilandi.

Qarorda o'quvchi va talaba-yoshlarning „Umid nihollari“, „Barkamol avlod“ va „Universiada“ sport musobaqalarining respublika finalini hududlarda o'tkazish rejasi belgilandi. Rejaga binoan, final musobaqalari 2004-yildan boshlab, uch yilda bir marotaba o'tkazilib, birinchi davra 2011-yilda yakunlanadi, ikkinchi davra esa 2012-yilda boshlanadi.

17-§. „Umid nihollari“ sport musobaqalarini tashkil etish va o'tkazish

„Umid nihollari“ musobaqalarini birinchi necha bosqichda amalga oshirilishi maqsadiga muvofiq bo'ladi.

Musobaqalar bosqichlarini birinchi yil o'tkazish tartibi.

1. Maktab bosqichi (sinflararo musobaqalar). Maktab dara-

jasidagi musobaqalar yilning sentabr oyidan boshlanib, 1–4-, 5–9-sinf o'quvchilari o'rtasida sportning belgilangan turlari bo'yicha o'tkaziladi. O'quv yili davomida o'tadigan sinflararo musobaqalarning muddatlari va mas'ul shaxslari aniq ko'rsatilib, tasdiqlangan taqvim asosida, may-iyun oyigacha davom etadi.

Sentabr-oktabr oylarida maktabning sport turlaridan yaxshi natijalarni ko'rsatgan, ko'nikma va mahorati yuqori 1–4-, 5–9-sinf o'quvchilari orasida terma jamoalar shakllantiriladi va ular keyingi bosqich maktablararo hudud bosqichi musobaqalarida qatnashadi.

Terma jamoa maktab sporti klubi (jamoasini) qaroriga binoan tuzilishi, o'nga kirgan har bitta o'quvchining sportdagi yutuqlari bar-chaga ma'lum qilinishi va sport borasida boshqalarga o'rnak sifatida ko'rsatilishi lozim.

1–4-, 5–9-sinf o'quvchilarining sog'lomligini ta'minlashga qaratilgan musobaqalar bosqichini ushbu tarzda belgilash tavsiya etiladi:

- o'quv yili davomida „Umid nihollari“ sport musobaqalarining bosqich o'yinlarida olti milliondan ortiq umumiy o'rta ta'lim tizimi o'quvchilarining uzluksiz, ommaviy sport harakatida ushlab turishini va bu orqali ularning sog'lomlik darajasini yuqori fiziologik me'yorga yetkazish;

- sport turlariga katta qiziqishi bo'lgan yoshlar orasidan jamoatchi va tashkilotchilarni yetishtirib chiqarilishi;

- yoshlarda sport turlariga bo'lgan qiziqishlarining oshishi, musobaqalarga ommaviy ravishda jalb qilinib, raqobat asosida ular orasidan iqtidorli sportchilarni tanlab olishi;

- joylarda sport to'garaklarining ochilishiga va yoshlarning sportga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish;

- sport seksiyalari ishlarining faollashtirilishi, qiziqarli va bolalar salomatligiga foydali bo'lishi;

- maktab va maktabdan tashqari sport inshootlarini talab darajasiga keltirish, yangilarini qurish va ularni sport anjomlari va jihozlari bilan ta'minlash.

2. Hudud bosqichi (hudud ichidagi maktablararo musobaqalar). Noyabr-dekabr oylarida maktablarning 1–4-, 5–9-sinf o'quvchilaridan tashkil topgan terma jamoalari o'rtasida o'tkaziladi.

3. Tuman bosqichi yanvar oyida (qishki ta'tilda) maktablar-

ning 5–9-sinf o'quvchilaridan tashkil topgan hudud terma jamoalari o'rtasida tuman final bellashuvlari o'tkaziladi. Hududlararo musobaqalar bosqichida tumanda joylashgan bolalar va o'smirlar sport maktablarining sportchilari qatnashadi. Musobaqalar yakuniga asosan tuman g'oliblari aniqlanadi, g'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi. Ushbu bosqichda maktablar 5–9-sinf o'quvchilarining hudud terma jamoalari o'rtasidagi final o'yinlari yakunlanadi.

4. Viloyat bosqichi mart oyida (bahorgi ta'tilda) yuqori sinf o'quvchilari, bolalar va o'smirlar sport va maxsus sport maktablari sportchilaridan tuzilgan viloyat terma jamoalari o'rtasida final musobaqalari o'tkaziladi.

„Umid nihollari“ musobaqalari final bosqichini birinchi yil o'tkazish tartibi

„Umid nihollari“ musobaqalari final bosqichi Nizom asosida kompleks ravishda to'rtta hududda o'tkaziladi. Hududlar viloyat jamoalarining mahorat va imkoniyat darajasi asosida belgilanadi.

1. Birinchi hudud – Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari.

2. Ikkinchi hudud – Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Navoiy va Buxoro viloyatlari.

3. Uchinchi hudud – Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Sirdaryo va Jizzax viloyatlari.

4. To'rtinchi hudud – Andijon, Namangan, Farg'ona viloyatlari.

Hudud tarkibidagi to'rtta viloyatlarda musobaqalar o'tkaziladi va ularning natijalariga asosan qatnashuvchilarning egallagan o'rni belgilanadi. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

„Umid nihollari“ musobaqalari final bosqichlarini ikkinchi yil o'tkazish tartibi

Ikkinchi yilda bo'lib o'tadigan „Umid nihollari“ musobaqalarining bosqichlari birinchi yilda o'tkazilgan maktab, hudud, tuman va viloyat bosqichlarining tartibi asosida amalga oshiriladi.

Faqat ikkinchi yilda mamlakat darajasidagi final musobaqalarini o'tkazish tartibi birinchi yildagi tartibidan farq qiladi. Birinchi yilda mamlakat final musobaqalari to'rtinchi hududda o'tkazilgan bo'lsa, ikkinchi yilda esa, ushbu musobaqalar ikki guruhda aprel-may oylarida o'tkaziladi.

jasidagi musobaqalar yilning sentabr oyidan boshlanib, 1–4-, 5–9-sinf o'quvchilari o'rtasida sportning belgilangan turlari bo'yicha o'tkaziladi. O'quv yili davomida o'tadigan sinflararo musobaqalarning muddatlari va mas'ul shaxslari aniq ko'rsatilib, tasdiqlangan taqvim asosida, may-iyun oyigacha davom etadi.

Sentabr-oktabr oylarida maktabning sport turlaridan yaxshi natijalarni ko'rsatgan, ko'nikma va mahorati yuqori 1–4-, 5–9-sinf o'quvchilari orasida terma jamoalar shakllantiriladi va ular keyingi bosqich maktablararo hudud bosqichi musobaqalarida qatnashadi.

Terma jamoa maktab sporti klubi (jamoasini) qaroriga binoan tuzilishi, o'nga kirgan har bitta o'quvchining sportdagi yutuqlari bar-chaga ma'lum qilinishi va sport borasida boshqalarga o'rnak sifatida ko'rsatilishi lozim.

1–4-, 5–9-sinf o'quvchilarining sog'lomligini ta'minlashga qaratilgan musobaqalar bosqichini ushbu tarzda belgilash tavsiya etiladi:

- o'quv yili davomida „Umid nihollari“ sport musobaqalarining bosqich o'yinlarida olti milliondan ortiq umumiy o'rta ta'lim tizimi o'quvchilarining uzluksiz, ommaviy sport harakatida ushlab turishini va bu orqali ularning sog'lomlik darajasini yuqori fiziologik me'yorga yetkazish;

- sport turlariga katta qiziqishi bo'lgan yoshlar orasidan jamoatchi va tashkilotchilarni yetishtirib chiqarilishi;

- yoshlarda sport turlariga bo'lgan qiziqishlarining oshishi, musobaqalarga ommaviy ravishda jalb qilinib, raqobat asosida ular orasidan iqtidorli sportchilarni tanlab olishi;

- joylarda sport to'garaklarining ochilishiga va yoshlarning sportga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish;

- sport seksiyalari ishlarining faollashtirilishi, qiziqarli va bolalar salomatligiga foydali bo'lishi;

- maktab va maktabdan tashqari sport inshootlarini talab darajasiga keltirish, yangilarini qurish va ularni sport anjomlari va jihozlari bilan ta'minlash.

2. Hudud bosqichi (hudud ichidagi maktablararo musobaqalar). Noyabr-dekabr oylarida maktablarning 1–4-, 5–9-sinf o'quvchilaridan tashkil topgan terma jamoalari o'rtasida o'tkaziladi.

3. Tuman bosqichi yanvar oyida (qishki ta'tilda) maktablar-

ning 5–9-sinf o'quvchilaridan tashkil topgan hudud terma jamoalari o'rtasida tuman final bellashuvlari o'tkaziladi. Hududlararo musobaqalar bosqichida tumanda joylashgan bolalar va o'smirlar sport maktablarining sportchilari qatnashadi. Musobaqalar yakuniga asosan tuman g'oliblari aniqlanadi, g'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi. Ushbu bosqichda maktablar 5–9-sinf o'quvchilarining hudud terma jamoalari o'rtasidagi final o'yinlari yakunlanadi.

4. Viloyat bosqichi mart oyida (bahorgi ta'tilda) yuqori sinf o'quvchilari, bolalar va o'smirlar sport va maxsus sport maktablari sportchilaridan tuzilgan viloyat terma jamoalari o'rtasida final musobaqalari o'tkaziladi.

„Umid nihollari“ musobaqalari final bosqichini birinchi yil o'tkazish tartibi

„Umid nihollari“ musobaqalari final bosqichi Nizom asosida kompleks ravishda to'rtta hududda o'tkaziladi. Hududlar viloyat jamoalarining mahorat va imkoniyat darajasi asosida belgilanadi.

1. Birinchi hudud – Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari.

2. Ikkinchi hudud – Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Navoiy va Buxoro viloyatlari.

3. Uchinchi hudud – Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Sirdaryo va Jizzax viloyatlari.

4. To'rtinchi hudud – Andijon, Namangan, Farg'ona viloyatlari.

Hudud tarkibidagi to'rtta viloyatlarda musobaqalar o'tkaziladi va ularning natijalariga asosan qatnashuvchilarning egallagan o'rni belgilanadi. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

„Umid nihollari“ musobaqalari final bosqichlarini ikkinchi yil o'tkazish tartibi

Ikkinchi yilda bo'lib o'tadigan „Umid nihollari“ musobaqalarining bosqichlari birinchi yilda o'tkazilgan maktab, hudud, tuman va viloyat bosqichlarining tartibi asosida amalga oshiriladi.

Faqat ikkinchi yilda mamlakat darajasidagi final musobaqalarini o'tkazish tartibi birinchi yildagi tartibidan farq qiladi. Birinchi yilda mamlakat final musobaqalari to'rtinchi hududda o'tkazilgan bo'lsa, ikkinchi yilda esa, ushbu musobaqalar ikki guruhda aprel-may oylarida o'tkaziladi.

Birinchi yildagi hudud musobaqalarida 1- va 2-o'rinni egallagan viloyat jamoalari I guruh davrasida, 3-4-o'rinni egallagan viloyat jamoalari esa, II guruhda o'zaro bellashadilar.

Guruh tartibida o'tkazilgan musobaqalarning natijalariga asosan har bitta viloyat jamoasining egallagan o'rni belgilanadi. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

I guruhda g'olib bo'lgan jamoa, uchinchi yilda Respublika final bosqichida ikkita jamoa bo'lib qatnashish huquqiga ega bo'ladi.

„Umid nihollari“ musobaqalari final bosqichlarini uchinchi yil o'tkazish tartibi

Uchinchi yilda bo'lib o'tadigan „Umid nihollari“ musobaqalarining bosqichlari ikkinchi yilda o'tkazilgan maktab, hudud, tuman va viloyat bosqichlari tartibi asosida amalga oshiriladi.

Uchinchi yilda mamlakat darajasidagi musobaqalar finali bir guruhda Vazirlar Mahkamasining „O'quvchi va talaba-yoshlarni sportga jalb qilishiga qaratilgan uzluksiz sport musobaqalari tizimini tashkil etish to'g'risida“gi Qarori bilan tasdiqlangan rejada belgilangan viloyatda aprel-may oylarida o'tkaziladi.

1-3-o'rinni egallagan viloyat terma jamoalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sovg'asi va Respublika Tashkiliy Qo'mitaning diplomlari bilan taqdirlanadi. Shaxsiy va jamoa musobaqalarida 1-3-o'rinlarni egallaganlar oltin, kumush va bronza medallari bilan taqdirlanadi.

18-§. „Barkamol avlod“ sport musobaqalarining tashkiliy asoslari

„Barkamol avlod“ musobaqalari tartibini belgilashda quyidagilar inobatga olinadi:

- o'quvchi-yoshlarning maktab va sport maktablarida to'plangan jismoniy tarbiya va sportga oid bilim hamda tajribalarini akademik litsey va kasb-hunar kollejlari rivojlantirilishi;

- musobaqalar bosqichini mantiqiy davomiyligi, ommaviylikdan sport mahoratiga chiqishlarini ta'minlash;

- o'quvchilarning kundalik jismoniy harakati, davomiyligining „Barkamol avlod“ sport musobaqalari dasturidan o'rin olgan sport

turlaridan o'tkaziladigan o'yinlarning uzluksizligi orqali ta'minlanishi;

- sport turlari bo'yicha qoidalarini yanada o'zlashtirilishi hisobiga, o'quvchilarning bellashuvlardagi texnik qobiliyatlari darajasining oshishi;

- yoshlarning jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan chanqoqligi va talabgorliklarning ortishi hisobiga jismoniy tarbiya o'qituvchi va murabbiylarining o'z malaka hamda pedagogik mahoratini muntazam oshirib turishlariga turtki bo'lishi;

- sport turlaridan malakali sportchilar va hakamlarning yetishib chiqishi;

- yuqori mahoratli sportchilarning mamlakat terma jamoasi safiga kirishi;

- yoshlarda kundalik sport harakatiga bo'lgan ehtiyojlar to'liq tiklanishi va dars oralig'ida, undan keyingi vaqtdagi musobaqalar orqali yuqori sog'lomlik darajasiga yetishlari;

- qizlar sport harakatining faollanishi.

„Barkamol avlod“ sport musobaqalari bosqichlarini birinchi yil o'tkazish tartibi

„Barkamol avlod“ musobaqalarining bosqichlari belgilangan tamoyillar asosida, tashkiliy va boshqaruv mexanizmlarini joriy qilish tartibi har tomonlama o'rganilib, quyidagi turda o'tkazilishi taklif qilinadi.

1. Akademik litsey va kasb-hunar kollej bosqich (guruh va kurslararo musobaqalar). O'quv yurti darajasidagi musobaqalar yilning sentabr oyidan guruh va kurslar o'rtasida sportning belgilangan turlari bo'yicha o'tkaziladi. Mazkur musobaqalar taqvim asosida may-iyun oyigacha davom etadi.

Sentabr-yanvar oylarida o'quv muassasalarining terma jamoalari tuziladi va ular keyingi, tuman bosqich musobaqalarida qatnashadi.

Yangi uzluksiz ta'lim tizimiga to'la o'tilib, yuqori sinflar tugatulgunga qadar, akademik litsey va kasb-hunar kolleji bosqichiga to'g'ridan to'g'ri chiqiladi, yangi ta'lim tizimi to'liq joriy qilingandan keyin, hududiy bosqich musobaqalari joriy qilinadi va mazkur bosqichdan tuman darajasiga chiqiladi.

2. Tuman bosqichi. Yanvar-fevral oylaridan akademik litsey va

kasb-hunar kollejlari terma jamoalari o'rtasida tuman final bellashuvlari o'tkazilib, tuman g'oliblari aniqlanadi.

3. Viloyat bosqichi. Fevral-mart oylarida tuman akademik litsey va kasb-hunar kollejlariidan tashkil topgan terma jamoalari o'rtasida viloyat final musobaqalari o'tkaziladi.

Ushbu bosqichdagi musobaqalar viloyat va tuman markazlari hamda o'quv yurti sport bazalarida o'tkazilib viloyat g'oliblari aniqlanadi.

4. Mamlakat bosqichi. Aprel-may oylarida viloyat „Olimpiya zaxiralari“ sport kolleji ham akademik litsey va kasb-hunar kolleji sportchilaridan tuzilgan viloyat terma jamoalari o'rtasida final musobaqalari o'tkaziladi.

„Barkamol avlod“ musobaqalari final bosqichi kompleks ravishda to'rtta hududda o'tkaziladi.

1. Birinchi hudud – Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari.

2. Ikkinchi hudud – Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Navoiy va Buxoro viloyatlari.

3. Uchinchi hudud – Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Sirdaryo va Jizzax viloyatlari.

4. To'rtinchi hudud – Andijon, Namangan, Farg'ona viloyatlari.

Hudud tarkibidagi to'rtta viloyatda musobaqalar o'tkaziladi va ularning natijalariga asosan qatnashuvchilarning egallagan o'rinlari belgilanadi. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

„Barkamol avlod“ sport musobaqalari bosqichlarini

ikkinchi yil o'tkazish tartibi

Ikkinchi yil o'tkazigan „Barkamol avlod“ sport musobaqalarining bosqichlari birinchi yilda o'tkazilgan akademik litsey va kasb-hunar kolleji, tuman, viloyat bosqichlarining tarkibi asosida amalga oshiriladi.

Birinchi yildagi hudud musobaqalarida 1–2-o'rinni egallagan viloyat jamoalari I guruhda, 3–4-o'rinni egallagan viloyat jamoalari esa II guruhda o'zaro bellashadilar.

Guruh tarkibida o'tkazilgan musobaqalar natijalariga asosan har bitta viloyat jamoasining egallagan o'rni belgilanadi. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

I guruhda mutlaq g'olib bo'lgan jamoa, uchinchi yilda respublika final bosqichida ikkita jamoa bo'lib qatnashish huquqiga ega bo'ladi.

„Barkamol avlod“ musobaqalari bosqichlarini

uchinchi yil o'tkazish tartibi

Uchinchi yilda o'tadigan „Barkamol avlod“ sport musobaqalarining bosqichlari ikkinchi yilda o'tkazilgan akademik litsey va kasb-hunar kolleji, tuman va viloyat bosqichlari tartibi asosida amalga oshiriladi.

Uchinchi yilda mamlakat darajasidagi musobaqalar finali bir guruhda Vazirlar Mahkamasining „O'quvchi va talaba-yoshlarni sportga jalb qilishiga qaratilgan uzluksiz sport musobaqalari tizimini tashkil etish to'g'risida“gi Qarori bilan tasdiqlangan rejada belgilangan viloyatda aprel-may oylarida o'tkaziladi.

I–3-o'rinni egallagan viloyat terma jamoalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sovg'asi va Respublika Tashkiliy Qo'mitaning diplomlari bilan taqdirlanadi. Shaxsiy va jamoa musobaqalarida 1–3-o'rinlarni egallaganlar oltin, kumush va bronza medallari bilan taqdirlanadi.

19-§. „Universiada“ sport musobaqalarining

tashkiliy asoslari

„Universiada“ musobaqalarining bosqichlari belgilangan tamoyillari asosida, uning tashkiliy va boshqaruv mexanizmlarini joriy qilish tartibi har tomonlama o'rganilib, *quyidagi tarzda o'tkazilishi taklif qilinadi.*

„Universiada“ sport musobaqalari tartibini belgilashda *quyidagilar inobatga olinadi:*

– akademik litsey, kasb-hunar kolleji va sport maktablarida to'plangan sportga oid bilim hamda tajribani oliygohlarda ro'yobga chiqarilishi;

– talabalarning kundalik jismoniy harakati uzluksizligini, „Universiada“ sport musobaqalari dasturidan o'rin olgan sport turlaridan o'tkaziladigan o'yinlar orqali ta'minlanishi;

– sport turlari bo'yicha qoidalarining yanada o'zlashtirilishi hiso-

biga talabalardan birinchi bosqich bellashuvlarida yuqori texnik mahoratining rivojlanishi;

- talabalarning jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan chanqoqligi va talabchanliklari oshishi hisobiga jismoniy tarbiya o'qituvchi va murabbiylarini o'z malaka hamda pedagogik mahoratini zamon talabiga yetkazishlariga turtki bo'lishi;

- sport turlaridan malakali sportchilar va hakamlarning yetishib chiqishi;

- yoshlarda kundalik sport harakatiga bo'lgan ehtiyojlarining to'liq shakllanishi, dars va darsdan keyingi vaqtdagi musobaqalar orqali yuqori sog'lomlik darajasiga yetishlari;

- sport turlariga bo'lgan qiziqishining faollanishi;

- qizlarni sport harakatida faol holatga kelishi;

- yuqori mahoratli sportchilarning mamlakat terma jamoasi safiga kirishi;

- yoshlarda sport bilan shug'ullanish kundalik ehtiyojga aylanishi va har jihatdan sog'lomlik darajasiga yetishlari.

„Universiada“ sport musobaqalari bosqichlarini birinchi yil o'tkazish tartibi

1. Oliy ta'lim muassasasi bosqichi (guruh, kurs va fakultetlararo musobaqalar). O'quv yurti darajasidagi musobaqalar yilning sentabr oyidan boshlab guruh, kurs va fakultetlar o'rtasida sportning belgilangan turlari bo'yicha o'tkaziladi. Mazkur guruh, kurs va fakultetlararo musobaqalar har birining muddati, mas'ullari aniq ko'rsatilib, tasdiqlangan taqvim asosida may oyigacha davom etadi. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

Sentabr – guruh, oktabr – kurs, noyabr – fakultet va dekabr oylarida oliy ta'lim muassasasining terma jamoasi shakllantiriladi.

2. Viloyat bosqichi. „Talaba“ sport jamiyati boshchiligidagi oliy ta'lim muassasalarining terma jamoalari yanvar-mart oylarida „Musobaqalar dasturida“ belgilangan sport turlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahri darajasidagi musobaqalarda o'zaro bellashadilar. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

Musobaqalar yakuniga binoan, sport turlaridan tuzilgan viloyat terma jamoalari mamlakat darajasidagi birinchilik musobaqalarida ishtirok etish huquqiga ega bo'ladilar.

Viloyat bosqichidagi musobaqalar viloyat va tuman markazlari hamda o'quv yurti sport bazalarida o'tkaziladi.

3. Mamlakat bosqichi. Viloyat terma jamoalari o'rtasida mamlakat darajasida birinchilik o'tkaziladi (birinchi va ikkinchi liga).

„Talaba“ sport jamiyati viloyatlarda sport turlaridan o'tkaziladigan birinchilik musobaqalarini Madaniyat va sport ishlari Vazirligi bilan kelishgan holda boshqaradi. Birinchilik natijalariga asosan viloyatlarning sport turlaridan egallagan o'rni belgilanadi. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

„Universiada“ musobaqalar bosqichlarini ikkinchi yil o'tkazish tartibi

Ikkinchi yilda bo'lib o'tadigan „Universiada“ musobaqalarining bosqichlari birinchi yilda o'tkazilgan tartib asosida amalga oshiriladi.

Viloyat bosqichidagi musobaqalar viloyat va tuman markazlari hamda o'quv yurti sport bazalarida o'tkaziladi.

Mamlakat bosqichi. Hududning oliy o'quv muassasalari sportchilaridan tuzilgan sport turlari bo'yicha viloyat terma jamoalari o'rtasida mamlakat darajasida birinchiliklar o'tkaziladi.

„Talaba“ sport jamiyati viloyatlarda sport turlaridan o'tkaziladigan chempionat musobaqalarini Madaniyat va sport ishlari vazirligi bilan kelishilgan holda boshqaradi. Birinchilik natijalariga asosan viloyatlarning sport turlaridan egallagan o'rni belgilanadi. G'oliblar Diplom va sovg'alar bilan taqdirlanadi.

„Universiada“ musobaqalar bosqichlarini uchinchi yil o'tkazish tartibi

Uchinchi yilda bo'lib o'tadigan „Universiada“ musobaqalarining bosqichlari ikkinchi yilda o'tkazilgan tartibi asosida amalga oshiriladi.

Uchinchi yilda mamlakat darajasidagi musobaqalar final Vazirlar Mahkamasining „O'quvchi va talaba-yoshlarni sportga jalb qilishiga qaratilgan uzluksiz sport musobaqalari tizimini tashkil etish to'g'risida“gi qarori bilan tasdiqlangan rejada belgilangan viloyatda, aprel-may oylarida o'tkaziladi.

Toshkent shahrida oliy ta'lim muassasalarining katta miqdori joylashgani hisobiga poytaxt jamoasi final musobaqalarida ikkita terma jamoa bo'lib ishtirok etadi.

1–3-o‘rinlarni egallagan viloyat terma jamoalari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sovg‘asi va Respublika Tashkiliy Qo‘mitaning diplomlari bilan taqdirlanadi. Shaxsiy va jamoa musobaqalarida 1,2 va 3 o‘rinlarni egallaganlar oltin, kumush va bronza medallari bilan taqdirlanadi.

Mamlakatimiz Prezidenti tashabbusi bilan ham joriy qilingan mazkur tizim har tomonlama sog‘lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish, jamiyatimizda sog‘lom turmush tarzi tamoyillarini shakllantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bu tizim musobaqalarida ishtirok etgan o‘quvchi va talabalar nafaqat jismoniy, balki ma‘naviy va aqliy jihatdan ham kamol topadi. Bir so‘z bilan aytganda, ushbu yagona tizim mamlakatimizda yangi barkamol avlodni tarbiyalash va uning shuhratini oshirishda katta rol o‘ynashi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, –T.: „O‘zbekiston“, 1992-yil.
2. Karimov I. A., „O‘zbekiston – kelajagi buyuk davlat“, –T.: „O‘zbekiston“, 1992-yil.
3. Karimov I. A., „O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyoti yo‘li“, –T.: „O‘zbekiston“, 1992-yil.
4. Karimov I. A., „Bizdan ozod va obod Vatan qolsin“, T, „O‘zbekiston“, 1994-yil.
5. Karimov I. A., „O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida“, –T.: „O‘zbekiston“, 1997-yil.
6. Karimov I. A., „O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda“, T, „O‘zbekiston“, 1999-yil.
7. O‘zbekiston Respublikasining „Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida“gi Qonuni (yangi tahrirda), 2000-yil.
8. O‘zbekiston Respublikasining „Ta‘lim to‘g‘risida“gi Qonuni, 1997-yil.
 - O‘zRVMning „Respublikasi ma‘naviyat va ma‘rifat jamoatchilik markazining faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida“gi Qarori. 1993-yil.
 - O‘zR Prezidentining „Soglom avlod uchun ordenini ta‘sis qilish to‘g‘risida“gi Farmoni, 1993-yil 4-mart.
 - O‘zRVMning „Soglom avlod uchun“ Davlat dasturi. 1997-yil.
 - O‘zRVMning „Yosh avlodni sog‘lomlashtirish muammolarini har tomonlama hal qilish to‘g‘risida“gi Qarori, 1993-yil 3-dekabr.
9. O‘zRVMning „O‘zbekistonda futbolni rivojlantirishning tashkiliy asoslari va prinsiplarini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida“gi Qarori, 1996-yil 17-yanvar.
10. O‘zRVMning „O‘zbek milliy kurashini rivojlantirish to‘g‘risida“gi Qarori, 1998-yil.
11. O‘zRVMning „O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida“gi Qarori, 1999-yil 27-may.
12. O‘zRVMning „O‘zbekiston Olimpiya harakatini yanada rivojlantirish va mamlakat sportchilarining Sidney shahri (Avstraliya)dagi

XXVII Olimpiada O'yinlariga tayyorlash to'g'risidagi"gi Qarori, 2000-yil 7-iyun.

– O'zRVMning „Ayollar va o'sib kelayotgan avlod sog'lig'ini mustahkamlashga doir qushimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori 2002-yil 25-yanvar.

13. *Abdullayev A., Xonkeldiyev Sh. X.*, „Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi“, darslik, Farg'ona, 2001-yil.

14. *Abdumalikov R., Qudratov R. K., Yarashev K. D.*, „Ko'pkari“, ilmiy-ommabop kitob, –T.: O'zDJTI nashr., 1997-yil.

15. *Akromov A. K.*, „O'zbekiston jismoniy tarbiya madaniyati va sport tarixi“, o'quv qo'llanma, –T.: O'zDJTI nashr., 1997-yil.

16. *Atoyev A. K.*, „Kurash“ darslik, –T.: „O'qituvchi“, 1984-yil.

17. *F. Xo'jayev*, „O'zbekistonda jismoniy tarbiya“, –T.: „O'qituvchi“ 1997-yil.

18. *Axmatov M. S.* „Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish“, „Tong“, –T.: O'zDJTI nashr., 2005 yil.

19. *Ahmedov B. A.*, „Amir Temur“, tarixiy roman, –T.: 1995-yil.

20. Jismoniy tarbiya tarixi, darslik (tarjima), –T.: „O'qituvchi“, 1975-yil.

21. *Ismoilov R. I., Sholmoiskiy Yu. S.*, „O'zbekistonda fizkultura tarixi“, MMT. qo'l., –T.: „O'qituvchi“ 1968-yil.

22. *Казиева Р. А.*, „Развитие женского физкультурного движения в Узбекистане“, –T.: „O'zbekiston“, 1979-yil.

23. *Пономарев Н. И.*, „Возникновение и первоначальное развитие физического воспитания“, –M.: ФиС, 1970-yil.

24. „Temur trzrklari“, –T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1991-yil.

25. *Toshpo'latov J. T.*, „Surxondaryoda jismoniy tarbiya va sport“, –T.: O'zDJTI nashr., 1991-yil.

26. *Usmonxo'jayev T. S., Xo'jayev F.*, „1001 o'yin“, –T.: Ibn Sino, 1990-yil.

Mundarija

Kirish	3
--------	---

I bo'lim. Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya

I bob. Ibtidoiy jamoa tuzumida jismoniy tarbiya elementlarining paydo bo'lishi va taraqqiyot etishi

1-§. Jismoniy tarbiyaning kelib chiqishi	5
2-§. Patriarxat davrida jismoniy tarbiya xususiyatlari	10
3-§. Qadimgi Dunyo davlatlarida jismoniy tarbiya. Qadimgi Sharq davlatlarida jismoniy tarbiya	13
4-§. Sparta usuli	16
5-§. Afina usuli	18
6-§. Antik gimnastika	20
7-§. Olimpiada O'yinlari	22
8-§. Quldorlik Gretsiyasining tushkunlikka yuz tutishi davrida jismoniy tarbiya	24
9-§. Qadimgi Rimda jismoniy tarbiya	26

II bo'lim. O'rta asrlarda jismoniy tarbiya

II bob. Ilk taraqqiy etgan feodalizm davrida jismoniy tarbiya

1-§. Ilk feodalizm davrida jismoniy tarbiya	32
2-§. Taraqqiy etgan feodalizm davrida jismoniy tarbiya	35
3-§. Dehqonlarning jismoniy tarbiyasi	40
4-§. Shaharliklar jismoniy tarbiyasi	41

III bob. Feodalizmning yemirilishi davrida jismoniy tarbiya

1-§. Jismoniy tarbiya haqidagi nazariy bilimlarning dunyoga kelishi	44
2-§. Gumanistlarning ideallari	46
3-§. Viittorino da Feltre maktabi	46

4-§. Merkurialisning muhofazalovchi tabobati	47
5-§. Rablning jismoniy tarbiya to'g'risidagi fikrlari	48

IV bob. Yangi davrda chet mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport

1-§. Burjua sport-gimnastika tizimining vujudga kelishi	50
2-§. Yangi davrning ikkinchi yarmida jismoniy tarbiya va sport	54
3-§. Sportning taraqqiy etishi va xalqaro sport uyushmalarining vujudga kelishi	59
4-§. Eng Yangi zamonda jismoniy tarbiya	61
5-§. Umumiy krizisning birinchi bosqichida kapitalistik mamlakatlarida jismoniy tarbiya	62
6-§. Jismoniy tarbiyadagi yangi metodlar	65
7-§. Ishchi sport harakatlarining rivojlanishi	67

VII bob. Xalq qo'shinlarining harbiy-jismoniy tayyorgarligi

1-§. Jaloliddin Manguberdi (1198–1231-yillar)	69
2-§. Amir Temur (1336–1405-yillar)	72
3-§. Mahmud Koshg'ariy asarlarda ta'lim, jismoniy tarbiyaga doir masalalar	76
4-§. Abu Rayhon Beruniy (973–1048-yillar)	79
5-§. Abu Ali ibn Sino (980–1037-yillar)	80
6-§. Alisher Navoiy (1441–1501-yillar)	86
7-§. Zahiriddin Muhammad Bobur (1453–1530-yillar)	90

VII bob. Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiyaning kelib chiqish va rivojlanish tarixi

1-§. Miloddan oldinga IX–VI asrlarda Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya	93
2-§. Markaziy Osiyo xalqlarining Yunon-makedon bosqinchilariga qarshi mustaqillik kurashi	97
3-§. XIX asr o'rtalaridan Oktabr to'ntarishigacha Turkistonda jismoniy tarbiya	100
4-§. O'zbekistonda 1917–1940-yillarda jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi	105

5-§. Xalq xo'jaligini tiklash va rivojlantirish davrida jismoniy tarbiya va sport	118
6-§. Ulug' Vatan urushi yillarida jismoniy tarbiya va sport (1941–1945-yillar)	137
7-§. Urushdan keyingi yillarda jismoniy tarbiya va sport	141
8-§. SSSR xalqlarining I Spartakiadasi	150
9-§. SSSR xalqlarining II Spartakiadasi	150
10-§. SSSR xalqlarining III Spartakiadasi	152
11-§. SSSR xalqlarining IV Spartakiadasi	153
12-§. SSSR xalqlarining V Spartakiadasi	155
13-§. SSSR xalqlarining VI Spartakiadasi	156
14-§. SSSR xalqlarining VII Spartakiadasi	158
15-§. O'zbekiston mustqilligi davrida jismoniy tarbiya	170
16-§. Xalq milliy o'yinlari	180
17-§. „Umid nihollari“ sport musobaqalarini tashkil etish va o'tkazish	193
18-§. „Barkamol avlod“ sport musobaqalarining tashkiliy asoslari	196
19-§. „Universiada“ sport musobaqalarining tashkiliy asoslari	199
Foydalanilgan adabiyotlar	235

**F. Xo'jayev, X. Meliyev,
D. Yunusova, D. Abdullayev**

JISMONIY TARBIYA TARIXI

*Jismoniy tarbiya va bolalar sporti ta'lim yo'nalishi
kasb-hunar kollejlari talabalari uchun o'quv qo'llanma*

**Muharrir S. Xo'jahmedov
Rassom M. Odilov
Texnik muharrir M. Alimov
Sahifalovchi A. Tillaxo'jayev**

Chop etishga 27.09.2010-yilda ruxsat etildi. Qog'oz bichimi 60×84¹/₁₆.
Hisob-nashr tabog'i. 13,0. Adadi 1811.
Buyurtma 1094.

„IQTISOD-MOLIYA“ nashriyotida tayyorlandi.
100084, Toshkent, Kichik halqa yo'li ko'chasi, 7-uy.

«Sano-standart» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent sh., Shiroq ko'chasi, 100.